

T.C.
ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

ARAP DİLİ CÜMLE YAPISINDA MUZÂRİ FİİLİN YERİ

Yüksek Lisans Tezi

Hazırlayan
Rumeysa İrem YILMAZ

Tez Danışmanı
Doç. Dr. Ramazan DEMİR

TAAHHÜTNAME

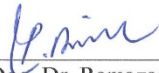
Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum 'Arap Dili Cümle Yapısında Muzâri Fiilin Yeri' adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

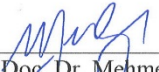
01/07/2014

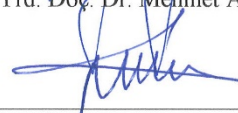
Rumeysa İrem YILMAZ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne
RUMEYSA İREM YILMAZ'a ait **ARAP DİLİ CÜMLE YAPISINDA MUZÂRİ FİİLİN**
YERİ adlı çalışma, jürimiz tarafından Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı,
Arap Dili ve Belagati Bilim Dalında
YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak oybirliği/oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

Üye Doç. Dr. Ramazan DEMİR
(Danışman)

Üye Yrd. Doç. Dr. Mehmet Ali YARGI

Üye Yrd. Doç. Dr. Nurten KIMTER

Tez No : 1004 2472
Tez Savunma Tarihi : 20.06.2014

ONAY
Doç. Dr. İbrahim Hakkı Öztürk
Enstitü Müdürü
2.7./2014

ÖZET

Arap Dili Cümle Yapısında Muzâri Fiilin Yeri

Arap dili cümle yapısında muzâri fiilin kullanımı son derece önem arz etmektedir. Söz konusu fiilin cümledeki kullanımına bağlı olarak anlam yönünden cümlede çeşitli değişiklikler ortaya çıkmaktadır. Aynı şekilde muzâri fiil, zaman bakımından şimdiki, gelecek, geçmiş ve hatta geniş zamana delalet edebilecek şekilde geniş bir zaman yelpazesi ile de kullanılabilir.

İşte bu çalışmada ‘*Arap Dili Cümle Yapısında Muzâri Fiilin Yeri*’ konusu incelendi. Araştırma giriş, iki bölüm ve sonuçta oluşmaktadır.

Giriş bölümünde tezin konusu, amacı, yöntemi ve yararlanılan kaynaklar hakkında kısaca bilgi verildikten sonra kavramsal çerçeveye geçilmiştir.

Birinci bölümde muzâri fiilin tanımı ve isme benzerliği; ikinci bölümde de muzâri fiilin i‘râbı doğrultusunda ihtiva ettiği anlamlar ve zamana delâleti hususu ele alınmıştır.

Çalışma süresince elde edilen bulgular ve ulaşılan düşünceler sonuç kısmında verilmiştir.

Anahtar kelimeler: Arap Dili, Muzâri Fiil, Arapça Cümle Yapısı.

ABSTRACT

The Place of the Present Tense Verb (*Fi 'l Mudâri* ') **In the Syntax of the Arabic Language**

It is noteworthy to highlight that the usage of the present tense verb (*fi 'l mudâri* ')/ the imperfective verb is saliently important in the syntax of the Arabic language. Thence, depending on the usage of the pertinent verb, i.e. imperfective verb, in sentences, there occur multifarious meanings in such sentences. In the same vein, the present tense verb may be used in a vast kaleidoscope of time denoting the past, the present as well as the future tenses in Arabic.

In this study, the subject matter “the Place of the Present Tense Verb (*Fi 'l Mudâri* ') in the Syntax of the Arabic Language” has been evaluated. The study comprised of an introduction, two chapters, and a conclusion.

In the section of Introduction, the following issues have been dealt with: Subject matter of the thesis, its *telos*, its methodological framework, along with a concise information about the sources used in the study; followed by a general conceptual frame.

In the First Chapter, the present tense verb and its affinity to noun have been evaluated; in the Second Chapter, meanings of the present tense verb, appropriated thorough the [Arabic] grammatical modality (*i 'râb*) and its denotation to tenses have been taken under study. Lastly, in Conclusion, findings and thoughts that are formed throughout the study have been laid down.

Keywords: the Arabic Language, the present tense verb (*fi 'l mudâri* ') / the imperfective verb, the Arabic syntax.

ÖNSÖZ

Tarihte hiçbir dil Kur'ân dili Arapçanın sahip olduğu ilgiyle karşılaşmamıştır. Söz konusu bu ilgi, özellikle İslâm coğrafyasında hala süregelmektedir. Zira Arapça, İslâm dininin temel kaynağı Kur'ân-ı Kerîm'in doğru anlaşılması için eksen olma görevini üstlenmiştir.

Bununla birlikte Arapçanın Türkçeden bağımsız Sâmi dilleri kategorisine dahil olması dolayısıyla bir Türk öğrenci, Arapça cümle yapısını anlamada bazı zorluklarla karşılaşabilmektedir. Özellikle muzâri fiilin, mâzî ve emir fiilden farklı olarak mu'râb olması sebebiyle değişik edatlarla ve farklı biçimlerde kullanılması, yabancı öğrencilerin karşılaştığı zorlukları artırmaktadır. Türkiye'de bu alanda müstakil bir çalışma yapılmadığı müşahede edildiğinden *Muzâri Fiilin Arapça Cümle Yapısındaki Yeri* konusu, tez çalışması olarak seçilmiştir. Zira muzâri fiilin yüklendiği anlamları ve delâlet ettiği zaman mefhumunu doğru anlayabilmek, Arapça dilinin sağlıklı bir şekilde anlaşılması için odak noktası konumundadır.

Çalışma, giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde tezin konusu, amacı, yöntemi ve yararlanılan kaynaklar hakkında kısaca bilgi verildikten sonra kavramsal çerçeveye geçilmiştir. Bu çerçevede dil ve kelime kavramları ele alınmış, kelime, kısımlarına ayrıldıktan sonra isim ve harf üzerinde kısaca durularak çalışmanın konusuyla direk ilintili olması dolayısıyla fiil mevzusu, daha ayrıntılı işlenmiştir.

Birinci bölümde muzâri fiilin tanımı ve isme benzerliği incelenmiştir. Buna göre muzâri fiilin terim ve ıstılah mânâları ele alındıktan sonra ism-i fâile benzerliği konusuna değinilmiştir. Bazı nahiv âlimleri, muzâri fiilin sadece ism-i fâile değil, genel olarak isme, yani ism-i fâil dışındaki isimlere de benzediği görüşündedir. Muzâri fiil ile isim arasında benzerlik olduğu yönünde fikir beyan eden nahiv âlimlerinin görüşleri, benzerlik konularına göre sınıflandırılarak incelenmiştir. Bölümün sonunda ism-i fâilin, ism-i mef'ûlun ve sıfat-ı müşebbehenin ameli konularına yer verilmiştir.

İkinci bölümde muzâri fiilin i'râbı doğrultusunda ihtiva ettiği anlamlar ve zamana delâleti hususu ele alınmıştır. Bölüme âmil kavramının incelenmesi ile başlanılmıştır. Zira muzâri fiilin âmili, merfû', mansûb ve meczûm olma durumlarına göre değişiklik göstermektedir. Âmil konusunun kısa ve öz izahından sonra zamana delâleti hususu, i'râb durumlarına göre gruplandırılmıştır. Dolayısıyla merfû' muzâri fiilin lafzî ve manevî karîneler ile değişiklik gösteren anlamları, mansûb ve meczûm muzâri fiilin ise başına gelen edatlara göre sahip olduğu anlamlar üzerinde durulmuştur.

Çalışma boyunca mümkün olduğu kadar Arap gramerindeki en eski ve temel kaynaklardan yararlanılmaya çalışılmış, yer yer sonraki dönemlerde yazılan eserlerden de faydalanılmıştır.

Tez konusunun seçimi başta olmak üzere çalışmamızın her safhasında destek ve yardımlarını hiçbir surette esirgemeyen, bilhassa eski eserleri okuma konusunda değerli vaktini hiç düşünmeden harcayan sevgili eşim Öğr. Gör. Mehmet YILMAZ'a, görüş ve tavsiyeleriyle çalışmamızın her safhasında yol gösteren ve sonuca ulaşması için üstün gayret gösteren değerli danışman hocam Doç Dr. Ramazan DEMİR'e, çalışmamızın tamamlanması konusunda mânevî desteklerini eksik etmeyen sayın dekanımız Prof. Dr. Abdurrahman KURT'a ayrıca değerli hocalarım Prof Dr. M. Fatih KESLER ve Doç. Dr. Nimetullah AKIN'a teşekkürü bir borç bilirim.

Rumeysa İrem YILMAZ

Çanakkale 2014

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
ÖNSÖZ	iii
İÇİNDEKİLER	v
KISALTMALAR	ix
GİRİŞ	1
ARAŞTIRMANIN KONUSU, AMACI, YÖNTEMİ, KAYNAKLAR VE KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ	
I. ARAŞTIRMANIN KONUSU, AMACI VE YÖNTEMİ.....	1
II. ARAŞTIRMADA YARARLANILAN KAYNAKLAR.....	2
III. KAVRAMSAL ÇERÇEVE.....	3
A. Dilin Tanımı	3
B. Arap Dilinin Önemi	5
C. Kelâm ve Kelimenin Tanımı.....	6
1. Kelime Teriminin Anlamı.....	6
2. Kelâm Teriminin Anlamı.....	6
D. Kelimenin Kısımları.....	8
1. İsim.....	8
2. Harf.....	10
3. Fiil	11
a. Zaman Bakımından Fiiller:	13
i. Geçmiş Zaman:	14
ii. Şimdiki Zaman:.....	14
iii. Gelecek Zaman:	14
b. Biçim Bakımından Fiiller:.....	15
i. Mücerred (Yalın) Fiil (الفعل المُجَرَّد):.....	15
ii. Mezîd (Artırılmış) Fiil (الفعل المَزِيد):.....	16

c. Yapı Bakımından Fiiller:.....	16
i. Sahîh Fiil (الفعل الصحيح):.....	16
ii. Mu'tel (İlletli) Fiil (الفعل المُعْتَلَّ):.....	17
d. İşlev Bakımından Fiiller:.....	17
i. Müte'addî (Geçişli) Fiil (الفعل المُعْتَدِّ):.....	18
ii. Lâzım (Geçişsiz) Fiil (الفعل اللّازِم):.....	18
e. Çatı Bakımından Fiiller:.....	18
i. Ma'lûm (Etken) Fiil (الفعل المعلوم):.....	19
ii. Mechûl (Edilgen) Fiil (الفعل المجهول):.....	19
f. Çekim Bakımından Fiiller:.....	19
i. Câmîd (Gayr-ı Mutasarrıf/Çekilemeyen) Fiil (الفعل الجامد):.....	20
ii. Mutasarrıf (Çekilebilen) Fiil (الفعل المُتَسَرِّف):.....	20

BİRİNCİ BÖLÜM

ARAP DİLİ GRAMERİNDE MUZÂRİ FİİLİN TANIMI VE İSME BENZERLİĞİ

I. MUZÂRİ TERİMİ VE ETİMOLOJİSİ.....	21
A. Basra Ekolü'ne Göre Muzâri Terimi:	22
B. Kûfe Ekolü'ne Göre Muzâri Terimi:	23
II. MUZÂRİ FİİLİN TERİM ANLAMİ:	23
A. el-Fâkihî'ye Göre Muzâri Fiil:	23
B. Zemahşerî'ye Göre Muzâri Fiil:	24
C. İbn Hişâm'a Göre Muzâri Fiil:.....	25
D. el- Curcânî' ye Göre Muzâri Fiil:.....	25
III. MUZÂRİ FİİL İLE İSİM ARASINDAKİ BENZERLİK	26
A. Muzâri Fiil ile İsm-i Fâil Arasındaki Benzerlik	26
B. Muzâri Fiil ile İsim Arasındaki Benzerlik	31
C. Muzâri Fiil ile İsim Arasındaki Benzerliğe İlişkin Görüşler	33
1. Lafzî Benzerlikleri Esas Alan Görüşler:.....	33
a. Muzâri Fiilin İ'râb Harekeleri:	33
b. Muzâri Fiili Raf' Eden Âmiller:	34

c.	Muzâri Fiilin ve İsm-in Genele Delâlet Ederken Özele Has Kılınması:.....	35
d.	Vezin İtibarıyla Muzâri Fiil ile İsim Arasındaki Lafzî Benzerlik:	36
e.	Tesniye ve Cemî Alâmetlerini Almaları Bakımından Lafzî Benzerlik:	36
2.	Anlama Dayalı Benzerlikleri Esas Alan Görüşler:	37
a.	Anlam İtibarıyla Aralarındaki Benzerliğe İlişkin Görüşler:	37
b.	İ'râb Alâmetleri Yönünden Aralarındaki Benzerliğe İlişkin Görüşler:	38
c.	Birbirlerinin Yerlerine Geçmesi Bakımından Benzerliğe İlişkin Görüşler:	40
d.	Lâmu'l-İbtidâ'nın Kullanımın Yönünden Benzerliğe İlişkin Görüşler:	42
D.	İsm-i Fâilin Amel Etmesi	43
a.	İsm-i Mef'ûlun Ameli:.....	47
b.	Sıfat-ı Müşebbehenin Ameli:	47
c.	Mübâlağalı İsm-i Fâilin Ameli:.....	48

İKİNCİ BÖLÜM

MUZÂRİ FİİLİN ZAMANA DELÂLETİ

I.	MUZÂRİ FİİLİN ÂMİLİ	50
A.	Âmil Kelimesinin Sözlük ve Terim Anlamları	50
B.	Âmillerin Kısımları.....	51
II.	MERFÛ' MUZÂRİ FİİLİN ZAMANA DELÂLETİ.....	52
A.	Şimdiki Zamana Delâleti.....	52
1.	Lafzî Karîne İle:	54
2.	Mânevî Karîne İle:.....	55
B.	Gelecek Zamana Delâleti	57
1.	Lafzî Karîne İle:	57
2.	Mânevî Karîne İle:.....	59
C.	Geçmiş Zamana Delâleti.....	61
III.	MANSÛB MUZÂRİ FİİLİN ZAMANA DELÂLETİ.....	63
A.	(لَنْ) Edatı İle Mansûb Muzâri Fiil.....	65
B.	(إِذَنْ) Edatı İle Mansûb Muzâri Fiil.....	66
C.	(كَيْ) Edatı İle Mansûb Muzâri Fiil.....	69
D.	(أَنْ) Edatı ile Mansûb Muzâri Fiil.....	71
E.	(لَامُ التَّعْلِيلِ / Lâmu't-Ta'îl) ile Mansûb Muzâri Fiil.....	75

F.	(لَامُ الْجُودِ /Lâmu'l-Cuhûd) ile Mansûb Muzâri Fiil.....	76
G.	(ف/ Fâu's-Sebebiyye) ile Mansûb Muzâri Fiil.....	77
H.	(و/Vâvu'l-Ma'iyye) ile Mansûb Muzâri Fiil	78
İ.	(حَتَّى) ile Mansûb Muzâri Fiil	80
J.	(أَوْ) ile Mansûb Muzâri Fiil.....	81
IV.	MECZÛM MUZÂRİ FİİLİN ZAMANA DELÂLETİ	82
A.	Bir Muzâri Fiili Cezmeden Edatlar.....	82
1.	(لَمَّا) ve (لَمَّا).....	82
2.	(لَامُ الْأَمْرِ).....	84
3.	(لَا النَّاهِيَةَ).....	85
B.	İki Muzâri Fiili Cezmeden Edatlar	86
1.	(إِنْ):	87
2.	(إِذْمَا):.....	88
3.	(مَنْ):.....	88
4.	(مَا) ve (مَهُمَا):	89
5.	(مَعَى) ve (أَيْ).....	89
6.	(أَيْنَ), (أَيْ) ve (حَيْثُهَا):	89
7.	(أَيَّ):.....	90
C.	Şart Cümlesinde Âmil	91
D.	Cevabın Başına (فَ) nin Gelmesi	92
SONUÇ	94
KAYNAKÇA	96

KISALTMALAR

- b. :Bin
Bkz. :Bakınız
h. :Hicrî
m. :Milâdî
s. :Sayfa
Thk. :Tahkik
ts. :Tarihsiz
Tsh. :Tashih
v.d. :Ve diğçerleri
Yay. :Yayınları
yrs. :Yersiz

GİRİŞ

ARAŞTIRMANIN KONUSU, AMACI, YÖNTEMİ, KAYNAKLAR VE KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

Çalışmaya başlamadan önce araştırmanın konusu, bizi bu konuyu seçmeye iten nedenler, izlenen yöntem ve yararlanılan kaynaklar hakkında kısa bilgilerin verilmesi, daha sonra ise çalışma boyunca incelemeye tâbitutulacak olan bazı kavramların izahının yapılması konunun anlaşılmasına ışık tutması açısından önemlidir.

I. ARAŞTIRMANIN KONUSU, AMACI VE YÖNTEMİ

Araştırmanın konusu, '*Arap Dili Cümle Yapısında Muzâri Fiilin Yeri*'dir. Buna göre muzâri fiilin kullanıldığı cümlelerin farklılığına bağlı olarak cümlede meydana gelen değişiklikler çalışma boyunca incelemeye tâbi tutulacaktır. Zira muzâri fiil, mâzî ve emir fiilden farklı olarak bazı durumlar dışında mu'râbdır. Buna bağlı olarak muzâri fiilin raf', nasb ve cezm halleri mevcuttur. Dolayısıyla farklı i'râb durumlarına binaen fiilin de anlamının değişmesi kaçınılmazdır. Söz gelimi merfû' muzâri fiilin şimdiki zaman anlamı içerdiği nahiv âlimlerinin ortak düşüncesi olmakla birlikte lafzî veya mânevî karîneler ile gelecek zaman hatta geçmiş zaman da ifade edebilmektedir. Yine bazı edatların anlama etkisi, örneğin (إِنْ) harfinin şart anlamı vermesi, (مِنْ) edatının anlamı geçmiş zamana dönüştürmesi çalışmanın konuları arasındadır.

Özetle muhtelif edatlarla kullanıldığında muzâri fiilin delâlet ettiği zaman ve anlam değişiklikleri, araştırmanın konusunu teşkil etmektedir.

Arap dili cümle yapısında muzâri fiil büyük önem arz etmektedir. Buna karşın yakın dönemde yazılan Türkçe eserler tahkik edildiğinde nahiv ilminde oldukça önem arz eden

muzâri fiil ile ilgili Şu bilgilere rastlanmıŐtır: Muzâri fiilin mebnî ve mu'râb olduğu yerler, mu'râb olmasına bağlı olarak merfû', mansûb ve meczûm halleri, bu hallerde başına gelen edatlar, söz konusu edatların ifade ettiği anlamlar vb. Ancak yapılan taramalarda örneğin muzâri fiil ile ism-i fâil arasındaki benzerlik konusunun yeterli incelenmediği, muzâri fiil ile genel isimler arasındaki benzerliğe ilişkin görüş beyan eden âlimlerin ise neredeyse hiç zikredilmediği mülâhaza edilmiştir. Aynı Şekilde muzâri fiilin yapısı ve cümlede ihdâs ettiği anlam kaymaları ile ilgili yeterli bilgi bulunamamıŐ, mu'râb hallerine ilişkin olarak zaman delâletinin ise ayrı başlık altında çalıŐılmadıĐı saptanmıŐtır.

Bu sebeple bu araştırmada muzâri fiilin Arapça cümle yapısında meydana getirdiği deĐiŐikliklerin ve Arap dili bilginlerinin konu hakkında öne sürdükleri görüŐlerin incelemeye tâbi tutulması, konunun temel nahiv kaynaklarından araŐtırılmak suretiyle gün yüzüne çıkarılarak sağlıklı bir kanaate ulaŐılması amaçlanmıŐtır.

Araştırma, nahiv ilmi kapsamında olduğu için *Dökümantasyon Yöntemi ve Tarama Modeli* esas alınacaktır. Buna göre konuyla ilgili kaynakların taranmasıyla elde edilen kuramsal ve araştırma bulgularına dayalı bilgiler konu baŐlığının altında verilecektir.

Çalışma, üç bölümden oluşmaktadır ve her bölümde ilk defa zikri geçen ŐahıŐların vefat tarihleri parantez içinde verilecektir. Vefat tarihi verilirken önce hicrî yıl, sonra mîlâdî yıl yazılacaktır. Yakın tarihte yaŐamıŐ kiŐilerin vefat tarihleri ise sadece mîlâdî yıl olarak verilecektir.

II. ARAŞTIRMADA YARARLANILAN KAYNAKLAR

Araştırma, bir nahiv konusudur, dolayısıyla çalışma boyunca nahiv alanında temel kabul edilen kaynaklardan en üst düzeyde istifade edilmeye çalıŐılacaktır. Söz gelimi Sîbeveyhi'nin *el-Kitâb*'ı, Zemahşerî'nin *el-Mufassal* adlı eserine yapılan Őerhler ve İbn Mâlik'in nahiv konularını Őiirle açıkladığı, asırlar boyunca temel kaynak olarak kullanılan eseri *Elfiyye*'sine yapılan Őerhler çalışmanın ana kaynaklarıdır. Nahiv âlimleri arasındaki ihtilafların incelendiği yerlerde İbnu'l-Enbârî'nin *Esrâru'l-'Arabiyye*'si ve *el-İnsâf*'ı meselelere ciddi ışık tutmuştur.

Terimlerin içerdiği anlamlar konusunda en fazla istifade edilen eserler ise el-Fâkihî'nin *Hudûdu'n-nahv* ve el-Curcânî'nin *Kitâbu't-ta'rîfât* adlı eserleri olmuştur.

İbn Hişâm'ın *Muğni'l-lebîb 'an kutubi'l-e'ârîb* adlı eseri de araştırmamızın temel kaynakları arasında yer almaktadır. Zira söz konusu eserde Arap dilinde kullanılan bütün edatlar, alfabetik sıra ile ve örnekleriyle izah edilmiştir.

Bununla birlikte nahiv ilminin temel kaynaklarının yanı sıra ihtiyaç halinde çağdaş kaynaklara da başvurulmuştur.

III. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Çalışma boyunca bahsi geçecek olan bazı terimlerin doğru anlaşılabilmesi için lugat ve/veya ıstılah mânâları üzerinde durulması gerekmektedir. Söz konusu ihtiyaca binaen bu başlık altında bazı terimlerin dil bilgisi açısından izahı yapılacaktır. Arapçanın da dil kavramı dahilinde olduğu düşünüldüğünden Kavramsal Çerçeve başlığı altında önce *Dil* olgusunun ele alınması uygun görülmüştür.

A. Dilin Tanımı

Dil, insanlar arasında anlaşmayı sağlayan tabii bir vasıta. İnsanlar, duygu ve düşüncelerini birbirlerine nakletmek için '*dil*' denilen vasıtaya başvururlar. Bu yönüyle dil, fertler ve nesiller arasında anlaşmayı sağlar. Fakat bu görevi icra etme sürecinde daima müstakil bir hüviyete sahiptir. İnsanlar dile istedikleri gibi hükmedemezler. Onu olduğu gibi kabul etmek, özelliklerine dikkat etmek ve tabiatına uymak zorundadırlar.

Birçok dilbilimci, seslerden müteşekkil bir konuşma sistemi olan dili, çeşitli şekillerde tanımlamıştır. Bu tanımlardan bazıları üzerinde kısaca durmakta yarar vardır:

Arap dilbilimciler arasında dilin tanımını yapan ilk dil bilgini¹ İbn Cinnî (v. 392/1002) dili “أَصَوَاتٌ يُرِجُّهَا كُلُّ قَوْمٍ عَنْ أَغْرَاضِهِمْ” “*Dil, her milletin maksat, gaye ve düşüncelerini ifade ettikleri seslerden meydana gelmiş bir konuşma düzenidir*”² şeklinde tanımlamıştır. İbn Cinnî'nin yaptığı bu tanıma göre dil, sese dayalı bir sistemdir. Dolayısıyla, sözlü olmayan diğer iletişim vasıtaları tanımın dışında bırakılmıştır. Toplumun bireyleri, düşüncelerini, duygularını, istek ve arzularını, kaynağı ses olan ve sözcüklerden oluşan ibarelerle muhataplarına aktarmaktadır. Sonuç olarak dil, insanların birbirleriyle iletişimde bulunma ihtiyacından doğmuştur. Bu sebeple dilin toplumsal bir olgu olduğunu söylemek mümkündür. Zira dil, ancak bir toplum içinde doğup gelişebilir.³

Dilin tanımını yapan bir diğer dil bilgini el-İsnevî (v. 772/1370) “اللُّغَةُ عِبَارَةٌ عَنِ الْأَلْفَاظِ” “*Dil, çeşitli mânâlar için konulmuş lafızlardan ibarettir*”⁴ ifadesi ile lafız ve mânâ/anlam kavramlarına dikkat çekmiştir.

İbn Hâcib (v. 646/1249) ise dilin tanımını “اللُّغَةُ كُلُّ لَفْظٍ وَضِعَ لِمَعْنَى” “*Dil, mânâ için konulmuş her lafızdır*”⁵ şeklinde yapmış ve O da el-İsnevî gibi anlam mefhûmunu ön planda tutmuştur.

Günümüz dilbilimcilerinden Muharrem Ergin'in (v. 1995) tanımı ile konuyu tamamlamak faydalı olacaktır. Muharrem Ergin dil için şu tanıma yer vermiştir:⁶

“*Dil, insanlar arasında anlaşmayı sağlayan tabii bir vasıta, kendisine mahsus kanunları olan ve ancak bu kanunlar çerçevesinde gelişen canlı bir varlık, temeli bilinmeyen zamanlarda atılmış bir gizli antlaşmalar sistemi, seslerden örülmüş ictimâî bir müessesedir.*”

¹ Demir, Ramazan, *Arap Dilbilimcilerine Göre Dillerin Kaynağı Meselesi Hz. Adem'in Dili*, Hâcegân Akademi Kitaplığı, İstanbul, 2009, s. 33.

² İbn Cinnî, Ebu'l-Feth Osman, *el-Hasâis*, (Thk.: Muhammed Ali en-Neccâr), el-Mektebetu'l-İlmiyye, Kahire, ts., I, 33.

³ Ayrıntılı bilgi için bkz: Demir, Ramazan, *Hz. Adem'in Dili*, s. 32-35.

⁴ el-İsnevî, Cemâleddîn Abdurrahman b. el-Hasan, *Nihâyetu's-sûl fî şerhi minhâci'l-usûl li'l-Kâdî Nâsiruddîn Abdullah b. 'Umar el-Beydâvî*, 'Âlemu'l-Kutub, Beyrut, ts., II, 12.

⁵ Küçükkalay, Hüseyin, *Kur'an Dili Arapça*, Mânevî Değerleri Koruma ve İlim Yayma Cemiyeti Neşriyatı, Konya, 1969, s. 10.

⁶ Küçükkalay, Hüseyin, *Kur'an Dili Arapça*, s. 12.

Tabiî bir varlık olan dilin kendine mahsus bir takım kuralları vardır. Söz konusu kurallar, Arap dilinde ‘*sarf*’ ve ‘*nahiv*’ ilmi kapsamında ele alınmaktadır. Çalışmanın konusu olan ‘*Muzâri Fiil*’ de nahiv ilmi kapsamına girmekte ve fiil olması sebebiyle kelime sınıfında incelenmektedir. Dolayısıyla öncelikle Arap dilinin önemi ile kelâm ve kelimenin tanımına daha sonra kelimenin kısımlarına kısaca değinmek yerinde olacaktır.

B. Arap Dilinin Önemi

Arap dili, ilk olarak Alman ilim adamlarından Schlozer’in (v. 1809) XVIII. yüzyıl sonlarına doğru ‘*Sâmî Diller*’ adını verdiği⁷ dil topluluğuna mensuptur. Sâmî dilleri konuşanlar, Hz. Nûh’un oğlu Sâm’ın neslinden gelen muhtelif halk topluluklarıdır. Hz. Nûh’un soyundan gelen Kenânoğulları’nın Şam diyarında yaşadıkları ve Arapçaya benzer bir dil kullandıkları bazı ilk dönem Arap dil bilgileri tarafından dile getirilmiştir.⁸

İslâm’ın doğuşu ile birlikte dînî, siyâsî, kültürel, sosyal ve ekonomik sahalarda önemli ilerleme kaydeden Arapça, günümüzde de değişik boyutlar kazanarak gelişmeye devam etmektedir. Söz konusu sahalarda Arapçanın değer kazanması, öncelikle Müslümanların kitabı olan Kur’ân’ın Arapça olarak gönderilmesi, İslâm Peygamberi Hz. Muhammed’in Arap bir kabîle olan Kureyş Kabîlesi’nden gelmesi, sayıları milyonları aşan Müslümanların ortak dili olmasının yanında ekonomik sebeplere de dayanmaktadır. Arapların başta petrol olmak üzere büyük maddî servetleri ellerinde bulundurmaları, sözü edilen ekonomik sebeplerden bazılarıdır.

Arapça, 1975 yılında, Birleşmiş Milletler Örgütü tarafından İngilizce ve Fransızca gibi ünlü dünya dilleri arasında uluslararası bir dil olarak kabul edilmesi ile⁹ önemini globalleşen dünya düzeninde daha da artırmıştır. Günümüzde Arapça, 23 ülkede 350 milyona yakın bir nüfus tarafından konuşulmaktadır. Ayrıca Arap olmayan Müslüman ülkelerde de bir milyara yakın bir nüfus tarafından kullanılmaktadır.

⁷ el-Hamed, Muhammed b. İbrahim, *Fıkhü'l-luğah*, Dâru İbn Huzeyme, Riyad, 2005, s. 73.

⁸ el-Hamevî, Şihâbuddîn Ebû Abdullah Yâkût b. ‘Abdillah, *Mu‘cemu'l-buldân*, Dâru Sâdır, Beyrut, 1977, IV, 484.

⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz.: BM Türkiye Temsilciliği Enformasyon Merkezi, *Birleşmiş Milletler Hakkında Herşey*, Birleşmiş Milletler Yayını, New York, 2008, s. 8.

C. Kelâm ve Kelimenin Tanımı

Kelâm ve kelime sözcüklerinin aynı kökten türemiş olması ve aralarında kuvvetli anlam ilişkisi bulunması sebebiyle aynı ana başlık altında incelenmesinin uygun olacağı düşünülmüştür.

1. Kelime Teriminin Anlamı

Kelime (الكَلِمَة), (فَعَلَة) vezninde (ك - ل - م) kök harflerinden türemiş bir kelimedir.¹⁰

Her dilde olduğu gibi Arapçada da cümle, ‘kelime’ adı verilen müstakil dilsel yapıların bir araya gelmesinden oluşan bir bütündür. Kelime, sözlükte ‘söz, söyleme, konuşma’ anlamlarına gelmektedir.¹¹ Kelimenin ayrıca ‘derin yara, kesik’ anlamı da mevcuttur.¹² O halde cümlelerin doğru analizlerinin yapılabilmesi için ilk olarak *kelime* lafzının anlamları ve kısımları incelenmelidir.

Birgivi (v. 981/1573) kelimeyi “اللفظ الموضوع للمعنى مفرد” “(Kelime), müfred bir mânâ için konulmuş lafızdır”¹³ şeklinde açıklamıştır. Tanımda yer alan ‘müfred bir mânâ’ ifadesi dikkate alındığında kelime anlam bütünlüğü aranmaması gerektiği yargısına ulaşılabilir. Örneğin Arapçada harf-i cerler de kelimedir ve tek başlarına bir anlam bütünlüğü bulunmamaktadır.

2. Kelâm Teriminin Anlamı

Kelâm kavramında kelimedен farklı olarak anlam bütünlüğü bulunması gereklidir. Kelâm kavramı için yapılmış tanımlar incelendiğinde bu farkın açığa çıkması kuvvetle muhtemeldir.

¹⁰ Şimşek, Mehmet Ali, *Arap Dilinde Kelime Grupları ve Cümle Öğeleri*, Vizyon Yayıncılık, Sivas, 2006, s. 8.

¹¹ Mutçalı, Serdar, *el-Mu‘cemu’l-‘Arabiyyu’l-hadîs*, Dağarcık Yayınları, İstanbul, 1995, s. 770.

¹² Mutçalı, Serdar, *İngilizce-Türkçe-Arapça Sözlük*, Dağarcık Yayınları, İstanbul, 2001, s. 186.

¹³ Birgivi, Muhammed b. Pîr Ali b. İskender, *İzhâru’l-esrâr fi’n-nahv*, Dâru’l-Minhâc, Cidde, 2009, s. 49.

İbn Hişâm (v. 761/1360) nahiv ilminde kelâm sözcüğü ile kastedilenin bünyesinde lafız ve mânâ bulunan söylem olduğunu bildirmiş ve ‘lafızdan maksadın bazı harflerden meydana gelmiş sesler, mânâdan kastedilenin ise anlam bütünlüğü veren ifade olduğu’ açıklamasını yapmıştır.¹⁴

el-Curcânî’nin (v. 816/1413) *kelâm* sözcüğü için getirdiği “مَا تَصَمَّنَ كَلِمَتِي بِالْإِسْنَادِ” “İsnâd ile (en az) iki kelime içeren (lafız)dır”¹⁵ tanımı ile İbn Hişâm’ın tanımı birleştirildiğinde *kelâm* sözcüğünü şu şekilde açıklamak mümkün gözükmektedir:

‘Kelâm, mübtedâ-haber veya fiil-fâil gibi birinin diğerine isnâd edildiği en az iki kelimedenden oluşan anlamlı ibaredir.’

Tanımlardan da anlaşılacağı üzere, kelime, anlamı olan en küçük söz birimidir.¹⁶ Kelâm ise kelimelerden oluşmaktadır. Dolayısıyla Arapçada *kelâm* sözcüğü ile kastedilen mânâyı Türkçedeki *cümle* kavramı ile açıklamak yanlış olmayacaktır. Nitekim İmîl Bedî‘ Ya‘kûb da *kelâm* kavramını *cümle* olarak izah etmiştir.¹⁷

Her ne kadar *kelâm* ve kelime ifadeleri için anlam bütünlüğü hususunda aralarında fark olduğu bâriz ise de bazı bilginleri, kelime ile nadiren de olsa *kelâm* sözcüğünün kastedilmesinin mümkün olduğunu bildirmişler ve ‘لا إله إلا الله’ cümlesi için ulemânın ‘كَلِمَةٌ’¹⁸ ‘كَلِمَةُ الْإِخْلَاصِ’¹⁸ da ‘كَلِمَةُ الْوَحِيدِ’¹⁸ tabirini kullanmalarını delil göstermişlerdir.¹⁸

Kelâm ve kelime için yapılan tanımlamalardan sonra konunun daha iyi anlaşılması için kelimenin kısımları üzerinde durulacaktır.

¹⁴ İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdullah Cemâleddîn b. Yûsuf el-Ensârî, *Avdahu'l-mesâlik ilâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, (Thk.: Muhammed, Muhyiddîn Abdulhamîd), Dâru'l-Cil, Beyrut, 1979, I, 11.

¹⁵ el-Curcânî, Ali b. Muhammed, *Kitabu't-ta'rifât*, el-Matba'atu'l-Hayriyye, Mısır, 1306 h., s. 80.

¹⁶ Akdağ, Hasan, *Arap Dili Dilbilgisi*, Tekin Kitâbevi Yayınları, Konya, ts., s. 28.

¹⁷ Ya‘kûb, İmîl Bedî‘ ve Âsî, Mişel, *el-Mu‘cemu'l-mufassal fi'l-luğati ve'l-edeb*, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut, 1987, II, 1024.

¹⁸ el-Lubedî, Muhammed Necîb, *Mu‘cemu'l-mustalahâti'n-nahviyye ve's-sarfiyye*, Dâru'l-Furkân, Amman, 1985, s. 196; Ya‘kûb, *el-Mu‘cemu'l-mufassal*, II, 1025.

D. Kelimenin Kısımları

İlk dönem nahiv âlimlerinden günümüzde nahiv ilmi üzerine çalışma yapan Arap dilbilimcilerine kadar *'kelime'* tanımı üzerinde duran gramercilerin çoğunluğu, kelimeyi *isim*, *fiil* ve *harf* olmak üzere üçe ayırmış olmakla beraber bu sayıyı dört ve beşe çıkaranlar da bulunmaktadır. Söz gelimi Mehdî el-Mahzûmî, yaptığı tasnifte kelimeyi *isim*, *fiil*, *harf* ve *kinâye* olmak üzere dörde ayırırken Mustafa Cemâleddîn ise *isim*, *fiil*, *sıfat*, *kinâye* ve *harf* şeklinde beşe ayırmaktadır.¹⁹

Farklı tasnif yapanlardan İbrahim Sarmış ise kelime çeşitlerinin arasına edatların da eklenmesi gerektiğini şu ifadelerle açıklamıştır:²⁰

“Bu klasik sıralama yerine, kelimeler, isim, fiil, edat ve harf olarak dörde ayrılıysaydı herhalde daha doğru olurdu. Çünkü alfabenin harfleri, ‘harf’ bölümünde gösterilirken, (مِنْ ، لَوْلَا ، مَتَى ، أَيْت ، لَعَلَّ ، عَلَيَّ) gibi birden fazla harften oluşan kelimeler de edat bölümü altında tasnif edilerek bunlardan hangisinin isim, hangisinin harf olduğu konusundaki karışıklık önlenmiş olurdu.”

Açıklamalardan anlaşıldığı gibi, kelimenin sınıflandırılması konusunda, birkaç farklı görüş dışında bütün nahiv âlimleri *isim*, *fiil* ve *harf* şeklindeki sınıflandırma hususunda hemfikirdirler. O halde konuya, kelimenin çeşitlerine kısaca değinmek suretiyle devam etmek faydalı olacaktır.

1. İsim

Arapçada *isim* kelimesinin kökeni hususunda Basra ve Kûfe Ekolü’ne mensup dil bilginleri farklı görüşler ortaya koymaktadır. Basra Ekolü’ne mensup nahiv âlimleri, (اسم) kelimesinin aslının (سَمَوٌ) olduğunu iddia ederken, Kûfe Ekolü’ne mensup nahiv âlimleri ise (وَسْمٌ) kalıbından geldiği yönünde fikir beyan etmişlerdir.²¹ Her iki ekol de iddialarına yönelik

¹⁹ Şimşek, Mehmet Ali, *Arap Dilinde Kelime Grupları ve Cümle Öğeleri*, s. 11.

²⁰ Sarmış İbrahim, *Arapça Dil Bilgisi*, Kültür Bakanlığı Yayıncılık, Konya, 2011, s. 40.

²¹ Ayrıntılı bilgi için bkz: İbnu’l-Enbârî, Ebu’l-Berakât Kemâluddîn Abdurrahman b. Muhammed b. Ubeydullah, *Esrâru’l-‘Arabiyye*, (Thk.: Muhammed Hüseyin Şemsuddîn), Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, Beyrut, 1997, s. 23-27.

güçlü deliller sıralamışlarsa da çalışmanın konusunun isim olmaması sebebiyle söz konusu deliller burada zikredilmeyecektir.

Birgivî isim kelimesi için: “لَّ عَلَى مَعْنَى مُسْتَقِلِّ بِأَلْفِهِمْ ، غَيْرُ مُقْتَرِنٍ فِيهِ بِأَحَدِ الْأَزْمَةِ الثَّلَاثَةِ”²² “(İsim), üç zamandan (geçmiş, şimdiki veya gelecek zaman) herhangi birine bağlı olmadan tek başına bir anlama delâlet eden kelimedir”²² tanımını yapmıştır.

el-Fâkihî (v. 280/894) de, Birgivî ile oldukça örtüşen bir tanım yapmış ve adlandırma olgusuna da vurgu yaparak, konuyu daha geniş açıdan değerlendirmiştir.²³

Yukarıda zikredilen tanımlardan yola çıkarak denilebilir ki, “İsim, varlıkları ve kavramları zamana bağlı olmadan bildiren sözcüktür.”²⁴ Zamana bağlı olmaması sebebiyle de hareket kavramı dışında kalan, tüm canlı ve cansız nesnelere belirten, mânâ ifade edebilmesi ve söylendiğinde insan zihninin onu algılaması için başka herhangi bir sözcüğe ihtiyaç duymayan her kelime isimdir.

İsimlerin özellikleri oldukça fazladır. (ال) takısı alması (الرجل ، الغلام), tenvîn kabul etmesi (رجلٌ ، غلامٌ), başına harf-i cer getirilmesi (إِلَى الْمَطْرَسَةِ), tesniye/ikil haline dönüşmesi (الْقَلَمَانِ ، رَجُلَانِ), cemî/çoğul yapılması (الْمُهَيْسُونَ), nidâ harflerinden sonra gelmesi (عَمْرُو = عَمْرٍو), tasgîr/küçültme kalıbına uygun olması (يَا رَجُلَ ، يَا عَمْرُو), ism-i mensûb alâmetini alması (زَيْدِي ، الْكُوْفِي)، sıfat konumunda bulunması (زيد العاقل), müsned veya müsnedün ileyh sınıflarına girmesi²⁵, muzâf veya muzâfun ileyh olması (كَبُّ الطَّالِبِ) ismin en belirgin özelliklerindendir.

²² Birgivî, *İzhâru 'l-esrâr*, s. 49.

²³ el-Fâkihî, Abdullah b. Ahmed, *Hudûdu 'n-nahv*, Kalkuta, 1849, s. 3.

²⁴ Uralgiray, Yûsuf, *Arabça İlk ve İleri Dilbilgisi*, Tebliğ Yayınları, İstanbul, 1986, s. 10.

²⁵ İsim cümlesinde haber müsned; mübtedâ müsnedün ileyhtir. Fiil cümlesinde ise fiil müsned; fâil müsnedün ileyhtir. Dolayısıyla isim, haber konumunda olduğunda müsned; mübtedâ veya fâil konumunda olduğunda ise müsnedün ileyh gruplarına dahil olur.

2. Harf

İsim ve fiil dışında kalan kelimelere Arapçada *harf* denmektedir. Harfler, tek başına mânâsı bulunmayan, ancak diğer sözcüklerle birlikte kullanıldığında cümleye anlam katan kelimelerdir. el-Curcânî, harf sözcüğünü: “ مَا لَّ عَلَى مَعْنَى فِي غَيْرِهِ قَطُّ ” “(Harf), ancak başka bir sözcük ile (kullanıldığında) mânâyâ delâlet eden (kelime)dir”²⁶ şeklinde tanımlamıştır.

İbnu'l-Enbârî (v. 577/1181) ve Birgivî'ye göre harfler 'mu'mel/amel eden ve muhmel/amel etmeyen harfler' şeklinde ikiye ayrılmaktadır.²⁷ Mu'mel harfler, cer (بِ، مَنْ) ve cezm harfleri (مُ) gibi harflerdir ve âmil konumundadırlar. Muhmel harfler için İbnu'l-Enbârî, (هَلْ) ve atıf harfleri (و) ni örnek vererek bu harflerin âmil olmadığı görüşünü savunurken Birgivî'nin verdiği örneklerde atıf harfleri bulunmamaktadır.

Mustafa el-Ğalâyîni'nin (v. 1362/1944) tasnifinde harflerin özelliklerinden ziyade kelimeleri etkileme şekilleri ön planda tutulmuş ve harfler, isme has olanlar, ismini nasb edip haberini raf' edenler ve hem isme hem fiile has olanlar şeklinde sınıflandırılmıştır.²⁸

İbn Mâlik (v. 672/1274) ise farklı bir sınıflandırma metodunu takip etmiştir.²⁹ O'na göre harfler önce mânâyâ has kılınmaları ve i'râbda amel etmeleri açısından ikiye; daha sonra alt gruplara ayrılırlar. İbn Mâlik ve İbnu'l-Enbârî'nin ihtilaf ettiği nokta atıf harflerinin âmil olup olmaması bahsidir. İbn Mâlik, atıf harflerini âmil/amel eden sınıfında ele alırken İbnu'l-Enbârî, âmil olmayan harfler sınıfında incelemiştir.

Bu hususta İbn Mâlik'in yaklaşımı daha sağlıklı görülmektedir. Zira atıf harfleri, cümleye hem i'râb bakımından hem de anlam itibarıyla etki etmektedirler. Söz gelimi دَخَلَ

²⁶ el-Curcânî, *Kitabu't-ta'rifât*, s. 38.

²⁷ İbnu'l-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, s. 29-30; Birgivî, *İzhâru'l-esrâr*, s. 50.

²⁸ el-Ğalâyîni, Mustafa, *Câmi'u'd-durûsi'l-'Arabiyye*, (Thk.: 'Abdulmun'im Hafâce), el-Mektebetu'l-'Asriyye, Beyrut, 1993, I, 12.

²⁹ ed-Dahdâh, Ebû Fâris, *Şerhu Elfıyyeti İbn Mâlik*, Mektebetu'l-'Ubeykân, Riyad, 2004, s. 6.

‘سَلَّمْتُ عَلَى مُحَمَّدٍ وَعَلِيٍّ’، ‘رَأَيْتُ مُحَمَّدًا وَعَلِيًّا’، ‘مُحَمَّدٌ وَعَلِيٌّ الْفَضْلُ’ cümlelerinde (و)، hem anlam hem de i‘râb bakımından atıf görevini yerine getirmiştir.

3. Fiil

Arapçada (ف ع ل) kökünden gelen fiil kelimesi, geçişli ya da geçişsiz her türlü eylemi kinaye yoluyla ifade etmektedir.³⁰ Diğer bir deyişle fiil, belli bazı kalıplarla zaman ve şahıs göstererek eylem bildiren kelimenin adıdır.³¹ Buna göre fiil, nahiv âlimlerinin çoğunluğuna göre *mâzî*, *muzâri* ve *emir* olmak üzere üç kısma ayrılrsa da³² el-Ezherî (v. 905/1782), fiilin Basralılara göre üç kısma; Kûfêlilere göre ise *mâzî* ve *muzâri* olmak üzere iki kısma ayrıldığını bildirmiştir.³³ Emir fiil ise, henüz meydana gelmemiş olan bir eylemi, karşımızdaki şahıstan/shahıslardan yapmalarını istemektir.³⁴

Birgivî, fiili “*konulduğu yapı itibarıyla (vaz’î olarak) geçmiş, şimdiki veya gelecek zamandan birine delâlet eden kelime*” şeklinde tarif eder.³⁵

Mollâ Câmî (v. 898/1768) de *Kâfiye*’ye yaptığı şerhte fiili ‘*kendi başına bir anlam ifade eden kelime*’ olarak tanımlamış ve zamana delâlet etmesini fiillerin özellikleri bahsinde ele almıştır.³⁶

İbnu’l-Enbârî ise fiili müsned olup olmaması açısından şu ifadeleri ile tanımlamıştır:³⁷

³⁰ İbn Manzûr, Ebû’l-Fadl Cemâleddîn Muhammed b. Mukerrem, *Lisânu’l-‘Arab*, Dâru Sâdır, Beyrut, ts. XI, 528.

³¹ Kılıç, Hulûsi, *Arapça Dil Bilgisi Sarf*, Esra Fakülte Kitâbevi, Bursa, ts., s. 4.

³² İbn Hişâm, *Avdahu’l-mesâlik*, I, 27.

³³ el-Ezherî, Zeynuddîn Hâlid b. ‘Abdillah b. Ebî Bekr, *Şerhu’t-tasrîh ‘ala’t-tevdîh*, Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, Beyrut, 2000, I, 38.

³⁴ Kılıç, Hulûsi, *Arapça Dil Bilgisi Sarf*, s. 51.

³⁵ Demir, Ramazan, *Birgivî’nin İzhârü’l-Esrâr Adlı Eserinde Âmil, Ma’mûl ve Amel (İ’râb) Terimleri*, Emin Yayınları, Bursa, 2012, s. 52.

³⁶ Mollâ Câmî, Nûruddîn Abdurrahman, *Mollâ Câmî Şerhu Kâfiyeti İbni’l-Hâcib*, Dâru’l-Kitâbi’l-İslâmî, İstanbul, ts., I, 12.

³⁷ İbnu’l-Enbârî, *Esrâru’l-‘Arabiyye*, s. 28.

“ *Fiil, bir şeye isnâd edilen, ancak kendisine bir şey isnâd edilmeyen (kelime)dir.*” Zira fiil cümlesinde fiil müsneddir ve fâil müsnedün ileyh olması sebebi ile fiil, fâile isnâd edilmektedir.

İbn Mâlik, fiillerin özelliklerini şu şekilde belirtmiştir:³⁸

i. Mâzî fiilin sonuna gelen (تَاءُ الْفَاعِلِ /fâil tâ sı): (كَتَبْتُ ، كَتَبْتَ ، كَتَبْتِ ، كَتَبْتُمْ) kelimelerinde olduğu gibi.

ii. Muzâri ve emir fiilinin sonuna eklenen (يَاءُ الْفَاعِلِ /fâil yâ sı): (تَكْتَبِينَ ، اِكْتَبِي) örneklerinde görüldüğü gibi.

iii. Muzâri ve emir fiillerinin sonuna gelen (نُونُ التَّوَكِيدِ /te'kîd nûnu): (لَيَسْجُنَنَّ وَ لَيَكُونَنَّ مِنْ)³⁹ ayetinde görüldüğü gibi.

Fiillerin yukarıda zikredilmeyen diğer özellikleri şunlardır:

i. Başına (سَ ، سَ ، سَ ، سَ) harflerinin gelmesi: (قَدْ قَامَ ، سَقُومَ ، سَوْفَ قَوْمَ) örneklerinde olduğu gibi.

ii. Sonuna zamir olan tâ, elif ve vâvın bitişmesi: (قَامُوا ، قَامَا ، قَامَتْ) fiillerinde görüldüğü gibi.

iii. Başında (إِنْ ، أَنْ ، لَمْ) gibi bazı harflerin bulunması: (Bu konu, ikinci bölümde ayrıntılarıyla işlenecektir.)

iv. Gayr-ı mutasarıf/çekimsiz fiiller diye adlandırılan bazı fiiller (نَعِمَ ، بَشَسَ ، عَسَى) dışındaki bütün fiillerin çekimlerinin yapılabilmesi.

Nahiv âlimlerinin fiillere has özellikler bağlamındaki görüşlerine kısaca değindikten sonra fiilleri gruplara ayırarak incelemek, konunun daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. Zira

³⁸ İbn Hişâm, *Avdahu'l-mesâlik*, I, 27-28.

³⁹ Yûsuf, 12/32.

bu türden bir çalışma, her fiili bulunduğu gruptaki özellikleri ile ele alma imkanı sağlayacağından ortaya daha net bir tablo çıkacaktır.

a. Zaman Bakımından Fiiller:

Fiiller, ilk dönem nahiv âlimlerinin büyük çoğunluğuna göre zaman açısından üçe ayrılmaktadır.⁴⁰ Fiili zaman açısından üçe ayıran nahiv âlimleri, bu üç zaman için (الماضي ، الحاضر ، المستقبل : geçmiş zaman, şimdiki zaman ve gelecek zaman) ifadelerini kullanmışlardır.

Geçmiş zamana delâlet eden fiil, mâzî fiildir. Muzâri fiil, şimdiki zaman ve gelecek zamana delâlet etmektedir.⁴¹ Emir ise gelecek zaman kapsamında ele alınmaktadır. Günümüz dilbilimcilerinin zamana göre fiil tasnifinde ise mâzî, muzâri ve emir sınıflandırmaları görülmektedir.⁴² Ne var ki fiili zaman açısından *mâzî*, *muzâri* ve *emir* olarak ayırmak, bazı çelişkileri beraberinde getirmektedir. Şöyle ki; geçmiş zaman denildiğinde ilk olarak akla mâzî fiil gelmesine karşın, muzâri fiil de zaman zaman geçmişe işaret edebilmektedir. Aynı şekilde gelecek zaman denildiğinde (س ، سوف) ile birlikte muzâri fiil ve emir fiil kastedilmektedir. Sonuç olarak fiilin *mâzî*, *muzâri* ve *emir* olarak ayrılması, fiillerin zamana göre sınıflandırılması bağlamında değil, ancak fiillerin çeşitleri bahsinde ele alındığında daha sağlıklı sınıflandırma olması muhtemeldir.

Bu noktadan hareketle fiiller zaman açısından incelendiğinde şu sıralama uygun düşecektir:

⁴⁰ Sîbeveyhi, Ebû Bişr ‘Amr b. Osman b. Kanber, *Kitâbu Sîbeveyhi*, (Thk.: Abdusselâm Muhammed Hârûn), Mektebetu'l-Hâncî, Kahire, 1988, I, 12; İbn Hişâm, *Avdahu'l-mesâlik*, I, 27-28.

⁴¹ Muzâri fiil, karîne yolu ile nadiren de olsa geçmiş zamana da delâlet edebilir. Bu konu ikinci bölümde ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

⁴² İşler, Emrullah ve Yıldız, Musa, *Arapça Çeviri Kılavuzu*, Elif Yayınları, İstanbul, 2010, s. 25-32; Karaarslan, Nasuhi Ünal ve Çelebi, Muharrem, *Yabancı Dil (Arapça) I*, Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları, 1999, s. 54-56.

i. Geçmiş Zaman:

Arapçada geçmiş zamana delâlet eden temel fiil, mâzî fiildir. Zira mâzî fiil, eylemin geçmiş zamanla bağlantılı olarak meydana gelmesine verilen addır.⁴³ Dolayısıyla eylem, konuşma zamanından önce bitmiştir.

“بَاعَ عَلِيٌّ سَيَّارَتَهُ : *Ali arabasını sattı*” örneğinde olduğu gibi.

Muzâri fiil de bazı durumlarda geçmiş zamana delâlet etmektedir. Bu konu ikinci bölümde ele alınacaktır.

ii. Şimdiki Zaman:

Muzâri fiil, başında gelecek zamana delâlet eden harfler bulunmadığı müddetçe, ya da karîne ile gelecek zamana işaret etmediği müddetçe şimdiki zaman sınıfında ele alınmaktadır.

“يَكْتُبُ أَحْمَدُ الدَّرْسَ : *Ahmet, dersi yazıyor*” cümlesi eylemin şimdiki zaman itibarıyla gerçekleşiyor olduğunu göstermektedir.

iii. Gelecek Zaman:

Muzâri fiil, başında (س ، سوف ، لَنْ) harfleri; sonunda gelecek zaman ile ilintili (غَدًا ، غَدًا) vb. zarflar bulunduğu gelecek zamana işaret eder.

“سَيُشْرِبُ الطِّفْلُ اللَّبْنَ : *Çocuk sütü içecek*”

“لَنْ أَذْهَبَ إِلَى السُّوقِ : *Çarşıya gitmeyeceğim*”

“يَحْضُرُ أَخِي غَدًا : *Kardeşim yarın geliyor (gelecek)*” cümleleri muzâri fiilin gelecek zaman ifade etmesine örnektir.

Gelecek zaman sınıfında değerlendirilecek bir diğer fiil, emir sîgasıdır. Zira emir sîgasında eylem henüz meydana gelmemiş ve gelecekte meydana gelmesi istenmektedir.

⁴³ Kılıç, Hulûsi, *Arapça Dil Bilgisi Sarf*, s. 44.

“أَعْطِي كَاتِبِي : يَا أَحْمَدُ! أَعْطِي كَاتِبِي” cümlesi, emir fiilin gelecek zamana işaret ettiğine örnektir.

b. Biçim Bakımından Fiiller:

Arap dilbilimcileri, fiil kökünün üç harften daha az olamayacağı konusunda hemfikirdirler.⁴⁴ Fiillerin büyük çoğunluğu üç harften oluşsa da dört harften meydana gelmiş fiiller de mevcuttur. Fiiller kök harfleri sayısına ve kendisine harf eklenip eklenmemesine bağlı olarak iki ana grupta incelenmektedir.

i. Mücerred (Yalın) Fiil (الْفِعْلُ الْمُجَرَّدُ):

Bütün harfleri aslî olan fiildir. Mücerred fiil de kendi arasında iki kısma ayrılır:

- **Üç Harften Oluşan Yalın Fiiller (الْمُجَرَّدُ الثَّلَاثِيّ):** Bütün harfleri kök harfidir ve özü itibarıyla üç harften oluşmaktadır. Aslî harflerinden ikinci/orta harfinin mâzî ve muzâri sîgalarındaki hareketlerine göre altı kalıbı vardır.

- كَتَبَ يَكْتُبُ

- جَلَسَ = يَجْلِسُ

- فَتَحَ = يَفْتَحُ

- عَلِمَ = يَعْلَمُ

- كَرُمَ = يُكْرِمُ

- حَسِبَ = يَحْسِبُ

- **Dört Harften Oluşan Yalın Fiiller (الْمُجَرَّدُ الرَّبَاعِيّ):** Bu gruptaki fiiller için tek bir kalıp vardır. Meselâ (دَحَجَ) fiilini oluşturan bütün harfler kök harfidir ve dört aslî harften

⁴⁴ er-Râcihî, ‘Abduh, *Fi’t-tatbîki’n-nahvî ve’s-sarfî*, Dâru’l-Ma‘rifeti’l-Câmi‘iyye, İskenderiye, 1992, s. 402.

meydana gelmiştir. Nahiv âlimleri (فَعْلَل) dışında bazı başka kalıplar olduğu yönünde fikir beyan etmiş iseler de hem bu konuda fikir birliği oluşturulamaması hem de sözü edilen kalıpların neredeyse hiç kullanımında olmaması sebebiyle burada zikredilmeyecektir.⁴⁵

ii. Mezîd (Artırılmış) Fiil (الفعل المَزِيد):

Asıl itibarıyla üç harften oluşmasına karşın yalın haline bir veya daha fazla harf eklenmiş fiildir. Kök harflerinin sayısına göre iki kısma ayrılmaktadır:

- Üç harften oluşan yalın fiillere bir, iki veya üç harf eklemek suretiyle oluşturulan fiiller (مَزِيدُ الثَّلَاثِي) diye adlandırılmakta ve eklenen harf sayısına göre kalıplara ayrılmaktadır.

- Dört harften oluşan yalın fiillere bir veya iki harf eklemek suretiyle oluşturulan bu sınıftaki fiiller ise (مَزِيدُ الرَّبَاعِي) şeklinde adlandırılmakta ve eklenen harf sayısına göre kalıplara ayrılmaktadır.

c. Yapı Bakımından Fiiller:

Fiil, kendisini oluşturan harflerin çeşitlerine göre sahîh veya mu'tel sınıflarına ayrılmaktadır.

i. Sahîh Fiil (الفعل الصحيح):

Aslî harfleri arasında illetli harfler diye adlandırılan (و،ي،ا) harfleri bulunmayan fiillerdir.⁴⁶ Sahîh fiiller de kendi aralarında üçe ayrılır:

- **Muzâaf Fiil (الفعل المَزُاف)**: Fiili oluşturan kök harflerinden ikinci ve üçüncü harfi aynı olan fiildir. (شَدَّ، فَرَّ، مَدَّ) gibi.

⁴⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz.: er-Râcihî, *Fi't-tatbiki'n-nahvî ve's-sarfî*, s. 404-406.

⁴⁶ er-Râcihî, *Fi't-tatbiki'n-nahvî ve's-sarfî*, s. 398.

- **Mehmûz Fiil (الفعل المجهوز)**: Aslî harfleri arasında hemze harfi yer alan fiildir. (أَكَلٌ ، سَأَلَ) gibi.
(، قَرَأَ)

- **Sâlim Fiil (الفعل السالم)**: Kök harfleri arasında aynı cinsten iki harf veya hemze bulunmayan fiildir. (رَكَضٌ ، دَخَلَ ، فَهِمَ) örneklerinde olduğu gibi.

ii. Mu'tel (İlletli) Fiil (الفعل المعتل):

Aslî harfleri arasında illetli harfler bulunan fiildir. Kendi arasında dörde ayrılır:

- **Misâl (المثال)**: İlk harfi illetli harften oluşan fiildir. (وَعَدَ ، جِئَ) fiilleri gibi.

- **Ecvef (الأجوف)**: İkinci harfi illetli harften meydana gelen fiildir. (قَالَ ، مَالَ) gibi.

- **Nâkıs (الناقص)**: Son harfi illetli harf olan fiile denir. (دَعَا ، قَضَى) fiilleri gibi.

- **Lefif (اللقيف)**: Kök harfleri arasında iki illet harfi birden bulunduran fiildir. Bu illet harflerinden biri başta diğeri sonda olursa lefif mefrûk (لَفِيفٌ مَفْرُوقٌ); biri ortada diğeri sonda olursa lefif makrûn (لَفِيفٌ مَقْرُونٌ) şeklinde adlandırılır. (وَعَى) fiili lefif mefrûka; (شَوَى) fiili ise lefif makrûna örnektir.

d. İşlev Bakımından Fiiller:

Fiilleri mef'ûl alıp almaması konusunda dilbilimcilerin büyük çoğunluğu ikiye ayırmış ise de bazı dilbilimciler farklı sınıflandırmalar yapmışlardır. Sözelimi İbn Hişâm كَانَ ve benzerlerini 'müte'addî veya lâzım olmayanlar' başlığı altında farklı bir kategoride ele almıştır.⁴⁷

⁴⁷ İbn Hişâm, *Avdahu'l-mesâlik*, II, 176.

i. Mûte‘addî (Geçişli) Fiil (الفعل المتعي):

Mef‘ûl alan fiildir. Bu fiiller, kendisine nasb zamiri eklenmesi ve tam ism-i mef‘ûl oluşturulabilmesi⁴⁸ özelliklerine sahiptirler.⁴⁹ Örnek olarak ضَرَبَ fiili ele alındığında iki özelliğin de görülmesi mümkündür. Şöyle ki;

“زَيْدٌ ضَرَبَ بِعَمْرٍو” cümlesinde sözü edilen fiil, nasb zamiri almıştır.

“زَيْدٌ ضَرُوبٌ” cümlesinde ise aynı fiilin tam ism-i mef‘ûlu kullanılmıştır.

ii. Lâzım (Geçişsiz) Fiil (الفعل اللازم):

Mef‘ûl almayan ya da harf-i cer ile kullanılan fiildir. Lâzım fiillerin sonuna nasb zamirleri eklenemez ve bu fiillerden tam bir ism-i mef‘ûl oluşturulamaz.

“أَحْمَدُ مَرِيضٌ: *Ahmet hastalandı*” cümlesi, mef‘ûle ihtiyaç duymamış ve fâil ile yetinilmiştir.

“خَرَجَ عَلَيَّ مِنَ الْبَيْتِ: *Ali evden çıktı*” cümlesinde ise fiil, harf-i cer ile kullanılmıştır.

e. Çatı Bakımından Fiiller:

Çatı bakımından fiiller, iki kısma ayrılmaktadır.

i. Ma‘lûm (Etken) Fiil (الفعل المعلوم):

Fâili belli olan fiildir.

⁴⁸ İbn Hişâm, tam ism-i mef‘ûl kavramını şu şekilde açıklamıştır: ضَرَبَ fiili mûte‘addî fiildir, dolayısıyla harf-i cer almaz. Bu fiilden oluşturulan ism-i mef‘ûl مَضْرُوبٌ (dövülen) şeklinde gelir ve bu kelimenin tam anlam ifade edebilmesi için herhangi bir harf-i cere ihtiyaç duyulmaz. Yani (أَحْمَدُ مَضْرُوبٌ) cümlesi tam bir anlam ifade etmektedir. Ancak lâzım fiil olan دَهَبَ nin ism-i mef‘ûlü مَذْهُوبٌ şekli ile bir anlam ifade etmez, anlamın tam olması için مَذْهُوبٌ إِلَيْهِ denilmesi gerekir.

⁴⁹ İbn Hişâm, *Avdahu'l-mesâlik*, II, 177.

“قرأ أحمد الصحيفة” : *Ahmet gazeteyi okudu*” cümlesinde okuma eylemini gerçekleştiren kişinin Ahmet olduğu açıkça görülmektedir. Bu cümlede أحمد kelimesi, cümlenin fâilidir.

ii. Mechûl (Edilgen) Fiil (الفعل المجهول):

Sözü edilen eylemin kim tarafından yapıldığı zikredilmeyen fiile mechûl fiil denmektedir. Fâilin zikredilmemesi çeşitli gerekçeler ile olur. Söz gelimi “كَبَّ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ” : *Savaş size farz kılındı*⁵⁰ ayetinde fâilin zikredilmemesi, bilinmesi sebebiyledir.⁵¹

“سُرِقَ الْمَتَاعُ” : *Eşya çalındı*” cümlesinde ise eylemi gerçekleştiren bilinmediği için fiil, mechûl sîgasında gelmiştir. Mechûl fiil kullanılarak oluşturulan cümlede fiile tâbi olan merfû‘ kelime, artık *nâibu’l-fâil* adını almıştır.

f. Çekim Bakımından Fiiller:

Nahiv âlimleri fiilleri, çekimlerinin yapılp yapılamaması bakımından sınıflara ayırmışlar ve değişik başlıklar altında zikretmişlerdir. Söz gelimi el-Ğalâyîni, fiilleri çekim durumlarına göre önce *Câmid* (çekilemeyen) Fiil ve *Mutasarrıf* (çekilebilen) Fiil ismiyle ikiye ayırmış ve daha sonra mutasarrıf fiilleri kendi aralarında *Tam Mutasarrıf* ve *Nâkis Mutasarrıf* şeklinde sınıflandırmıştır.⁵² Ahmed Süleyman Yâkut ise fiilleri üçe ayırmıştır. O’nun sınıflandırmasına göre fiiller çekim durumlarına göre *Mutasarrıf*, *Gayr-ı Mutasarrıf* ve *Şibih Mutasarrıf* sınıflarına ayrılmaktadır.⁵³

⁵⁰ el-Bakara, 2/216.

⁵¹ es-Suyûtî, Celâleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr, *Hem ‘u’l-hevâmi‘ fi şerhi cem ‘i’l-cevâmi‘*, (Thk.: Ahmed Şemseddin), Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, 1998, I, 518.

⁵² el-Ğalâyîni, *Câmi ‘u’l-durûsi’l-‘Arabiyye*, I, 55.

⁵³ Yâkut, Ahmed Süleyman, *el-Ef‘âlu ğayru’l-mutasarrıfa ve şibhi’l-mutasarrıfa*, Dâru’l-Ma‘rifeti’l-Câmi‘iyye, İskenderiye, 1989, s. 7-9.

i. Câmîd (Gayr-ı Mutasarrıf/Çekilemeyen) Fiil (الفعل الجامد):

Câmîd fiillerin zaman ile bağlantısı bulunmamaktadır ve söz konusu fiillerde *fiil* kelimesi ile kastedilen, *olay (hades)* değildir. Nitekim sözü edilen iki özelliğine binaen câmîd fiiller harflere benzetilmiştir.⁵⁴ Bu sınıftaki (لَيْسَ، مَا دَامَ، كَرِبَ، عَسَى، حَرَى، اخْتَلَوْا، نَعِمَ، بَشَسَ، حَبَا) gibi bazı fiillerin sadece mâzî sîgaları çekilebilirken; (هَبَّ، تَطَّمَ) gibi bazı fiillerin ise sadece emir sîgaları çekilebilmektedir.

ii. Mutasarrıf (Çekilebilen) Fiil (الفعل المتصرف):

Mutasarrıf fiil kelimesi ile kastedilen ilk grup fiillerin, mâzî, muzâri ve emir sîgaları çekilebilen (شَكَرَ، كَبَّ، قَدَّمَ) gibi fiiller olduğu konusunda nahiv âlimleri hemfikirdirler. Ancak (مَا زَالَ، مَا بَرِحَ، مَا فَتَحَ، مَا أَنْكَرَ، كَادَ، أُوشِكَ) gibi sadece mâzî ve muzâri çekimleri yapılabilen fiilleri, bazı nahiv âlimleri gayr-ı mutasarrıf (çekilemeyen) grubunda zikretmiş iken bazıları nâkıs mutasarrıf (eksik çekilebilen) sınıfında incelemişlerdir.

Fiiller konusunun kısa ve öz incelenmesinden sonra, çalışmaya Muzâri kavramı ile devam edilecektir.

⁵⁴ el-Ğalâyîni, *Câmi 'u'd-durûsi'l-'Arabiyye*, s. 56.

BİRİNCİ BÖLÜM

ARAP DİLİ GRAMERİNDE MUZÂRİ FİİLİN TANIMI VE İSME BENZERLİĞİ

Çalışmanın Giriş Bölümünde kelimenin tanımı yapıldı, çeşitleri incelendi ve çeşitlerinden birisi olan fiil üzerinde ayrıntılı olarak duruldu. Bu bölümde ise muzâri fiilin sözlük ve ıstılah anlamları ele alınacak; ayrıca muzâri fiil ile isim arasındaki benzerliklere değinilecektir.

I. MUZÂRİ TERİMİ VE ETİMOLOJİSİ

Arapçada (الفعل المضارع) şeklinde ifade edilen muzâri fiil, fiil (الفعل) ve el-Muzâri (المضارع) kelimelerinin terkiibinden oluşmaktadır. *Fiil* teriminin önceki bölümde incelenmesi sebebiyle konuya *muzâri* terimi ile devam edilecek; sözlük anlamı incelendikten sonra ıstılah anlamı üzerinde durulacaktır.

Muzâri kelimesi, sözlükte (ض ر ع) kökünden türemekte olup⁵⁵ 'bir nesnenin başka bir nesne ile benzerlik arz etmesi'⁵⁶ anlamına gelmektedir.

Bir nahiv terimi olarak muzâri fiilin 'Muzâri' adını alması ise *Basra ve Kûfe Ekolü* diye bilinen ilk dönem gramer bilginlerine göre farklı biçimde izah edilmektedir.

⁵⁵ İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemâleddîn Muhammed b. Mukerrem, *Lisânu'l-'Arab*, Dâru Sâdır, Beyrut, ts., VIII, 221.

⁵⁶ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, XI, 223.

A. Basra Ekolü'ne Göre Muzâri Terimi:

'Muzâri' kavramının, Sîbeveyhi'nin (v. 180/796) 'el-Kitâb'ında yer alması⁵⁷ dikkate alındığında, Arap dili gramerinde bir terim olarak ilk defa Basra Ekolü tarafından kullanıldığını söylemek mümkündür. Nitekim 'Muzâri' kavramının Sîbeveyhi'den sonraki dönemlerde kaleme alınan gramer kitaplarında sıkça kullanılır olması,⁵⁸ bu durumu destekler mahiyettedir.

Basra Ekolü'ne mensup Arap dili bilginlerinden İbn Ya'îş,⁵⁹ (v. 643/1245) *Şerhu'l-Mufassal* adlı eserinde Arap dilbilimcilerinin 'Muzâri' terimini Arap dilinde 'meme' anlamına gelen (الضرع) lafzıyla bağdaştırdıklarını ve 'muzâri' adıyla anılmasına şu yorumu getirdiklerini belirtmektedir.⁶⁰

” أَصْلُ الضَّرْعِ قَبَابُ الْمَسْخَلَيْنِ عَلَى ضَرْعِ الشَّاةِ عِنْدَ الرِّضَاعِ، يُقَالُ 'تَضَارَعُ السَّخْلَانِ' إِذَا أَخَذَ كُلُّ وَاحِدٍ بِحَلْمَةِ
مِنَ الضَّرْعِ، ثُمَّ اتَّسَعَ قَبِيلٌ لِكُلِّ مِثْبَتَيْنِ 'مُضَارِعَانِ'.”

“Muzâra'at'ın aslı, iki kuzunun süt emme esnasında bir memede buluşmasıdır. İki kuzudan her biri memenin bir ucunu tuttuğu zaman (تضارع السخلان / iki kuzu birbirine benzedi) denir. Daha sonra terim, anlam genişlemesine uğramış ve birbirine benzeyen her iki şey için (متضارعان / benzer) kelimesi kullanılır hale gelmiştir.”

Çalışmanın ileriki safhalarında da görüleceği üzere muzâri fiil, Basra Ekolü'ne göre ism-i fâile benzemektedir. Bu bakımdan İbn Ya'îş'in, ifadelerine yer verdiği gramer bilginlerinin büyük olasılıkla kendisinin de mensubu bulunduğu Basra Ekolü'ne mensup olduklarını söylemek mümkündür.

⁵⁷ Sîbeveyhi, Ebû Bişr 'Amr b. Osman b. Kanber, *Kitâbu Sîbeveyhi*, (Thk.: Abdussellâm Muhammed Hârûn), Mektebetu'l-Hâncî, Kahire, 1988, I, 13.

⁵⁸ er-Râcihî, 'Abduh, *Durûs fi'l-mezâhibi'n-nahviyye*, Dâru'n-Nahdati'l-'Arabiyye, Beyrut, 1980, s. 19.

⁵⁹ er-Râcihî, *Durûs fi'l-mezâhibi'n-nahviyye*, s. 161.

⁶⁰ İbn Ya'îş, Muvaffakuddîn Ebu'l-Bekâ Ya'îş b. Ali, *Şerhu'l-Mufassal li'z-Zemahşerî*, (Tsh.: Muhammed Munîr 'Abduh Ağa v.d.) İdâratu't-Tibâ'ati'l-Munîriyye, Kahire, ts., VII, 6.

B. Kûfe Ekolü'ne Göre Muzâri Terimi:

Muzâri teriminin Kûfe Ekolü'ndeki karşılığı ise 'el-Müstakbel' kelimesidir.⁶¹ Nitekim Kûfe Ekolü'nün öncülerinden el-Ferrâ⁶², (v. 207/823) 'Ma'âni'l-Kur'ân adını verdiği eserinde Bakara Sûresi'nin 91. ayetini incelerken bu duruma dikkat çekmekte ve şöyle demektedir:⁶³

“*Okuyucu (تقتلون) (فَلَمْ تَهْتَلُوا أَنْبَاءَ اللَّهِ مِنْ قَبْلُ) ayetini okuduğunda şöyle diyebilir: (من قبل) dedi? Biz sîgası müstakbel/gelecek için olduğu halde, neden Yüce Allah burada (من قبل) dedi? Biz 'Seni dün dövüyorum' şeklinde bir ifade biçimini doğru bulmamaktayız. Bu tarz ifade biçimi, muzâri sîgası ile mâzîyi kastetmemiz durumunda geçerli olur. Söz gelimi bir kimseyi geçmişte yaptığı bir işten dolayı azarlamak istediğimizde, 'Yazıklar olsun, neden yalan söylüyorsun' deriz.' ”*

Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşılacağı üzere Basra Ekolü'ne mensup nahiv âlimleri, muzâri terimini incelerken daha çok kelimenin lügat anlamı üzerinde yoğunlaşmış; Kûfe Ekolü mensubu âlimler ise tanım yaparken sözcük anlamından ziyade muzâri fiilin delâlet ettiği zaman mefhûmunu esas almışlardır. Nitekim Kûfe Ekolü'ne mensup nahiv âlimlerinden el-Ferrâ'nın, isim ile muzâri fiil arasındaki benzerliği dikkate alan Basra Ekolü'nün aksine, muzâri fiilin anlamını zaman mefhûmunu esas alarak değerlendirmesi bu durumun açık göstergesidir.

II. MUZÂRİ FİİLİN TERİM ANLAMI:

Arap dili bilginleri muzâri fiil için çeşitli tanımlar yapmışlardır. Konu hakkında sağlıklı bir kanaate varmak amacıyla çalışmanın bu bölümünde ulaşılabilen ilgili tanımlara kısaca değinmek yerinde olacaktır:

A. el-Fâkihî'ye (v. 280/894) Göre Muzâri Fiil:

“*كَلِمَةٌ طَلَّتْ وَضَعًا عَلَى حَلَّتْ وَزَمَانٍ غَيْرِ مُنْقَضٍ حَاضِرًا أَوْ مُسْتَقْبَلًا*”

⁶¹ el-Ferrâ, Ebû Zekerîyya Yahya b. Ziyad, *Ma'âni'l-Kur'ân*, 'Âlemu'l-Kutub, Beyrut, 1983, I, 60-61.

⁶² er-Râcihî, *Durûs fi'l-mezâhibi'n-nahviyye*, s. 19.

⁶³ el-Ferrâ, *Ma'âni'l-Kur'ân*, I, 60-61.

“(Muzâri fiil), kullanımı itibarı ile şimdi veya gelecekte henüz bitmemiş bir eylemi ve zamanı gösteren kelimedir.”⁶⁴

el-Fâkihî'nin muzâri fiile getirdiği tanıma göre muzâri fiilin kullanımı, şimdiki zaman ve gelecek zaman için geçerlidir. Ne var ki (لم) edatının muzâri fiilin başına gelmesinde olduğu gibi muzâri fiil, bazen karîne yolu ile geçmiş zaman için de kullanılmaktadır. Bu bakımdan el-Fâkihî'nin muzâri fiile getirdiği tanımın tüm yönleriyle kapsamlı olduğunu söylemek mümkün gözükmemektedir.

B. Zemahşerî'ye (v. 538/1143) Göre Muzâri Fiil:

” هُوَ مَا تَعَقَّبَ فِي صَدْرِهِ الْهَمْزَةُ وَالذُّوْنُ وَالْتَّاءُ وَالْيَاءُ، وَذَلِكَ قَوْلِكَ لِلْمَخَاطَبِ أَوْ الْعَائِثَةِ فَعَلُ وَاللَّغَائِبِ فَعَلُ
وَالْمُتَكَلِّمِ أَفْعَلُ وَلَهُ إِذَا كَانَ مَعَهُ غَيْرُهُ وَاحِدًا أَوْ جَمَاعَةً فَعَلُ، وَتُسَمَّى الزَّوَا تِدَ الْأَرْبَعُ ”

“(Muzâri), başına ‘hemze’, ‘nûn’, ‘ta’ ve ‘ya’ gelen (fiildir.) Nitekim eril muhataba veya üçüncü tekil-dişil şahsa (تفعل), üçüncü tekil-eril şahsa (يفعل) ve mütekellim-birinci şahsa (أفعل) dersin. Eğer mütekellim şahısla birlikte bir veya daha fazla şahıslar var ise (نفعل) dersin. (Muzâri fiilin başına gelen bu harflere) ‘dört zâid harf’ adı verilir.”⁶⁵

Görüldüğü üzere Zemahşerî'nin muzâri fiile getirdiği tanım, el-Fâkihî'nin tanımına göre daha kapsamlıdır.

⁶⁴ el-Fâkihî, Abdullah b. Ahmed, *Hudûdu'n-nahv*, Kalkuta, 1849, s. 3.

⁶⁵ İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufasssal*, VII, 6.

C. İbn Hişâm'a (v. 761/1360) Göre Muzâri Fiil:

” الضَّارِعُ عَلَامَةٌ أَنْ يَجْلِحَ لِأَنَّ لِي 'لَمْ' نَحْوُ 'لَمْ يَمُ' ”

‘Muzâri fiilin alâmeti, (لَمْ يَمُ) örneğinde olduğu gibi (لَمْ) edatından sonra gelebilmesidir.’⁶⁶

İbn Hişâm ise muzâri tanımında, fiilin aslından olan dört zâid harf yerine başına getirilmesi mümkün olan edatlardan birine dikkat çekerek oldukça özet bir tanım yapmış olmasına karşın, (لَمْ) edatının muzâri dışında herhangi bir fiilin öncesinde bulunmaması göz önüne alındığında yerinde bir tesbitte bulunduğunu söylemek mümkündür.

D. el-Curcânî'ye (v. 816/1413) Göre Muzâri Fiil:

” الضَّارِعُ مَا تَعَقَّبَ فِي صَدْرِهِ الْهَمْزَةَ وَالنُّونَ وَالْيَاءَ وَالتَّاءَ ”

‘Muzâri, başına ‘hemze’, ‘nûn’, ‘ya’ ve ‘ta’ gelen (fiildir).’⁶⁷

Burada el-Curcânî'nin muzâri fiile getirdiği tanım, Zemahşerî'nin tanımı ile örtüşmektedir. Bununla birlikte Zemahşerî ve el-Curcânî'nin muzâri fiile getirdikleri tanımlarda muzâri fiilin ifade ettiği zaman dilimi açık ve net bir şekilde ortaya konmamaktadır. Ancak her iki tanım da muzâri fiilin başına gelen zâid harflerin açıkça zikredilmiş olmasından yola çıkarak, yapılan tanımların karîne yoluyla zımnen mâziyi de kapsayacağı sonucunu çıkarmak mümkündür. Dolayısıyla Zemahşerî ve el-Curcânî'nin muzâri fiile getirdikleri tanımların el-Fâkihî'ye göre daha kapsamlı olduğu açıktır.

⁶⁶İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdullah Cemâleddîn b. Yusuf el-Ensârî, *Avdahu'l-mesâlik ilâ Elfîyyeti İbn Mâlik*, (Thk.: Muhammed, Muhyiddîn Abdulhamîd), Dâru'l-Cil, Beyrut, 1979, I, 27.

⁶⁷el-Curcânî, Ali b. Muhammed, *Kitabu't-ta'rîfât*, el-Matba'atu'l-Hayriyye, Mısır, 1306 h., s. 95.

III. MUZÂRÎ FİİL İLE İSİM ARASINDAKİ BENZERLİK

Bu başlık altında önce muzâri fiil ile ism-i fâil arasındaki benzerlik incelenecektir. Daha sonra, muzâri fiil ile diğer isimler arasında benzerlik olduğu yönünde görüş belirten nahiv âlimlerinin düşüncelerine ve konuyla bağlantılı delillere yer verilecektir.

A. Muzâri Fiil ile İsm-i Fâil Arasındaki Benzerlik

Nahiv kaynakları incelendiğinde Kûfe Ekolü'nün ism-i fâili fiilden saymak için çaba sarf ettiği anlaşılmaktadır. Sözgelimi ez-Zeccâcî (v. 311/923) *'Mecâlisu'l-'ulemâ* isimli kitabında el-Ferrâ'ya atıfla, konuyla ilgili olarak şunları söylemektedir:⁶⁸

“*el-Ferrâ: ‘(قَائِمٌ) lafzı sürekli bir fiildir. Ancak isimlere has alâmetlerin (قَائِمٌ) lafzının başına gelmesinden ötürü isim lafzındadır. Bununla birlikte (قَائِمٌ) lafzının anlamı fiil anlamındadır’ der.*”

el-Ferrâ'nın (قَائِمٌ) lafzıyla ilgili olarak *'sürekli bir fiildir'* şeklindeki ifadesinin *'şimdiki zaman'*a diğer bir ifade ile *'hâlihazır'*a tekâbül ettiği açıktır.

Bağdat Ekolü'ne mensup es-Sîrâfî de⁶⁹ (v. 368/979) ism-i fâilin fiil olduğu yolundaki görüşe katılmakta ve bu hususta ortaya attığı tez, el-Ferrâ'nın görüşleri ile paralellik arz etmektedir. Nitekim es-Sîrâfî, konuyla ilgili olarak şunları söylemektedir:⁷⁰

“*Kûfeliler, fiili, 'mâzî', 'müstakbel/gelecek' ve 'dâimi fiil' olmak üzere üç kısma ayırırlar. Bunlardan müstakbel/gelecek olanı, başında dört zâid harften biri bulunan muzâri fiildir. تقوم ، أقوم ، يقوم ve تقوم fiilerinde olduğu gibi. Dâimi fiil ise, şimdiki zamanı gösteren قَائِمٌ ، ضارب vb. fiillerdir.*”

Dikkat edilirse es-Sîrâfî, ism-i fâili muzâri fiile benzetmekle kalmayıp (قَائِمٌ ، ضارب ، ذاهب) kelimeleri için açıkça *fiil* ifadesini kullanmaktadır.

⁶⁸ ez-Zeccâcî, Ebu'l-Kâsım Abdurrahman b. İshak, *Mecâlisu'l-'ulemâ*, (Thk.: Abdusselam Muhammed Hârun), Mektebetu'l-Hâncî, Kahire, 1999, s. 265. Ayrıca bkz.: *Ma'ânî'l-Kur'ân*, I, 165.

⁶⁹ Muhammed, Muhammed eş-Şâtr Ahmed, *el-Mûcez fi neş'eti'n-nahv*, Mektebetu Kulliyâtî'l-Ezheriyye, 1983, s. 89.

⁷⁰ ez-Zeccâcî, Ebu'l-Kâsım Abdurrahman b. İshâk, *el-İdâh fi 'ileli'n-nahv*, Dâru'n-Nefâis, Beyrut, 1979, s. 86.

Burada ism-i fâilin ve muzâri fiilin pratikte zaman itibarıyla süreklilik arz ediyor olması dikkate alındığında, Kûfe Ekolü'nün ism-i fâili fiilden saymasında bir noktaya kadar doğruluk payı bulunduğunu söylemek mümkündür. Zira günümüzde dahi Araplar pratikte sürekliliği ifade etmek için daha çok (فاعل) sîgasını kullanmaktadırlar. Söz gelimi (أَنَا أَكَلْتُ الطَّعَامَ) 'Yemek yiyorum' cümlesi, (أَنَا أَكَلْتُ الطَّعَامَ) 'Yemek yedim' cümlesine kıyasla daha fazla devamlılık arz eder. Zira (أَنَا أَكَلْتُ الطَّعَامَ) cümlesinde anlatılmak istenen 'yeme eylemi' sona ermiş iken, (أَنَا أَكَلْتُ الطَّعَامَ) cümlesinde ise aynı eylem zaman itibarıyla hâlâ sürmektedir. Öte yandan, ism-i fâil ve merfû' muzâri sîgalarından her biri süreklilik anlamı taşıdığından birbirlerinin yerine de kullanılabilir. Bu kullanım, daha çok şu iki yapıda görülmektedir:

i. İsm-i fâil, süreklilik arz eden hâdiselere delâlet eder. Sözelimi Yüce Allah Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle buyurmaktadır:⁷¹

” لَكِنَّ الرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ مِنْهُمْ وَالْمُؤْمِنُونَ يُؤْمِنُونَ بِمَا أُنزِلَ إِلَيْكَ وَمَا أُنزِلَ مِنْ قَبْلِكَ وَالْقَائِمِينَ الصَّلَاةَ وَالْمُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَالْمُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ أُولَئِكَ سَنُؤْتِيهِمْ أَجْرًا عَظِيمًا “

‘Fakat içlerinden ilimde derinleşmiş olanlar ve müminler, sana indirilene ve senden önce indirilene iman edenler, namazı kılanlar, zekâtı verenler, Allah'a ve ahiret gününe inananlar var ya; işte onlara pek yakında büyük mükâfat vereceğiz.’

Ayette geçen (الْمُؤْتُونَ الزَّكَاةَ) ifadesi, merfû' muzâri gibi 'zekâtı verenler' anlamında süreklilik arz ettiğinden (المؤتون) lafzı ism-i fâil sîgasında gelmiştir.

ii. İsm-i fâil, (ليس), (ما) ve (إن) lafızlarıyla olumsuz kipe çevrilir. Çalışmanın ileriki safhalarında da değinileceği üzere ism-i fâili olumsuz kipe çeviren (ليس), (ما) ve (إن) lafızları muzâri fiilin başına da gelmektedir.

İsm-i fâilin (ليس), (ما) ve (إن) lafızlarıyla olumsuz kipe çevrilmesine birer örnek vermek gerekirse Yüce Allah Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle buyurmaktadır:⁷²

⁷¹ en-Nisâ, 4/162.

” أَلَيْسَ اللَّهُ بِكَافٍ عَبْدَهُ “

“Allah kuluna kâfi değil midir?”

Burada (ليس) nâkıs fiili, (كَافٍ) ism-i fâili ile oluşturulmuş ifadeyi olumsuz kipe çevirmiştir.

Yine Yüce Allah bir başka ayette şöyle buyurmaktadır:⁷³

” وَمَا أَنْتَ بِمُؤْمِنٍ لَنَا وَلَوْ كُنَّا صَادِقِينَ “

“Fakat biz doğru söyleyenler olsak da sen bize inanmazsın.”

Görüldüğü üzere ayette (ما) edatı (ليس) nâkıs fiili gibi amel ederek⁷⁴ ism-i fâil olan (مُؤْمِنٍ) ifadesini olumsuzlaştırmıştır.

İbn Mâlik’in (v. 672/1274) ‘*Elfiyye*’sine yapılan meşhur şerhlerden ‘*Şerhu İbn ‘Akîl*’de yer alan bir beyitte Arap şairi şöyle der:⁷⁵

إِنَّهُ مُسْتَوِيًّا عَلَى أَحَدٍ

إِلَّا عَلَى أَضْفِ الْمَجَانِينِ

“O, delilerin en güçsüzü dışında kimseye musallat değildir.”

Burada (إِنَّ) edatı Kûfe Ekolü’ne göre (ليس) nakıs fiili gibi amel ederek⁷⁶ ifadeyi olumsuz kipe çevirmiştir.

Bununla birlikte Kûfe Ekolü tarafından ism-i fâilin fiil olduğu yolunda öne sürülen görüşün tam olarak doğru olduğunu söylemek mümkün gözükmemektedir. Zira Arap dilinde ism-i fâil, fiil gibi çekimli/mutasarrıf değildir. Yine Arap dilinde ism-i fâil, muzâri fiilin başına

⁷² ez-Zumer, 39/36.

⁷³ Yûsuf, 12/17.

⁷⁴ İbn ‘Akîl, Bahaddîn Abdullah, *Şerhu İbn ‘Akîl*, (Thk.: Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd), Dâru’t-Turâs, Kahire, 1980, I, 301.

⁷⁵ İbn ‘Akîl, *Şerhu İbn ‘Akîl*, I, 317.

⁷⁶ İbn ‘Akîl, *Şerhu İbn ‘Akîl*, I, 317.

gelen muzâra‘at harfleri de denilen dört zâid harfi (أَئِين), ayrıca (س) ve (سُوف) harflerini ve ‘nasb’ ile ‘cezm’ edatları gibi fiile has alâmetleri kabul etmemektedir.

Yukarıda izahı yapılmaya çalışılan bilgiler ışığında denilebilir ki, ism-i fâilin fiil olduğuna dair Kûfe Ekolü tarafından öne sürülen görüş, zamana delâleti açısından bir noktaya kadar doğru sayılsa bile, fiilin çekimli/mutasarrıf olma özelliğinin ism-i fâilde bulunmaması bakımından sağlıklı değildir.

Kûfe Ekolü’nün aksine Basra Ekolü, muzâri fiili ism-i fâile hamleder. Nitekim Basra Ekolü, muzâri fiilin muzâri diye adlandırılmasına gerekçe olarak ism-i fâile benzemesini öne sürer. Söz gelimi Sîbeveyhi, muzâri fiillerin ism-i fâile benzeyen fiiler olduğunu belirtmekte ve bu bağlamda şu ifadelerle yer vermektedir:⁷⁷

‘İsm-i fâillere benzeyen başına zâid harfler de denilen hemze, tâ, yâ ve nûn harflerinin geldiği muzâri fiillerin kendilerine özgü i‘râb harfleri vardır. Tıpkı şu söyleminde olduğu gibi: “أفعل أنا ، و تفعل أنت أو هي ، و يفعل هو ، و نفعل نحن”

Sîbeveyhi, ‘el-Kitâb’ın bir başka yerinde muzâri fiillerden ‘isimlere benzeyen fiiler’⁷⁸ şeklinde bahsetmekte ancak onlar için doğrudan ism-i fâil dememektedir. Ne var ki Sîbeveyhi ifadelerine açıklık getirirken ism-i fâil sîgasında örnekler sunmaktadır. Söz gelimi (كُنْتُ أَفْعُلُ) terkihi için yaptığı açıklamada “Sanki sen (كُنْتُ فَاعِلًا) şeklinde söyledin de sonra (فاعِل) yerine (أفعل) koydun”⁷⁹ diyerek ism-i fâil ve muzâri sîgalarının aralarındaki benzerliğe dikkat çekmiştir.

İzhâr’ın müellifi İmâm Birgivî (v. 981/1573) ise kıyâsî âmiller başlığı altında ism-i fâili incelerken ism-i fâilin, kıyasî âmiller arasında asıl olduğunu belirtmekte ve sebep olarak çok güçlü bir âmil olan muzâri fiile benzemesini göstermektedir.⁸⁰

Dolayısıyla çalışmanın bu bölümünde muzâri fiilin ism-i fâille benzerlik arz ettiği yönlerine değinmek yerinde olacaktır.

⁷⁷ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, I, 13.

⁷⁸ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, III, 9.

⁷⁹ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, III, 11.

⁸⁰ Demir, Ramazan, *Birgivi’nin İzhâru’l-Esrâr Adlı Eserinde Âmil, Ma‘mûl ve Amel (İ‘râb) Terimleri*, Emin Yayınları, Bursa, 2012, s. 71.

Muzâri fiilin ism-i fâille benzerlik arz ettiği hususunda Arap dili bilginleri şu gerekçeleri öne sürmektedirler:

i. Muzâri fiil, ism-i fâilin yerine kullanılmakta ve ism-i fâile atfedilmektedir. Nitekim Sîbeveyhi, bu bağlamda şu örneği delil olarak sunmaktadır:⁸¹

“ (إِنَّ عِبْدَ اللَّهِ لَئِيْلٌ) cümlesi, (إِنَّ عِبْدَ اللَّهِ لَفَاعِلٌ) cümlesine karşılık gelmektedir. Dolayısıyla sanki bu ifade ile sen (إِنَّ زَيْدًا لَفَاعِلٌ) anlamını kastedersin.”

Sîbeveyhi, burada ‘Sanki bu ifade ile sen (إِنَّ زَيْدًا لَفَاعِلٌ) anlamını kastedersin’ sözüyle, ism-i fâil ve muzâri fiilin aynı anlama geldiğine işaret etmektedir.

Zemahşerî de, ‘*el-Mufassal* isimli meşhur eserinde el-Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî’nin (v. 170/786) bir Arab’ı şöyle derken duyduğunu belirtir:⁸²

“ مَا أَنَا بِالَّذِي قَائِلٌ لَكَ شَيْئًا ”

“ *Ben sana bir şey söyleyen değilim/Ben sana bir şey söylemiyorum.* ”

Beyitte geçen ve ism-i fâil sîgasında kullanılan (قَائِلٌ) kelimesi, muzâri fiil anlamı vermektedir.

Muzâri fiil, ism-i fâil dışında başka isimlerin yerine de kullanılmaktadır. Bu konuya çalışmanın ileriki safhalarında değinilecektir.

ii. Muzâri fiil ile ism-i fâil arasında, hareketlerin ve sükûnların dizilişi açısından da benzerlik vardır. Söz gelimi (يُفَعِّلُ), (يُدْحِجُ), (يُكْمِلُ) ve (يُؤَاقِفُ) fiilleri sırasıyla (فَاعِلٌ), (مُدْحِجٌ), (مُكْمِلٌ) ve (مُؤَاقِفٌ) ism-i fâillerine tekâbül etmektedir.

iii. ‘Nûnu’t-tevkîd es-sakîle’, muzâri fiil gibi ism-i fâile de bitişmektedir. Söz gelimi Arap şairi şöyle der:⁸³

⁸¹ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, I, 14.

⁸² ez-Zemahşerî, Ebu’l-Kâsım Mahmud b. ‘Umar, *el-Mufassal fî ‘ilmi’l-‘Arabiyye*, Dâru’l-Cil, Beyrut, ts., s.143.

⁸³ İbn Cinnî, Ebu’l-Feth Osmân, *el-Hasâis*, (Thk.: Muhammed Ali en-Neccâr), el-Mektebetu’l-‘İlmiyye, Kahire, ts., I, 136.

“ أَقَاتِلْنِ أَعْرَابَ الشُّرَكَاءِ ”

“ Şahitleri getirin diyenler kesin siz misiniz? ”

İbn Cinnî, (v. 329/1002) ‘nûnu’t-tevkîd es-sakîle’nin ism-i fâile bitişmesini güçlü bir gerekçeden veya kullanımının gelenek haline gelmesinden dolayı değil, sadece şaire has bir tür beğeni olarak değerlendirmektedir. Nitekim İbn Cinnî, ‘*el-Hasâis*’inde konuyla ilgili olarak şu ifadelerle yer vermektedir:⁸⁴

“*Beyitte ‘nûnu’t-tevkîd es-sakîle’, muzâri fiile benzerliği nedeniyle ism-i fâilin sonuna eklenmiştir. Dolayısıyla (şair tarafından ‘nûnu’t-tevkîd es-sakîle’nin, ism-i fâilin sonuna eklenerek kullanımı) beğenidir (الاستحسان). Yoksa ‘nûnu’t-tevkîd es-sakîle’nin, ism-i fâilin sonuna eklenmesi, güçlü bir gerekçeye veya gelenek haline gelen bir kullanıma dayanmamaktadır.*”

el-Eşmûnî (v. 918-929/1513-1525) ise, şairin beyitte ‘nûnu’t-tevkîd es-sakîle’yi ism-i fâilin sonuna eklemesini şaz kabul etmektedir.⁸⁵

Ne var ki ‘nûnu’t-tevkîd es-sakîle’nin, sonuna eklendiği fiilin anlamını güçlendirmesi itibara alındığında, aynı güçlendirmeyi ism-i fâilin anlamı için de yapmış olması kuvvetle muhtemeldir. Nitekim İbn Hişâm’ın yukarıda zikri geçen beyit için, “*Nûnu’t-tevkîd es-sakîle’, ism-i fâilin sonuna, ism-i fâilin fiile olan benzerliği sebebiyle eklenmiştir.*”⁸⁶ şeklindeki yaklaşımı da bu durumu destekler mahiyettedir.

B. Muzâri Fiil ile İsim Arasındaki Benzerlik

Sîbeveyhi’den sonra, Basra Ekolü’ne mensup gramercilerle sonradan gelen takipçileri, ism-i fâil adıyla sınırlama getirmeksizin, muzâri fiil ile isim arasındaki benzerlik konusunu daha da genişlettiler. Söz gelimi Ebû Ali el-Fârîsî (v. 377/987) muzâri fiilin mu‘rab olmasını

⁸⁴ İbn Cinnî, *el-Hasâis*, I, 136.

⁸⁵ el-Eşmûnî, Ebu’l-Hasan Nûreddîn Ali b. Muhammed, *Menhecu’s-sâlik ilâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, (Thk.: ‘Abdunnasır ‘Assaf), Damascus University 2010-2011 Eğitim Yılı Yükseköğretim Yayınları, s. 18.

⁸⁶ İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdullah Cemâleddîn b. Yûsuf el-Ensârî, *Muğni’l-lebib ‘an kutubi’l-e‘ârîb*, (Thk.: Abdullatif Muhammed el-Hafîb), es-Silsiletu’t-Turâsiyye, Kuveyt, 2000, IV, 258-259.

ismin yerine geçmesine ve isme benzemesine bağlamaktadır.⁸⁷ Ne var ki, Ebû Ali el-Fârisî, görüşünü desteklemek amacıyla ism-i fâilden örnek göstermekte ve şöyle demektedir:⁸⁸

“ (مَرَّتْ بِرَجُلٍ يَكْتُبُ) cümlesindeki (يَكْتُبُ) fiili, (كَاتِبٌ) isminin yerine geçtiği için merfû‘ gelmiştir.”

Zemahşerî de konuyla ilgili olarak (زَيْدٌ يَضْرِبُ) ve (زَيْدٌ ضَارِبٌ) örneklerini öne sürmektedir.⁸⁹ Aynı şekilde Zemahşerî de görüldüğü üzere düşüncesini ism-i fâil sîgaları ile delillendirme cihetine gitmiştir.

İbn ‘Usfûr (v. 669/1271) ise, muzâri fiilin merfû‘ olmasına gerekçe olarak ismin yerine geçmesini öne sürmekte ve görüşünü ism-i fâil dışında şu örnekle desteklemeye çalışmaktadır:⁹⁰

“ (أَخُوكَ زَيْدٌ) cümlesindeki (أَخُوكَ) fiili (يَقُومُ) cümlesinde (يَقُومُ زَيْدٌ) nin yerine geçmektedir.”

Yukarıda zikri geçen örneklerden ilk ikisinde isim ile muzâri fiil arasındaki benzerlikten bahsedilmekle birlikte ism-i fâil sîgası kullanılmıştır. İbn ‘Usfûr ise her ne kadar diğer isimler ile muzâri fiil arasındaki benzerlikten bahsederek düşüncesini ism-i fâil haricinde bir isim ile örneklendirme cihetine gitmiş olsa da bu benzerliğin, cümle dizilişindeki sıradan, bir diğer ifade ile i‘râbdan öteye gidemeyeceği aşıkardır. Zira İbn ‘Usfûr’un delil olarak sunduğu cümlelerden (يَقُومُ زَيْدٌ) cümlesindeki muzâri fiil ile (أَخُوكَ زَيْدٌ) cümlesindeki (أَخُوكَ) kelimesi (mübtedâ olması sebebiyle) merfûdur. Ancak (يَقُومُ) fiili ile (أَخُوكَ) isminin her ikisinin de sadece merfû‘ olmasından yola çıkılarak aralarında benzerlik olduğu tezini savunmak mümkün gözükmemektedir.

⁸⁷ el-Fârisî, Ebû Ali el-Hasen b. Ahmed, *el-İdâh*, (Thk.: Kâzım Bahru’l-Mercân), ‘Alemlü’l-Kutub, Beyrut, 1996, s. 75.

⁸⁸ el-Fârisî, *el-İdâh*, s. 76.

⁸⁹ İbn Ya‘îş, *Şerhu’l-Mufasssal*, VI, 68.

⁹⁰ İbn ‘Usfûr, Ali b. Mu’min b. Muhammed, *el-Mukarrab*, (Thk.: Ahmed Abdussettar el-Cevârî vd.) yrs., 1972, I, 260.

Arap dili gramercilerinin muzâri fiil ile isim arasındaki benzerliği ispat etme yolunda öne sürdükleri gerekçeleri incelendiğinde, söz konusu benzerliğin sadece ism-i fâilin '*isim*' olması yönüyle doğru olduğu söylenebilir.

C. Muzâri Fiil ile İsim Arasındaki Benzerliğe İlişkin Görüşler

İlk dönem nahiv kitaplarında dikkatlerden kaçmaması gereken çok önemli bir husus, bazı Arap dili bilginlerinin yalnızca muzâri fiil ile ism-i fâil arasında değil, muzâri fiil ile diğer isimler arasında da benzerlik olduğu iddiaları ve söz konusu iddialarını güçlendirmek amacıyla ileri sürdükleri delillerdir. Bu başlık altında, bahsi geçen nahiv âlimlerinin muzâri fiil ile genel olarak isimler arasındaki benzerliğe ilişkin görüşleri, benzerlik yönleri esas alınarak incelenecektir.

Nahiv âlimlerinin bir kısmı, muzâri fiil ile isim arasındaki lafzî benzerliklerden yola çıkarken bir diğer kısmı ise mânâ itibarıyla benzerliklere yoğunlaşmışlardır.

1. Lafzî Benzerlikleri Esas Alan Görüşler:

Arap dili bilginleri tarafından muzâri fiil ile isim arasındaki lafzî benzerlikleri ortaya koymak amacıyla dile getirilen görüşler, şu özellikler etrafında toplanabilir:

a. Muzâri Fiilin İ'râb Harekeleri:

Nahiv âlimleri, i'râb hareketlerinin muzâri fiilde esas olup olmaması ve ismin i'râbına hamli hususunu incelemek suretiyle muzâri fiil ve isim arasındaki benzerlik konusuna değinmişlerdir. Söz gelimi İbnu'l-Enbârî (v. 577/1181), '*Esrâru'l-'Arabiyye* adlı eserinde bu hususta şunları söylemektedir:⁹¹

⁹¹ İbnu'l-Enbârî, Ebu'l-Berakât Kemâluddîn Abdurrahman b. Muhammed b. Ubeydullah, *Esrâru'l-'Arabiyye*, (Thk.: Muhammed Hüseyin Şemsuddin), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1997, s. 34.

‘‘Muzâri fiil, i‘râb yönünden isme hamledilir. Çünkü i‘râb, muzâri fiilde esas değildir. Zira i‘râbda asıl olan, fiillere ve harflere değil, isimlere has olmasıdır.’’

İbnu‘l-Enbârî, yukarıdaki ifadesini birkaç cümle ile örneklendirdikten sonra konuyu şu şekilde bağlamıştır:

‘‘İ‘râb yönünden muzâri fiilin isme hamledilmesi, muzâri fiilin isimlere benzemesi sebebiyledir. Nitekim muzâri fiil, bu benzerlik dolayısıyla ‘Muzâri’ adını almıştır.’’

b. Muzâri Fiili Raf‘ Eden Âmiller:

Basra Ekolü’ne mensup gramerciler, muzâri fiilin merfû‘ olmasını ismin en güçlü hali olan raf‘ halini almasına bağlamaktadırlar ve bu hususta şunu söylemektedirler:⁹²

‘‘Muzâri fiil, ismin yerine geçmekle ismin en güçlü halini almıştır. Bu bakımdan muzâri fiile i‘râbın en güçlüsü olan raf‘ halini vermek zorunlu olmuştur.’’

Kûfe Ekolü’ne mensup gramerciler ise, Basra Ekolü’nün aksine muzâri fiilin merfû‘ olmasını nasb ve cezm âmillerinden soyutlanmasına bağlamaktadırlar.⁹³

el-Kisâî (v. 189/805) ise muzâri fiilin merfû‘ gelmesini başında bulunan zâid harflerle izah etme cihetine gitmektedir.⁹⁴

Birgivî, *İzhâr* adlı eserinin ‘Muzâri Fiili Raf‘ Eden Mânevî Âmil’ bahsinde Kûfe ve Basra Ekolü’nün sentezi sayılabilecek bir düşünce sunmuştur.⁹⁵

‘‘Birgivî, Basriyyûn mezhebine uygun olarak muzâri fiilin bizzat kendisinin haber, hal veya sıfat olarak isim konumunda bulunmasını âmil kabul etmiştir. Meselâ, (^{زَيْدٌ}) cümlesindeki (^{يَضْرِبُ}) muzâri fiili, haber olarak (^{ضَارِبٌ}) ismi konumundadır. Bu yönüyle isme benzediği için ismin en güçlü i‘râb formu olan raf‘ halini almıştır. Ancak Birgivî’ye göre muzâri fiilin isim konumunda bulunması onun merfû‘ olması için yeterli değildir. Çünkü muzâri fiilin, isim konumunda bulunabilmesi, muzâri fiilin nasb ve cezm eden edatlardan soyutlanmasıyla mümkündür. Yani muzâri fiil, nasb ve cezm eden

⁹² İbnu‘l-Enbârî, Ebu‘l-Berakât Kemâluddîn Abdurrahman b. Muhammed b. Ubeydullah, *el-İnsâf fi mesâilil-hilaf beyne‘l-basriyyin ve‘l-kûfiyyin*, (Thk.: Cevdet Mebruk Muhammed Mebruk v.d.), Mektebetu‘l-Hâncî, Kahire, ts., s. 439.

⁹³ İbnu‘l-Enbârî, *el-İnsâf*, s. 439.

⁹⁴ İbnu‘l-Enbârî, *el-İnsâf*, s. 437.

⁹⁵ Demir, Ramazan, *Birgivî’nin İzhârü‘l-Esrâr Adlı Eserinde Âmil, Ma‘mûl ve Amel (İ‘râb) Terimleri*, s. 79.

edatlardan soyutlandığı zaman isim konumunda bulunabilir. Eğer başına bu edatlardan birisi gelirse onların ma'mûlü olur. Dolayısıyla Birgivi, bu konuda Basriyyûn ve Kûfiyyûn'a ait görüşleri sentezleyerek kendi görüşünü ortaya koymaktadır.''

Bu durumda Basra Ekolü'ne mensup nahiv alimlerinin muzâri fiilin merfû' olmasından hareketle onu isme benzetme çabasına girdikleri görülmektedir.

c. Muzâri Fiilin ve İsmın Genele Delâlet Ederken Özele Has Kılınması:

Arap dili gramercileri, muzâri fiil ile isim arasındaki benzerlikleri incelerken herbirinin başlangıçta genele delâlet ettiği halde, bazı ekler veya kurallarla özele has kılınması hususunu da söz konusu benzerlik içerisinde ele almışlardır. Söz gelimi Ebû Ali el-Fârisî, 'el-İdâh'ında bu bağlamda şunları söylemektedir:⁹⁶

“Genel anlamda şimdiki ve geniş zamana delâlet eden muzâri fiil, 'sîn' ve 'sevfe' harflerinden biri ile sadece geleceğe işaret ettiği gibi, nekra bir isim de (ال) takısı ile ma'rife yapılır.”

el-Fârisî'nin kısa bir özetle izah ettiği bu görüşü el-Kurtubî'den (v. 592/1196) örnekli açıklamasıyla dinlemek konuyu daha anlaşılır hale getirecektir:⁹⁷

“ (يُفْرِبُ) fiili neden mu'rabdır diye sorulacak olursa, çünkü o, genelde hâl ve istikbâle delâlet ederken başına getirilen edatlarla sadece belli bir zamana has kılınabilir. Nekra isimlerin de genele delâlet ederken başına gelen (ال) takısı ile özele has kılınması gibi. Öte yandan muzâri fiil, (إِنْ زِدَا لِقَوْمٍ) örneğinde görüldüğü üzere başına te'kîd lâmu alması sebebiyle de isme benzemektedir.”

Sîbeveyhi de el-Kitâb'ında el-Fârisî ile neredeyse birebir örtüşen ifadelere yer vermiştir.⁹⁸

⁹⁶ el-Fârisî, *el-İdâh*, s. 75.

⁹⁷ el-Kurtubî, İbn Mada', *el-Raddu' alâ'n-nuhhât*, (Thk.: Muhammed İbrahim el-Bennâ), Dâru'l-İ'tisam, Kahire, 1979, s. 130.

⁹⁸ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, I, 14.

d. Vezin İtibarıyla Muzâri Fiil ile İsim Arasındaki Lafzî Benzerlik:

Nahiv âlimleri, isimlerin tenvîn ve kesra almaksızın gayr-ı munsarîf olmalarını fiil vezninde gelmelerine bağlamaktadırlar.⁹⁹ Buna gerekçe olarak fiil vezninde gelen isimlerin tenvînli ve mecrûr yapılması durumunda dilde meydana gelecek telaffuz zorluğunun giderilmesini öne sürmektedirler.¹⁰⁰

İbn Cinnî, ayrıca, fiillerin tenvîn almamasından yola çıkarak fiil vezninde gelen isimleri, fer'ın asıla galebe çalması kabilinden değerlendirmektedir.¹⁰¹ Dolayısıyla İbn Cinnî, tenvîn alan isimleri asıl, fiileri de fer' kabul etmektedir.

(كاتب) ve (يكتب) örneğinde olduğu gibi hareke ve sükûn ilişkisinden kaynaklanan muzâri fiil ile ism-i fâil arasındaki lafzî benzerliğe daha önce değinildi. Ebû Ali el-Fârisî, muzâri fiil ile ism-i fâil arasındaki lafzî benzerliğin diğer isimlerle olan benzerlikten daha önemli olduğunu öne sürmekte ve bu bağlamda fiil vezninde gelmediği için sıfat-ı müşebbeheyi, ism-i fâilin altında bir sıraya oturtmaktadır.¹⁰²

Yukarıda sırasıyla izahı yapılan ve Arap dili gramercileri tarafından muzâri fiil ile genel anlamda isim arasındaki şeklî benzerliği ispat etmek amacıyla öne sürülen bu dört husus, Arap dilinde daha çok fiili isme veya ismi fiile hamletmede geçerli olabilecek teorik gerekçelerdir. Dolayısıyla Arap dili gramercileri tarafından öne sürülen söz konusu gerekçeler mantıksal izaha dayanmaktadır.

e. Tesniye ve Cemî Alâmetlerini Almaları Bakımından Lafzî Benzerlik:

Tesniye ve cemî alâmetlerinden hareketle, muzâri fiil ile isim arasındaki benzerliğe dikkat çeken bazı nahiv âlimleri, her ikisinin de tesniye halinde (ان) ve cemî halinde (ون) almasını benzerlik yönü olarak sunmuşlardır. (الرَّجُلَانِ فَيُعْلَانِ كَذَا) ile (الرَّجُلَانِ فَاعْلَانِ كَذَا)

⁹⁹ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, I, 16.

¹⁰⁰ İbn Cinnî, *el-Hasâis*, I, 311-312.

¹⁰¹ İbn Cinnî, *el-Hasâis*, I, 311.

¹⁰² el-Fârisî, *el-İdâh*, s. 138.

örneklerinde, tesniyeler arasındaki uyum ve (الْمُهْتَسُونَ فاعِلُونَ كَذَا) ile (الْمُهْتَسُونَ فاعِلُونَ كَذَا) cümlelerinde ise cemîleri arasındaki uyum, lafzî benzerliğin kullanımdaki etkisi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Buradaki muzâri fiil ile isim arasındaki benzerlik, her ikisinin tesniye ve cemisinde mevcuttur fakat dikkat edilmesi gereken çok önemli bir husus da vardır ki, bu benzerlik sadece muzâri fiil ile isim arasında değil, aynı zamanda izâfet halindeki tesniye ve cemî isimler ile mâzî, emir ve (الأفعال الخمسة /beş fiil) sîgalarına ait mansûb ve meczûm muzâri fiil arasında da bulunmaktadır. Konuyu örnek terkiib ve cümlelerle açmak gerekirse:

- İzafet durumundaki (مَهْتَسَا الشَّرِكَةِ) terkiibi ile (كَبَا - أَكْبَا - لَمْ يَكْبُ - لَنْ يَكْبُ) fiilleri arasında;

- İzafet durumundaki (مَهْتَسُو الشَّرِكَةِ) terkiibi ile (كُتُوا - أَكْتُوا - لَمْ يَكْتُوا - لَنْ يَكْتُوا) fiilleri arasında da yukarıda sözü edilen lafzî benzerlik mevcuttur.

Ne varki bu benzerlikten hareket ederek ism-i fâil ile mâzî fiilin, emrin ya da mansûb ve meczûm fiilin aralarında benzerlik olduğunu iddia etmek mümkün gözükmemektedir.

2. Anlama Dayalı Benzerlikleri Esas Alan Görüşler:

Muzâri fiil ile isim arasındaki anlama dayalı benzerlikleri esas alan görüşlerde herbirinin ifade ettiği mânâ dikkate alınarak anlam benzerliği sonucuna ulaşılmaya çalışılmıştır. Bu sınıfa giren araştırmaları da aşağıdaki şekilde özetlemek mümkündür:

a. Anlam İtibarıyla Aralarındaki Benzerliğe İlişkin Görüşler:

Muzâri fiilin mânâ yönünden isme benzediği düşüncesini ön plana çıkaran teoriye göre muzâri fiil, şimdiki zaman ve gelecek zamana delâlet etme gibi birden çok anlamı ifade etmektedir. Muzâri fiil bu yönüyle birden fazla anlama gelen müşterek isimlere

benzemektedir. İbnu'l-Enbârî, bu benzerliği (العن) kelimesi ile örneklendirerek şöyle demiştir:

103

‘‘Muzâri fiil, şimdiki zaman ve gelecek zaman için ortak kullanılması yönü ile birden fazla anlamlar için kullanılabilen müşterek isimlere benzemektedir. ‘Ayn’ kelimesinin ‘görme organı göz’ ve ‘su gözesi’ anlamlarına gelmesi gibi.’’

Ancak isim ile muzâri fiil arasındaki bu benzerlik, başlığa uygun olarak anlam ile ilintili olmasına rağmen, esas bir benzerlik gibi durmamaktadır. Zira ikisinin de müşterek anlamları olduğu ifade edilmekte, fakat bu müşterekliğin tamamen farklı açılardan olduğu da görülmektedir. Eğer bu durumu ism-i fâiller noktasında ele alıp yukarıdaki örnekten yola çıkarak ism-i fâiller açısından söz konusu teorinin doğruluğunu ispatlamaya çalışsak bile (مُخْتَارٌ) kelimesi gibi bir örnek getirmemiz ve bu kelime için, söz konusu müşterekliğe uygun olarak ‘hem seçen, hem de seçilene verilen ortak isimdir’ dememiz gerekecektir. Çünkü (مُخْتَارٌ) kelimesi, hem ism-i fâil hem de ism-i mef’ûldür. Dolayısıyla fiilin benzerliği ile ismin benzerliği farklılık arz etmektedir.

b. İ‘râb Alâmetleri Yönünden Aralarındaki Benzerliğe İlişkin Görüşler:

İ‘râb alâmetlerinin farklı olması ile herbirinin farklı mânâlara geldiği tezinden yola çıkarak isim ve muzâri fiil arasındaki benzerliği ortaya koyan nahiv âlimleri, muzâri fiilin, karşılaştığı bir takım anlamlara göre i‘râbının yapıldığına dikkat çekmişlerdir. İ‘râbın görevinin, lafızlarla mânâları belirlemek olduğuna dair ortak görüşten hareket eden nahiv âlimleri,¹⁰⁴ harekenin, kastedilen anlamı ortaya çıkardığı bazı durumları zikretmişlerdir. el-Hudârî, (v. 686/1287) konuyu bir örnek cümle ile şu şekilde açıklamıştır:¹⁰⁵

‘‘ Fiilde asıl olan mebnî olmasıdır. Muzâri fiilin mu‘rab olması ise muzâri fiilin de i‘râbına göre farklı anlamlara gelmesi bakımından isme benzemesi sebebiyledir. (ما أحسن زيدا) cümlesinde harekeler konulmamış yani i‘râbı yapılmamışsa (زيد) ismi, fâil,

¹⁰³ İbnu'l-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabîyye*, s. 35.

¹⁰⁴ Bkz.: el-Cürçânî, *Kitabu't-ta'rîfât*, s. 14; el-Fâkihî, *Hudûdu'n-nahv*, s. 6; İbn Cinnî, *el-Hasâis*, I, 35.

¹⁰⁵ el-Hudârî, Muhammed, *Hâşiyetu'l-Hudârî‘ alâ şerh İbn ‘Akîl ‘alâ elfîyyeti İbn Mâlik*, Dâru'l-Fikr, ts., I, 30.

*mef'ûl veya muzâfun ileyh konumunda olabilmektedir. Aynı durum (لا تعن بالجفا و تمدح)
عمرًا / Ömer'i överken cefakarlığına takılma) cümlesinde de ortaya çıkmaktadır. Zira
kelimelere verilecek hareketlere (yani i'râba) göre cümle, her iki fiilden biri ile nehy ya
da sadece bir fiil ile nehy veya hem nehy hem nefy ifade edebilecektir. "*

el-Hudârî, açıklamasında ilk cümledeki (زيد) ismi ile ikinci cümledeki (تعن) ve (تمدح)
fiillerinin, hareketleri konulmadığı yani i'râbları yapılmadığı müddetçe farklı anlamlar ihtiva
ettiği gerekçesinden hareketle isim ile muzâri fiil arasındaki benzerliğe vurgu yapmıştır.

el-Kurtubî ise, hareketlerin mânâları ortaya çıkarmasını şu cümle ile açıklamıştır:¹⁰⁶

*" (لا يضرب زيد عمرا) cümlesi raf' veya cezm olduğu belirtilmemişse (yani hareketler
konulmamışsa) nefy mi nehy mi olduğu bilinemez. "*

Yine ileride açıklanacağı üzere nahiv âlimleri, nasba ve cezme ait olan genel anlamları
da zikretmişlerdir.

el-Hudârî, cümlelerin terkiibinden kaynaklanan farklı anlamların, mâzî fiilde çok nadir
geldiğine (ما صام زيد واعتكف) cümlesi ile dikkat çekmiş ve şu örneği vermiştir:¹⁰⁷

*"Bu cümle ancak (ما صام وما اعتكف /Oruç tutmadı ve îtikafa girmede), veya (ما صام وقد
اعتكف /Oruç tutmadı ama îtikafa girdi) ya da (ما صام ولكن اعتكف) anlamalarını içermektedir. "*

Mâzî fiilde, bu anlamları birbirinden ayırt etmek sadece i'râba has değildir, bilakis
cümlede kullanılan diğer edatlarla veya cümlenin sibâk ve siyâkından da anlamlar
belirlenebilir. Fakat muzâri fiil için durum tam tersidir. Konuyu her iki fiilden de birer örnek
cümle ile açmak gerekirse; (لا يكتب أحمد الدرس) cümlesinde hareketler konulmamışsa fiil nehy
olarak da nefy olarak da yorumlanabilmektedir. Ancak hareketlenerek yani i'râb edilerek
okunacak olursa nefy (Ahmet dersi yazmıyor) veya nehyden (Ahmet dersi yazmasın) sadece
birisine delâlet eder. Meselâ sükûn ile okunursa nehyden başka bir duruma yorma imkanı
bulunmamaktadır. Mâzî fiilde durum farklıdır. Şöyle ki; yukarıda örnek olarak verilen (ما صام)

¹⁰⁶ el-Kurtubî, *el-Raddu' alâ'n-nuhhât*, s. 131.

¹⁰⁷ el-Hudârî, *Hâşiyetu'l-Hudârî*, I, 30.

(زيد واعتكف) cümlesi, mâzî fiili zaten mebni olduğu için son harekesinin kesinlikle belli olmasına rağmen, cümlenin gelişine göre el-Hudari'nin zikrettiği üç anlama da gelebilmektedir. Belki de bu sebeple, nahiv âlimleri, mâzî fiilin fethasını muzâri fiilin i'râbının altında, fakat emir sükûnunun üzerinde saymışlardır.¹⁰⁸

Zemahşerî ise isimlerdeki, i'râba göre farklı mânâlara gelme konusunun muzâri fiil için geçerli olmadığı görüşündedir. O'na göre ismin i'râbı (أصيل / asıl i'râb), fiilin i'râbı (غير أصيل / asıl olmayan, ikincil derece i'râb) sayılmaktadır.¹⁰⁹ Ne varki; muzâri fiilin i'râb farklılıklarından kaynaklanan bu anlam değişikliklerinin sadece onu isme benzetme çabası ile olduğunun kabul edilmesi eksik bir değerlendirme olabilir.

Muzâri fiil ile isim arasındaki, farklı anlamlara delâlet etmesi hususundaki bu benzerlik, ism-i fâiller noktasında da geçerlidir. Zira ism-i fâil de i'râbındaki farklılıklara binaen değişik anlamlar ihtiva etmektedir.

c. Birbirlerinin Yerlerine Geçmesi Bakımından Benzerliğe İlişkin Görüşler:

Muzâri fiilin, ismin yerine geçtiği yerleri delil göstererek aralarındaki benzerliği ispatlama gayretinde olan bazı nahiv âlimleri, muzâri fiilin, ismin yerini tuttuğu için merfû' olduğunu savunmaktadırlar. İbnu'l-Enbârî:

‘‘Muzâri fiil neden mu‘rabdır?’ diye sorulacak olursa, isme benzediği için mu‘rabdır ve muzâri fiilin i'râbı raf, nasb ve cezm şeklindedir. Raf halinde olması ise, onun isim konumunda olması sebebiyledir’’ ifadeleri ile bu görüşe katılmaktadır.¹¹⁰

Ebû Ali el-Fârisî ise:

‘‘Muzâri fiiller, isim konumunda olması ile raf edilirler. Bir fiil ancak bu vasıf ile merfû' olabilir, başka şekilde merfû' olamaz’’¹¹¹ şeklinde oldukça vurgulu ifade kullanmaktadır.

¹⁰⁸ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, I, 16-17.

¹⁰⁹ İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufassal*, VII, 10.

¹¹⁰ İbnu'l-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabîyye*, s. 167.

Sîbeveyhi, bu hususta: ‘İsme benzeyen fiiller, isim konumunda olduklarında merfû‘durlar. Ve bu fiillerin isim konumunda olmaları, onların merfû‘ olmalarını gerektirmektedir,’ demiş ve muzâri fiilin, isim konumunda olması durumunu birkaç sınıfa ayırmıştır:¹¹²

- İsim cümlesindeki mübtedânın konumunda olması: (يقول زيد ذلك) örneğinde olduğu gibi.

- Muzâri fiilin, mübtedâyâ isnâd edilmesi konumu, yani mübtedânın haberi olarak gelmesi: (زيد يقول ذلك) örneğinde olduğu gibi.

- Muzâri fiilin sıfat veya mef’ûl vb. konumlarda bulunması: (حَسْبُهُ يَطَّلِقُ), (مَرَّتْ بِرَجُلٍ يَقُولُ ذَلِكَ), (هَذَا زَيْدٌ يَقُولُ ذَلِكَ) örneklerinde olduğu gibi. Yukarıdaki cümlelerden ilkinde muzâri fiil, ikinci mef’ûl, ikinci cümlede haberin sıfatı, üçüncü cümlede ise mecrûr bir ismin sıfatı olarak gelmiştir.

Ne varki bu örneklerden yola çıkarak muzâri fiilin isme benzemesi görüşü kabul edilecek olursa ciddi bir problemle karşılaşılacaktır: Zira yukarıda verilen örneklerde, muzâri fiil yerine mâzî fiil de kullanılabilir. (مَرَّتْ بِرَجُلٍ , هَذَا زَيْدٌ قَالَ ذَلِكَ , قَالَ زَيْدٌ ذَلِكَ , قَالَ ذَلِكَ) cümlelerinde bu durum görülmektedir. Sonuç olarak, Sîbeveyhi’nin verdiği örneklerden yola çıkarak muzâri fiilin isme benzemesi düşüncesi kabul edildiği takdirde, mâzî fiilin de ismin yerini tuttuğu görüşünü savunmak gibi bir karmaşanın içine düşülmesi muhtemeldir.

Buraya kadar açıklaması yapılan, muzâri fiilin isim konumunda olması hususu görüldüğü üzere ism-i fâiller için de geçerlidir. Dahası muzâri fiilin isme atfedilmesi bâbında sunulan örneklerin birçoğu zaten ism-i fâil kullanılarak örneklendirilmiştir.

Nahiv âlimlerinin, fiilin başına gelen âmillere ve muzâri fiilin i’râbını ismin i’râbına hamletmelerine olan ilgilerinden dolayı sadece ismin başına gelen ve sadece fiilin başına gelen

¹¹¹ el-Fârisî, *el-Îdâh*, s. 240.

¹¹² Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, III, 9-10.

edatlara oldukça dikkat çektikleri bilinmektedir. Aynı zamanda muzâri fiilin i'râbı ile i'râbdaki mahallî arasındaki farka da dikkat çekmişlerdir. Konuyu bir örnek ile açıklamak gerekirse: (مَرَّتْ بِرَجُلٍ يَكْتُبُ) cümlesinde (يكتب) kelimesi, başına nasb veya cezm edatı gelmediği için tek başına merfû'dur. Ancak (يرجل) kelimesinin sıfatı olduğu için de mecrûrdur. Merfû' olması, muzâri fiilinin kendi i'râbıdır, mecrûr oluşu ise mahallî i'râbıdır. el-Fârisî, bu cümle için şu açıklamalarda bulunmuştur:

“ (يكتب) fiili, isim konumunda olduğu için merfû'dur. Ancak raf' edilmesi durumundaki mânâ, i'râbının yapıldığındaki mânâdan farklıdır.”¹¹³

d. Lâmu'l-İbtidâ'nın Kullanımın Yönünden Benzerliğe İlişkin Görüşler:

Nahiv âlimleri, lâmu'l-ibtidâ'nın, isimlerin başına geldiği gibi mâzî fiil veya emrin başında bulunma imkanı olmadığı halde¹¹⁴ muzâri fiile bitişmesinden yola çıkarak aralarında benzerlik olduğu yönünde de fikir beyan etmişlerdir. Sîbeveyhi, bu konuyu (إِنَّ عَدَّ اللَّهُ لَفِعْلٌ) cümlesi ile örneklendirerek şu ifadelerle yer vermiştir:¹¹⁵

“Bu cümlede senin (لَفِعْلٌ) demen, aynı (لَفَاعِلٌ) demen gibidir. Çünkü lâmu'l-ibtidâ, mâzî fiile bitişmemesine rağmen isme benzemesi sebebiyle muzâri fiile bitişebilmektedir.”

İbn Hişâm da aynı şekilde lâmu'l-ibtidânın muzâri fiilin başında bulunmasına sebep olarak, isme benzemesini göstermiş ve (وَإِنَّ رَبَّكَ لَيَحْكُمُ بَيْنَهُمْ)¹¹⁶ ayetine binâen konu hakkında fikir birliği bulunduğunu bildirmiştir.¹¹⁷

Buraya kadar iki ana başlık halinde incelenen görüşlerden hareketle, Kûfe Ekolü'ne mensup nahiv âlimlerinin, muzâri fiil ile genel isimler arasındaki benzerliği ortaya koyma gayretlerinde eksik yönler olduğunu söylemek mümkündür. Zira ism-i fâil ile muzâri fiil

¹¹³ el-Fârisî, *el-İdâh*, s. 76.

¹¹⁴ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb 'an kutubi'l-e'arîb* adlı eserin III. cilt 241. sayfasında, lamu'l-ibtidânın bazı durumlarda mâzî fiile de bitişebileceğini bildirmiştir.

¹¹⁵ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, I, 14.

¹¹⁶ en-Nahl, 16/124.

¹¹⁷ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb 'an kutubi'l-e'arîb*, III., 241.

arasında zamana delâleti yönü ile bir benzerlik olsa bile diğer bahsettikleri ve çalışmada maddeler halinde incelenmiş olan yönlerinin kabul edilmesi mümkün gözükmemektedir.

Basra Ekolü'ne mensup âlimlerinin ise genel isimler ile muzâri fiil arasındaki benzerlik hususuna ilişkin görüşleri, ism-i fâil noktasında da geçerli olduğu düşüncesi ile kabul edilebilir. Zira Basralılar, genel isimler ile muzâri fiil arasındaki benzerliği ortaya koyma gayretlerinde dikkat edilirse çoğunlukla ism-i fâil örnekleri kullanmışlardır.

D. İsm-i Fâilin Amel Etmesi

Basra Ekolüne tâbi olan nahiv âlimleri, ism-i fâilin amel etmesi konusunu incelerken onu fiile hamletmişler yani ism-i fâili fiil gibi amel ettirmişlerdir. Söz gelimi Basra Ekolü mensuplarından İbnî Cinnî¹¹⁸, ism-i fâilin amel etmesi mevzusunu *'Fer'in asıla galip gelmesi'*¹¹⁹ bâbında inceleyerek şu ifadelerle yer vermiştir:¹²⁰

“Görmüyor musun; muzâri fiili isme benzetip i'râbını yaptıklarında, ism-i fâili, fiil gibi amel ettirmek suretiyle aralarındaki mânâyı tamamlamış oldular.”

Nahiv âlimleri, ism-i fâilin fiil gibi amel edebilmesi için, ism-i fâilin de aynı muzâri gibi hem şimdiki zamana hem de geleceğe delâlet etmesi şartını koştular. Birgivî ise, hal ve müstakbele delâlet etmesi şartına ek olarak mevsûf olmaması ve ism-i fâilin küçültme sîgasında gelmemesi şartlarını da eklemiştir.¹²¹ İzhâr adlı eserin bir tahkikinde şu ifadeler yer almaktadır:¹²²

“Birgivî, ayrıca ism-i fâilin kıyâsî âmilleri arasında asıl olduğunu da belirtmiştir. Çünkü ism-i mef'ûl, sıfat-ı müşebbehe ve ism-i tafdîlin tersine ism-i fâil, lâzım, müte'addî, tam ve nâkıs fiillerden türetilebilmektedir. Ayrıca çok güçlü bir âmil olan muzâri fiile benzemektedir. Bu sebeple Birgivî, ism-i fâili kendisinden sonra gelen kıyâsî âmillere takdim etmiştir. İsm-i fâil, kendisinden türetildiği fiilin ma'lûm (etken) hali gibi amel eder. Yani amel ettiği ma'mulleri raf' ve nasb eder.”

¹¹⁸ İbn Cinnî, *el-Hasâis*, I, 44.

¹¹⁹ İbn Cinnî, *el-Hasâis*, I, 300.

¹²⁰ İbn Cinnî, *el-Hasâis*, I, 304.

¹²¹ Birgivî, Muhammed b. Pîr Ali b. İskender, *İzhârü'l-esrâr fi'n-nahv*, Dâru'l-Minhâc, Cidde, 2009, s. 75.

¹²² Demir, Ramazan, *Birgivî'nin İzhârü'l-Esrâr Adlı Eserinde Âmil, Ma'mûl ve Amel (İ'râb) Terimleri*, s. 71.

Ebû Ali el-Fârisî, konu hakkında örnek cümleler de sunarak şu açıklamayı yapmıştır:¹²³

“İsm-i fâil, muzâri fiile benzemesi sebebiyle, ancak hâl veya istikbâle delâlet etmesi durumunda amel eder. İsm-i fâil, geçmiş zamana delâlet ederse mâzî fiilin mu‘rab olmamasından dolayı amel etmez. Bu sebeple (مَوْتٌ بِرَجُلٍ ضَارِبٍ أَبُوهُ زَيْدًا أُمِّس) şeklindeki bir cümle doğru değildir.”

Nahiv âlimleri böylelikle ism-i fâilin amel etmesi bahsinde ism-i fâilin zaman delâletine dikkat çektiler. Belki de bu sebeple,

’ و كَلَّمَهُمْ بِإِسْطَ ذِرَاعِهِ بِالْوَصِيدِ ’¹²⁴ ‘Köpekleri de mağaranın girişinde iki kolunu uzatmış’

ayetini, hâlin hikayesi olarak tefsir ettiler.¹²⁵ Hâlin hikayesi olarak tefsir edenlerden el-Fârisî, sebebine ilişkin şu açıklamada bulunmuştur:¹²⁶

“İsm-i fâil, geçmiş zamana delâlet ederse mâzî fiilin mu‘rab olmamasından dolayı amel etmez. Bu sebeple (مَوْتٌ بِرَجُلٍ ضَارِبٍ أَبُوهُ زَيْدًا أُمِّس) şeklindeki bir cümle doğru değildir. Bazı dilbilimcileri, yukarıdaki cümlenin doğru olduğunu iddia ettiler ve delil olarak da (وَ كَلَّمَهُمْ بِإِسْطَ ذِرَاعِهِ بِالْوَصِيدِ) ayetini gösterdiler. Cümlenin doğru olmadığını iddia edenler ise, bu ayetin delil olamayacağını çünkü hâlin hikayesi olduğunu belirttiler.”

Görüldüğü üzere, hâl ve istikbâl, ism-i fâilin amel etme şartlarındandır. Muzâri fiilin de hâl ve istikbâle delâlet ettiği düşünüldüğünde, aralarındaki zamânâ delâletleri açısından benzerlik oldukça açıktır.

Sibeveyhi, ism-i fâilin muzâri fiil gibi amel ederek mef‘ûl alması konusuna bazı açıklamalar getirmiş ve şartlarına dikkat çekmiştir. Hatta bu konuyu bir bâb başlığı yapmıştır:

127

هَذَا بَابٌ مِنْ أَسْمِ الْفَاعِلِ الَّذِي جِيَّ مَجِيَّ الْفَعْلِ ، الضَّارِعُ فِي الْمَفْعُولِ فِي الْمَعْنَى ، فَإِذَا أَرَهَتْ فِيهِ مِنَ الْمَعْنَى مَا (يَفْعَلُ) كَانَ نَكْرَةً مُؤَنَّةً . أَرَهَتْ فِي

¹²³ İbn Ya‘îş, *Şerhu'l-Mufasssal*, VI, 68; el-Fârisî, *el-İdâh*, s. 134.

¹²⁴ el-Kehf, 18/18.

¹²⁵ el-Fârisî, *el-İdâh*, s. 134; İbn ‘Akîl, *Şerhu İbn ‘Akîl*, III, 106-107; el-Eşmûnî, Ebu'l-Hasan Nûreddîn Ali b. Muhammed, *Hâşiyetu's-sıbân alâ şerhi'l-Eşmûnî ilâ elfiyeti İbn Mâlik*, (Thk.: Tâhâ Abdurrauf Said), el-Mektebetu't-Tevfikiyeye, Kahire, ts., II, 444.

¹²⁶ el-Fârisî, *el-İdâh*, s. 134.

¹²⁷ Sibeveyhi, *el-Kitâb*, I, 164.

‘‘Mânâ itibarıyla mef‘ûlde muzâri fiil gibi amel eden ism-i fâil bâbıdır. Fakat ism-i fâilde (فَعْلٌ) anlamını kastedtiğinde (yani ism-i fâil ile muzâri fiil anlamı kastedildiğinde) ism-i fâil, tenvînli ve nekra olmalıdır.’’

Sîbeveyhi’nin burada üzerinde durduğu konu şudur:

(أَحْمَدُ كَاتِبُ الدَّرْسِ) cümlesi, muzâri fiil yerine ism-i fâil ile kullanılmak istendiğinde cümle (أَحْمَدُ كَاتِبُ الدَّرْسِ) şeklinde söylenmelidir. İsm-i fâilde muzâri anlamı kastedilmediği durumlar için Sîbeveyhi:

‘‘Eğer fiil meydana geldi ve bitti ise, yani mâzî fiil kastediliyor ise bu durumda ism-i fâil tenvînsizdir’’, şeklinde açıklama yaparak (هَذَا ضَارِبٌ زَيْدٌ) cümlesini örnek vermiştir.¹²⁸

Tenvînsiz olması durumu için de şu açıklamayı yapmıştır:¹²⁹

‘‘Ya (هَذَا ضَارِبٌ زَيْدٌ) örneğindeki gibi muzâf olur veya (هَذَا الضَّارِبُ زَيْدًا) örneğindeki gibi lâmu’t-ta’rifli olur. Zira (هَذَا الضَّارِبُ زَيْدًا) cümlesi, (هَذَا الَّذِي ضَرَبَ زَيْدًا) anlamındadır. Çünkü (الَّذِينَ), muzâf olmasını engellemiş ve onu tenvînli konuma getirmiştir.’’

Büyük nahiv âlimi Sîbeveyhi, her ne kadar ism-i fâilin, muzâri anlamı verebilmesi için, yani devam ifade edebilmesi için tenvînli olması gerektiği görüşünde olsa bile, Kur’ân’da ve bazı Arap şiirlerinde aksi durumla karşılaşmaktayız. İlk olarak Kur’ân’dan örnekle başlamak gerekirse: Nisa Sûresi’ndeki¹³⁰ ‘... وَالْمُؤْتُونَ الزَّكَاةَ...’ ayetinde geçen (الْمُؤْتُونَ) kelimesi, (الَّذِينَ) anlamında kullanılmasına karşın tenvînli değil, aksine lâmu’t-ta’rifli gelmiştir. Arap şiirindeki konuyla ilgili kullanıma ise şu mısralarda rastlamaktayız:¹³¹

هُمْ الْقَاتِلُونَ الْخَيْرَ وَالْأَمْرُونَ

إِذَا مَا خَشُوا مِنْ مُحَلِّثِ الْأَمْرِ مُظْمًا

‘Onlar iyiliği dillendirenlerin ve de onu emredenlerin ta kendileridir,
Sonradan meydana gelebilecek büyük bir hâdiseden korktuklarında.’

¹²⁸ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, I, 171.

¹²⁹ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, I, 181-182.

¹³⁰ en-Nisâ, 4/162.

¹³¹ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, I, 188; İbn Ya‘îş, *Şerhu’l-Mufasssal*, II, 125.

Şiirde geçen (الْقَائِلُونَ) kelimesi, (الَّذِينَ يَقُولُونَ) anlamında, (الْأُمُونَ) kelimesi ise (الَّذِينَ يَأْمُونَ) mânâsında olmasına karşın, ikisi de ma'rifedir. Buradan hareketle denilebilir ki; ma'rife durumundaki ism-i fâil de muzârî anlamına gelebilmekte ve devam ifade edebilmektedir. Konuyla ilgili son olarak Arapçada 'hayırsever' anlamında kullanılan ve devamlı hayır yapan kişiyi kasteden (فَاعِلٌ خَيْرٍ) örneğini incelemek yerinde olacaktır. Zira söz konusu terkipte ism-i fâil muzâf durumda ve nekra olmamasına rağmen *devam* ifade etmektedir.

İsm-i fâilin zaman delâletini gösteren ve yaşanmış bir olaydan alıntı yapılmış olan veciz anektodlardan birisi, el-Kisâf'nin anlatımıyla şu şekilde cereyan etmiştir:¹³²

“Kadı Ebû Yûsuf Efendi ile birlikte Halîfe Hârûn Reşîd'in huzurunda bulundum. Kadı Ebû Yûsuf, 'nahiv de nedir?' demek sureti ile nahvi yeriye ve gereksiz görüyordu. Bu durum üzerine, nahvin değerini ve önemini O'na öğretmek amacı ile şöyle dedim: 'Bir şahsa iki kişi gelip de birisi (أَنَا قَائِلٌ غَلَامِكَ); diğeri ise (أَنَا قَائِلٌ غَلَامِكَ) demiş olsa bu iki kişi hakkında ne dersin, hangisini cezalandırırsın?' Kadı Ebû Yûsuf: 'ikisini birden cezalandırırım', dedi. Hârûn Reşîd, Ebû Yûsuf'a: 'Hata yaptın', dedi. Hârûn Reşîd, Arapça ve nahiv ilmine oldukça vakıf idi ve dolayısıyla Ebû Yûsuf utanarak: 'Nasıl oluyor bu?', diye sordu. Hârûn Reşîd: 'Köleyi öldürmekle cezalandırılacak olan kişi, (أَنَا قَائِلٌ غَلَامِكَ) diyen kimsedir. Çünkü bu cümlede ism-i fâil muzâftır ve mâzî fiil ifade eder. (أَنَا قَائِلٌ غَلَامِكَ) diyen şahıs cezalandırılmaz, zira bu cümlede izafet yoktur ve ism-i fâil burada geleceği ifade eder. Yani henüz böyle bir olay meydana gelmemiştir. Yüce Allah'ın¹³³ 'ولا تقولن لشيء إني فاعل ذلك غدا' 'Hiçbir şey için 'bunu yarın yapacağım' deme.' ayetinde söylediği gibi; bu ayetteki tenvîn, müstakbeli ifade ediyor olmasa idi 'غدا' demek caiz olmazdı.' Bu olaydan sonra Ebû Yûsuf, Arapça ilmini ve nahvi övüyordu.”

Nahiv âlimleri, ism-i fâilin amel etmesi konusunu incelerken muzârî fiil ile ism-i fâil arasındaki benzerlik için bir iz bulmaya çalışmalarının hemen akabinde, ism-i fâil ile diğere müştak isimlerin ameli arasında da bir ilinti kurmaya çalıştılar. Bunlar ism-i mef'ûl, sıfat-ı müşebbehe ve mübâlağa ism-i fâil vezinleridir ki, kısaca bu hususa da değinmekte fayda olacaktır:

¹³² es-Suyûtî, Celâleddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr, *el-Eşbâh ve'n-nazâir fi'n-nahv*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, ts., III, 311.

¹³³ el-Kehf, 18/23.

a. İsm-i Mef'ûlun Ameli:

İsm-i mef'ûlun amel edebilmesi için gerekli olan şartlardan birisi, İbn Ya'îş'e göre ism-i fâilde olduğu gibi hem hâle hem istikbâle delâlet etmesidir.¹³⁴ İsm-i fâil ile ism-i mef'ûl arasındaki farka gelince; ism-i fâil ma'lûm fiilin karşılığı, ismi mef'ûl ise mechûl fiilin karşılığıdır. Sözelimi (مَرَّتْ بِرَجُلٍ يَكْرُمُ أَبُوهُ زَيْدًا) cümlesi (مَرَّتْ بِرَجُلٍ مُكْرِمٍ أَبُوهُ زَيْدًا) anlamında iken (مَرَّتْ بِرَجُلٍ يَكْرُمُ أَبُوهُ) cümlesi ise (مَرَّتْ بِرَجُلٍ مُكْرِمٍ أَبُوهُ) anlamındadır.

b. Sıfat-ı Müşebbehenin Ameli:

Sıbeveyhi, sıfat-ı müşebbehenin amel edebilmesi konusunda şu açıklamayı yapmıştır:¹³⁵

“Sıfat-ı müşebbehe, ism-i fâil gibi amel edebilme durumunda ve gücünde değildir, çünkü o, muzâri fiil anlamında değildir.”

Örnek olarak (رحم) fiilinden yola çıkarak sıfat-ı müşebbehe ve muzâri fiil arasındaki fark şu şekilde incelenebilir: (أَحْمَدُ يَرْحَمُ) cümlesinde Ahmet, o an itibarıyla merhamet eder, fakat buradaki merhamet etme özelliği kalıcı değildir, yani bu cümle, belli bir zaman aralığı ile sınırlıdır. Fakat (اللَّهُ رَحِيمٌ) ifadesinde Yüce Allah'ın merhametli olması belli bir zaman aralığında değil ezeli ve ebedîdir. Görüldüğü üzere sıfat-ı müşebbehe, muzâri fiil gibi amel etmemektedir.

Sıfat-ı müşebbehe ve ism-i fâilin kullanıldığı yerler dikkatle incelendiğinde görülecektir ki; aralarındaki asıl fark, zamana delâlet etmesi noktasındadır. İbn Ya'îş'in şu ifadeleri de bu görüşü destekler mahiyettedir:¹³⁶

“Sıfat-ı müşebbehenin delâlet ettiği mânâ sabittir, geçici değildir ve haber veren kimsenin durumu ile direkt ilintilidir. Nitekim (الْحُسْنُ / güzellik) ve (الْكَرَمُ / cömertlik) ifadeleri sabit mânâlardır.”

¹³⁴ Bkz.: İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufasssal*, VI, 80.

¹³⁵ Sıbeveyhi, *el-Kitâb*, I, 194.

¹³⁶ İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufasssal*, VI, 83.

İbn Hişam ise sıfat-ı müşebbehe ile ism-i fâil arasındaki farkların ikincisini şöyle açıklamıştır:¹³⁷

‘‘Sıfat-ı müşebbehe, munkatı‘ mâzî¹³⁸ ve müstakbel olmaksızın sürekli şimdiki zamanı ifade eder. İsm-i fâil ise üç zamanın (mâzî, hâl ve müstakbel) herhangi birini ifade edebilir.’’

Konuyu Kur’ân’dan bir örnek ile de inceleyecek olursak; Hud Sûresi’nde geçen ‘وَصَائِقُ’
‘‘Ve o yüzden göğsün daralacak’’¹³⁹ ifadesi ile ilgili olarak Zemahşerî, şu açıklamayı yapmaktadır:¹⁴⁰

‘‘Yüce Allah bu ayette neden ‘صَائِقُ’ değil de ‘ضَائِقُ’ ifadesini kullandı (yani neden sıfat-ı müşebbehe yerine ism-i fâil kullandı) diye soracak olursan derim ki; çünkü buradaki darlık kalıcı/sabit değil geçici bir durumdur.’’

Zemahşerî’nin bahsettiği bu fark, ism-i fâil ile sıfat-ı müşebbehe arasındaki asıl farktır. Çünkü ism-i fâil, mânâ itibarıyla muzâri fiile benzeyerek bir eyleme işaret etmiştir. Ve bu durumda ayetteki anlam ‘ضَائِقُ بِهِ صَدْرُكَ’ ile özdeşleşmiştir. Halbuki aynı husus sıfat-ı müşebbehe için geçerli değildir. Zira sıfat-ı müşebbehe, Sîbeveyhi’nin de bahsettiği gibi muzâri fiil anlamında değildir.¹⁴¹

c. Mübâlağalı İsm-i Fâilin Ameli:

Mübâlağalı ism-i fâil vezinleri, fiili meydana getirip eylemi ortaya çıkarma konusunda fâilin yaptığı görevi yapar. Ne varki mübâlağa vezinlerinde İbn Ya‘îş’in ifadesi ile mübâlağa eklenerek haber verme vardır.¹⁴² Sîbeveyhi, ism-i fâilin ameli konusunu işlerken mübâlağa vezinleri ile ifade edilmiş şiirleri de örnek olarak sunmuştur.¹⁴³

¹³⁷ İbn Hişâm, *Avdahu’l-mesâlik*, III, 247-248.

¹³⁸ Munkatı‘ mâzî: Eylemin geçmiş zamanda meydana gelip şimdiki zamanda etkisinin devam etmemesidir.

¹³⁹ Hûd, 11/12.

¹⁴⁰ ez-Zemahşerî, Ebu’l-Kâsım Mahmud b. ‘Umar, *el-Keşşâf an hakâiki ğavâmidi’t-tenzîli ve ‘uyûni’l-akâvili fi vucûhi’t-te’vil*, Mektebetu’l-‘Ubeykân, Riyad, 1998, III, 186.

¹⁴¹ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, I,194.

¹⁴² İbn-i Ya‘îş, *Şerhu’l-Mufassal*, VI,70.

¹⁴³ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, I,111.

Mübâlağalı ism-i fâil vezinleri, fiilin ifade ettiği eylemi ortaya çıkarma konusunda sıfat-ı müşebbeheden daha fazla ism-i fâile yakın konumdadır. Zira mübâlağa vezinleri müte‘addî fiilden türetilirken sıfat-ı müşebbehe lâzım fiilden türetilmektedir. Bu sebeptendir ki; Sîbeveyhî'nin şiirden örnek olarak verdiği ‘ضُرُوبٌ بِضَلِّ السَّيْفِ سُوقَ سِمَانِهَا’ ‘*Kılıcın keskin tarafıyla semiz develerin bacaklarına fazlaca vurandır*’ beyitinde bir eylem sözkonusu iken, ‘زَيْدٌ حَسَنُ الْوَجْهِ’ ‘*Zeyd, güzel yüzlüdür*’ ifadesinde eylem sözkonusu değildir. Yani bu cümleye göre, Zeyd’in yüzü ile herhangi bir eylem yapmış olması düşünülemez, aksine zikri geçen ifade ‘حَسَنُ الْوَجْهِ’ anlamındadır ki bu durumda da Zeyd kelimesi değil, ‘الْوَجْهِ’ kelimesi fâil konumundadır.

Buraya kadar muzâri fiilin tanımı, ism-i fâil ile diğer isimlere benzerliği ve ism-i fâilin amel etmesi konuları ele alındıktan sonra çalışmanın ikinci bölümünde bütünlük arz etmesi bakımından *Muzâri Fiilin Zamana Delâleti* hususunun değerlendirmeye tâbi tutulacaktır. Zira muzâri fiilin mu‘rab olması hasebiyle i‘râb durumları ve her durumun işaret ettiği zaman delâleti hususu, üzerinde ciddiyetle durulması gereken bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

MUZÂRİ FİİLİN ZAMANA DELÂLETİ

Çalışmanın ikinci bölümünde muzâri fiilin zamana delâleti ele alınarak i'râb durumlarındaki ve terkibi yani yapısal durumundaki her sîğanın delâlet ettiği zaman göstergeleri konusunda ilk dönem nahiv âlimlerinden elde edilen bilgiler, Kur'ân'dan da örnekler sunmak suretiyle incelenecektir.

Muzâri fiilin zamana delâleti konusu incelenirken *Muzâri Fiilde Âmil* olgusundan bahsetmemek mümkün değildir. Zira muzâri fiilin zamana delâleti, *âmil* kavramı ile yakın ilintilidir. Bu sebeple İkinci Bölüme Âmil konusu ile giriş yapmak daha yararlı olacaktır.

I. MUZÂRİ FİİLİN ÂMİLİ

Muzâri fiilde âmil, *semâi âmil* ve *manevî âmil* olmak üzere iki türdür. Muzâri fiilde âmil konusunun daha iyi anlaşılabilmesi için âmil kavramı ve kısımları üzerinde durmak gerekmektedir.

A. Âmil Kelimesinin Sözlük ve Terim Anlamları

Âmil kelimesi, 'yapmak, çalışmak, etkilemek, tesir etmek, uğraşmak, çaba harcamak' vb. anlamlara gelen (a-m-l / عمل) fiil kökünden ism-i fâil kalıbında türetilmiş bir kelimedir. Sözlükte 'yapan, işleyen, etki eden, sebep olan, tesir eden, etken, faktör, unsur, öge, başkasının işlerini yapmak üzere üstlenen, zekat memuru' gibi anlamlara gelmektedir.¹⁴⁴

Bir nahiv terimi olarak âmil kelimesi, dilbilginleri tarafından çeşitli şekillerde tanımlanmıştır. Bu tanımlardan bazıları şöyledir:

¹⁴⁴ Demir, Ramazan, *Birgivi'nin İzhâru'l-Esrâr Adlı Eserinde Âmil, Ma'mûl ve Amel (İ'râb) Terimleri*, Emin Yayınları, Bursa, 2012, s. 45.

el-Curcânî (v. 816/1413), âmil kelimesini “*kelimenin sonunun i’râb yönünden özel bir hal üzere olmasını gerekli kılan etken*” şeklinde tanımlamıştır.¹⁴⁵

Son dönem nahiv âlimlerinden el-Lubedî’ye göre âmil, “*kendisinden sonra gelen kelimeleri şekil ve i’râb yönüyle etkileme gücüne sahip olup telaffuz edilen veya takdir edilen kelimedir.*”¹⁴⁶

Âmiller konusunu başlı başına bir eserine isim olarak veren ve âmil hususu üzerine detaylı çalışmalar yapan Birgivî (v. 981/1573) ise el-Curcânî’nin tanımına benzer, ancak daha kapsamlı bir tanım getirmiştir.

“*Âmil, bir vâsita ile kelimenin sonunun i’râb yönüyle özel bir hal üzere olmasını gerekli kılan unsurdur*” dedikten sonra vâsita ile kastedilenin, ‘*i’râbı gerektiren*’ olduğunu bildirmiştir.¹⁴⁷

B. Âmillerin Kısımları

Arapçada âmiller *lafzî* ve *mânevî* olmak üzere iki kısma ayrılır.

Lafzî âmil, “*dilde kendisine yer bulan, yani dil ile telaffuz edilebilen âmildir.*” Lafzî âmiller de kendi arasında *semâî* ve *kıyâsî* şeklinde kısımlandırılmıştır.¹⁴⁸ Semâî âmil “*amel etmesi yani âmil olması tamamen semâa yani işitmeye ve kulak yoluyla almaya dayanan başka bir ifadeyle herhangi bir kuralı olmayan âmillere denir.*”¹⁴⁹ Muzâri fiili nasb ve cezm eden âmiller semâî âmil kısmına girmektedir.

¹⁴⁵ el-Curcânî, Ali b. Muhammed, *Kitabu’t-ta’rifât*, el-Matba’atu’l-Hayriyye, Mısır, 1306 h., s. 62.

¹⁴⁶ el-Lubedî, Muhammed Necîb, *Mu’cemu’l-mustalahâti’n-nahviyye ve’s-sarfiyye*, Dâru’l-Furkân, Amman, 1985, s. 160.

¹⁴⁷ Birgivî, Muhammed b. Pîr Ali b. İskender, *İzhâru’l-esrâr fi’n-nahv*, Dâru’l-Minhâc, Cidde, 2009, s. 50.

¹⁴⁸ Birgivî, *İzhâr*, s. 52.

¹⁴⁹ Demir, Ramazan, *Birgivî’nin İzhâru’l-Esrâr Adlı Eserinde Âmil, Ma’mûl ve Amel (İ’râb) Terimleri*, s. 54-55.

Mânevî âmil ise ‘‘dilin pay sahibi olmadığı, yani dilde yer almayan bilakis akıl yoluyla anlaşılabilen âmildir.’’¹⁵⁰ Muzâri fiili raf’ eden âmil, mânevî âmil kısmına girmektedir.¹⁵¹

Muzâri fiilde amel eden âmiller kısaca izah edildikten sonra sırası ile bu âmillerin incelenmesi bahsine geçilecektir.

II. MERFÛ‘ MUZÂRİ FİİLİN ZAMANA DELÂLETİ

Arapçada merfû‘ muzâri fiilin çeşitli zaman göstergeleri mevcuttur. Bu zaman göstergelerini şu sıra ile incelemek yerinde olacaktır:

A. Şimdiki Zamana Delâleti

Merfû‘ muzâri fiilde asıl olan, şimdiki zamana delâlet etmesidir. Zira muzâri fiilin geleceğe delâlet etmesi, genellikle (س) ve (سوف) ile¹⁵², ayrıca karîne yani siyâk-sibâk ile ya da nasb edilmesi yolu ile veya talep yani emir-nehî ile belirlenmektedir. Çalışmanın seyri içerisinde daha detaylı olarak inceleneceği üzere, nadiren de olsa muzâri fiilin mâzîye delâlet ettiği müşahede edilmektedir ki mâzîye delâlet etmesi de yine karîne iledir.

Merfû‘ muzâri fiilin şimdiki zamana delâleti konusundaki görüşünü es-Suyûtî (v. 911/1505), şu ifadelerle açıklamaktadır:¹⁵³

‘‘Merfû‘ muzâri fiilin şimdiki zamana delâlet etmesi, bir tercihtir. Şöyle ki; fiil, eğer geçmişe ve geleceğe delâlet eden karînelerden soyutlanmış, mücerred bir durumda ise şimdiki zamana delâleti tercih edilir. Bizi bu tercihe yönlendiren diğer bir olgu da, geçmiş zaman ve gelecek zamanın kendilerine has sîgaları olmakla beraber şimdiki zamanın kendine has bir sîgası olmaması durumudur.’’

Nahiv âlimleri, şimdiki zamana delâlet eden muzâri fiili geçmiş zamandan ve gelecek zamandan ayırt etmeye çalışmışlar ve konu ile ilgili tanımlara yer verirken bu doğrultuda

¹⁵⁰ el-Curcânî, *Kitabu't-ta'rifât*, s. 63.

¹⁵¹ Birgivî, *İzhâr*, s. 84.

¹⁵² Kılıç, Hulûsi, *Arapça Dil Bilgisi Sarf*, Esra Fakülte Kitabevi, Bursa, ts., s. 48-49.

¹⁵³ es-Suyûtî, Celâleddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr, *Hem 'u'l-hevâmi' fi şerhi cem 'i'l-cevâmi* (Thk: Muhammed Bedruddin en-Na'sanî), Mektebetu'l-Hâncî, Kahire, 1327 h., I, 7,8.

hareket etmişlerdir. Bu tanımlardan bazılarına yer vermek, konuyu daha iyi anlamamız açısından faydalı olacaktır:

İbn Ya‘îş (v. 643/1245), şimdiki zaman kavramını şu şekilde tanımlamıştır:¹⁵⁴

‘فَهُوَ الَّذِي حَصَلَ إِلَيْهِ الْمُسْتَقْلُ وَيَسْرِي مَعَهُ الْمَاضِي فَيَكُونُ زَمَانُ الْإِحْبَارِ عَنْهُ هُوَ زَمَانٌ وَجُودُهُ

‘*Muzâri fiil, gelecek zamanın kendisine ulaştığı, geçmiş zamanın ise kendisinden geçip gittiği fiildir. Dolayısıyla şimdiki zamana delâlet eden fiilin zamanı, varolduğu zaman yani şimdiki zamandır.*’

İbn Ya‘îş’in bu ifadesine göre muzâri fiil, gelecek zamanla bağlantılı ama geçmiş zamanla bağlantısı kopmuş olan fiildir. Ancak zaman itibarıyla muzâri fiil, geçmiş zamana değil, şimdiki zamana delâlet eder. Dolayısıyla bu görüşü savunanlara göre hâl/şimdiki zaman:

‘نَهَايَةُ الْمَاضِي وَبِدَايَةُ الْمُسْتَقْلِ’ ‘*Mâzînin bittiği, geleceğin başladığı zamandır.*’¹⁵⁵

Diğer bir ifade ile, ‘الْحَدُّ الْمُشْتَرِكُ بَيْنَ الزَّمَانَيْنِ’ ‘*İki zaman arasındaki ortak sınırdır.*’¹⁵⁶

Yukarıda özetlenmeye çalışılan tanımların hepsinde şimdiki zaman kavramı için bir sınır çizilmiştir. Buna göre şimdiki zaman, her ne kadar üçüncü tanımda belirtildiği gibi iki zaman arasındaki ortak sınır ise de gelecek zamanın başlaması dolayısıyla artık geçmiş zaman sınırlarından çıkmış olmaktadır.

Merfû muzâri fiilin şimdiki zamana delâlet etmesi, cümle sonuna eklenen bazı harflerle açıkça görülebilen lafzî karîneler veya herhangi ekleme yapılmamasına rağmen anlamın siyâk-sibâkına binaen mânevî karineler yolu ile gerçekleşmektedir. Merfû muzâri fiil, şu durumlarda şimdiki zamana delâlet eder:

¹⁵⁴ İbn Ya‘îş, Muvaffâkuddîn Ebu'l-Bekâ Ya‘îş b. Ali, *Şerhu'l-Mufasssal li'z-Zemahşerî*, (Tsh: Muhammed Munir ‘Abduh Ağa v.d.) İdâratu't-Tıbbâ‘ati'l-Muniriyye, Kahire, ts., VII, 4.

¹⁵⁵ el-Curcânî, *Kitabu't-ta'rifât*, s. 36.

¹⁵⁶ el-Estrâbâzî, Muhammed b. el-Hasan er-Radiyy, *Şerhu'r-Radiyy 'ala'l-Kâfiye*, (Tsh.: Yûsuf Hasan ‘Umar), Karyanus Üniversitesi Yayınları, Bingazi, Libya, ts., IV, 16.

1. Lafzî Karîne İle:

i. Şimdiki zamana delâlet eden (الآن) ve (السَّاعَةَ) zarfı ile kullanılması.¹⁵⁷ ‘أُسَافِرُ الْآنَ’ ‘Şimdi gidiyorum’ ve ‘أَقْرَأُ السَّاعَةَ’ ‘Şimdi okuyorum’ örneklerinde olduğu gibi.

ii. Nahiv âlimlerinin çoğuna göre (مَا), (إِنْ), (لَيْسَ) ve (لَا مِ الْإِتْبَاءِ) ile kullanılması da muzâri fiilin şimdiki zamana delâlet ettiğini göstermektedir.¹⁵⁸ Söz konusu harflerden ilk olarak (مَا) edatı; ‘وَمَا تَدْرِي هَسَ مَا نَكْسِبُ غَدًا’ ‘Hiç kimse yarın ne kazanacağını (şuan itibarıyla) bilmiyor’¹⁵⁹ ayetinde görülmektedir. Ayetin mânâsından da anlaşılacağı üzere Yüce Allah’ın kastettiği zaman, şimdiki zamandır. Zira kişi, şuan itibarıyla yarın ne kazanacağını bilmemektedir.

(إِنْ) ile muzâri fiilin şimdiki zaman ifade etmesi de; ‘بِئْسَ مَا أُرِيدُ إِلَّا الْإِصْلَاحَ مَا اسْتَطَعْتُ’ ‘Ben sadece gücümün yettiği kadar ıslah etmek istiyorum’¹⁶⁰ ayetindeki Şuayb Peygamber’in kavmi ile konuşmasından alınan bir kesitte görülmektedir. Zira ayette Şuayb Peygamber, içinde bulunduğu mevcut zamandan yani şimdiki zamandan bahsetmiştir.¹⁶¹

(لَيْسَ) ile merfû‘ muzâri fiilin şimdiki zamana delâlet etmesi ise günlük kullanımda yaygın olan bir Arap cümlesi ile karşımıza çıkmaktadır: ‘لَسْتُ أَرْضَىٰ عَكَ’ ‘Senden razı değilim’¹⁶² ifadesinde konuşan şahıs, şuan itibarıyla razı olmadığını belirtmektedir.

Son edat olan (لَا مِ الْإِتْبَاءِ) nın muzâri fiilde şimdiki zaman delâletine Yûsuf Sûresi’ndeki ‘إِنِّي لِيَجْزِيَنِي أَنْ تَدَّهُوا بِهِ’ ‘Onu götürmeniz beni üzer’¹⁶³ ayeti güzel bir örnektir. Ayette, Hz.

¹⁵⁷ es-Suyûtî, *Hem ‘u’l-hevâmi’*, I, 8.

¹⁵⁸ es-Suyûtî, *Hem ‘u’l-hevâmi’*, 7-8.

¹⁵⁹ Lokmân, 31/34.

¹⁶⁰ Hûd, 11/88.

¹⁶¹ ez-Zemahşerî, Ebu’l-Kâsım Mahmud b. ‘Umar, *el-Keşşâf an hakâiki ğavâmidi’t-tenzili ve ‘uyûni’l-akâvili fi vucûhi’t-te’vil*, Mektebetu’l-‘Ubeykân, Riyad, 1998, III, 227.

¹⁶² Kılıç, Hulûsi, *Arapça Dil Bilgisi Sarf*, s. 48.

¹⁶³ Yûsuf, 12/13.

Yâkub, içinde bulunduğu zamana işaret ederek bu cümleyi kurmuş ve kardeşlerinin Hz. Yûsuf'u beraberlerinde götürmelerine engel olmak istemiştir.

iii. Nahiv âlimlerinden bir kısmı, (قَدْ) edatının muzâri fiil ile kullanılmasının bazı durumlarda şimdiki zamana delâlet ettiğini bildirmiştir. Örneğin büyük nahiv âlimi Zemahşerî (v. 538/1143), Saff Sûresi'ndeki 'وَإِذْ قَالَ مُوسَىٰ لِقَوْمِهِ يَا قَوْمِ لِمَ تَدْعُونَني وَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِّنْ رَبِّكُمْ' (v. 538/1143), Saff Sûresi'ndeki 'وَإِذْ قَالَ مُوسَىٰ لِقَوْمِهِ يَا قَوْمِ لِمَ تَدْعُونَني وَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِّنْ رَبِّكُمْ' 'Bir zamanlar Mûsa, kavmine 'Ey kavmim! Benim, Allah'ın size gönderdiği elçisi olduğumu bildiğiniz halde beni niçin incitiyorsunuz?' demişti.¹⁶⁴ ayetinde geçen (قَدْ تَدْعُونَ) ibaresinin şimdiki zamanda te'kîd içerdiğini ve (تَدْعُونَ) anlamına geldiğini bildirmiştir.¹⁶⁵

2. Mânevî Karîne İle:

Muzâri fiil, yukarıda bahsi geçen lafzî karîneler olmadığı halde, anlam bakımından şimdiki zamana delâlet edebilmektedir. Bu şekildeki kullanımları da örnekler vererek incelemek faydalı olacaktır:

i. Konuşma esnasında meydana gelen ve konuşmanın bitmesi durumunda da devam eden olaylar için kullanılması: Bu duruma Kur'ân'dan bir örnek vermek gerekirse:

'وَتَرَاهُمْ يَنْظُرُونَ إِلَيْكَ وَهُمْ لَا يُبْصِرُونَ' 'Ve onların sana baktıklarını görürsün, oysa onlar görmezler'¹⁶⁶ ayetinde geçen (يَنْظُرُونَ) fiilinin şimdiki zamana delâlet ettiğine dair herhangi bir lafzî karîne bulunmamasına karşın, 'sen onların sana baktıklarını görürsün' anlamından yola çıkarak şimdiki zamana delâlet ettiği anlaşılmaktadır. Bu bağlamda Ebû Hayyân el-Endulûsî (v. 745/1344), 'muzâri fiilin nasb mahallinde hâl olarak gelmesinin, kesinlikle şimdiki zamana delâlet ettiği konumlardan biri' olduğunu söylemiştir.¹⁶⁷ Nitekim yukarıda örnek verilen ayette (يَنْظُرُونَ) fiili, hâl konumundadır.

¹⁶⁴ es-Saff, 61/5.

¹⁶⁵ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, VI, 104.

¹⁶⁶ el-A'râf, 7/198.

¹⁶⁷ es-Suyûtî, *Hem 'u'l-hevâmi'*, I, 9.

ii. Türk dilinde zaman sınıflandırması içerisinde ayrı bir sınıfa sahip *geniş zaman* olgusu, Arapça nahiv ilminde zamanların sınıflandırılması arasında yer almamaktadır. Birinci bölümdeki fiil konusunda da belirtildiği gibi nahiv âlimleri, fiilleri zaman bakımından *geçmiş*, *şimdiki* ve *gelecek* zaman şeklinde sınıflandırmıştır. Cümledeki geniş zaman vurgusu ve cümlenin geniş zaman veya şimdiki zaman ifade etmesi arasındaki fark ise cümlenin sonuna eklenen zarflar vasıtasıyla anlaşılmaktadır. Örneğin ‘أَذْهَبُ إِلَى الْمَرْسَةِ الْآنَ’ ‘*Şimdi okula gidiyorum*’ cümlesi, sonuna eklenen (الْآنَ) zarfı sebebiyle şimdiki zaman bildirmekte, ‘أَذْهَبُ إِلَى الْمَرْسَةِ السَّاعَةَ السَّابِقَةَ كُلَّ يَوْمٍ’ ‘*Okula her gün saat 7 de giderim*’ cümlesi ise (كُلَّ يَوْمٍ) zarfindan dolayı geniş zaman ifade etmektedir. Arapçada zamanlar konusunda müstakil bir çalışması olan Feriduddin Aydın, Türk dilinde geniş zaman diye adlandırılan zaman olgusu için ‘الْحَالُ الْمَطْلُوقُ’ ‘*mutlak şimdiki zaman*’ tabirini kullanmış ve merfû‘ muzâri fiilin, devamlı olarak süregelen olayları ve herkes tarafından bilinen sabit gerçekleri ifade etmede kullanılmasının da şimdiki zamana delâlet ettiğini bildirmiştir.¹⁶⁸ Birinci duruma örnek olarak

‘الْعَرَبُ تَبِيحًا وَأَلَدًا بِالضَّحَاكِ وَبِإِسَامٍ’ ‘*Araplar çocuklarına Bessam ve Dahhak isimlerini verirler.*’ cümlesinin; ikinci duruma ise herkes tarafından kabul gören ve genel kural olan

‘طَلَعَ الشَّمْسُ صَبَاحًا’ ‘*Güneş, sabahları doğar.*’ cümlesinin örnek gösterilmesi mümkündür.

iii. Mânevî karîneler başlığı altında ele alınacak son husus ise, merfû‘ muzâri fiilin atasözlerinde kullanılması durumunda şimdiki zamana delâlet etmesidir.¹⁶⁹

‘لَا تَطْمُ الْحَسَنَاءُ ذَامًا’ ‘*Güzel kadını zem eden (yeren, eleştiren) mutlaka olur*’ atasözü, bu durum için örnek teşkil etmektedir.

¹⁶⁸ Aydın, Feriduddin, el-Ezminetu fi'l-luğati'l-'Arabiyye, Dâru'l-'İbar, İstanbul, 1997, s. 7.

¹⁶⁹ Atasözlerin de herkes tarafından bilinen sabit gerçekler arasında yer almasından hareketle Feriduddin Aydın'ın tasnifindeki (الْحَالُ الْمَطْلُوقُ) sınıfında gösterilmesi uygun görüldü.

B. Gelecek Zamana Delâleti

Merfû‘ muzâri fiilin gelecek zamana delâlet ettiği yerlere geçmeden önce ez-Zeccâcî’nin (v. 311/923) genel olarak muzâri fiilin zamana delâleti konusundaki görüşüne yer vermek faydalı olacaktır. ez-Zeccâcî, muzâri fiilin gelecek anlamı içerdiğini iddia etmiş sebebinin ise şu ifadelerle açıklanmıştır:¹⁷⁰

‘‘Muzâri fiil, aslında gelecek içindir. Zira eylem, aşama aşama meydana gelir, dolayısıyla gerçekleşen, ortaya çıkan her eylem artık geçmiş zamanı ifade eder. Bu illet dolayısıyla muzâri fiil, geleceği ifade etmektedir.’’

el-Curcânî’nin hâl kelimesi için yaptığı ‘mâzînin bittiği, geleceğin başladığı zamandır’¹⁷¹ tanımı da ez-Zeccâcî’nin iddiasını güçlendirir mahiyettedir. Ancak nahiv âlimlerinin ekserisinin ‘muzâri fiil, lafzî ve mânevi karînelerden soyutlanmış ise şimdiki zamana delâlet eder’ düşüncesi, genel kanıya daha uygun gözükmektedir.

Bu açıklamalardan sonra merfû‘ muzâri fiilin lafzî ve mânevi karîneler ile gelecek zamana delâleti şu durumlarla açıklanabilmektedir:

1. Lafzî Karîne İle:

Lafzî karîneler kullanmak sureti ile merfû‘ muzâri fiilin gelecek zamana delâlet etmesi şu şekillerde gerçekleşmektedir:

i. (سَ) ve (سَوْفَ) harfleri ile. İbn Hişâm (v. 761/1360), söz konusu harflerin muzâri fiilini dar zaman denilen şimdiki zamandan, geniş zaman anlamına gelen gelecek zamana¹⁷² taşıdığını bildirmiştir.¹⁷³ Yüce Allah’ın

¹⁷⁰ ez-Zeccâcî, Ebu’l-Kâsım Abdurrahman b. İshak, *el-İdah fi ‘ileli’n-nahv*, Dâru’n-Nefâis, Beyrut, 1979, s. 87.

¹⁷¹ el-Curcânî, *Kitabu’t-ta’rifât*, s. 36.

¹⁷² İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdullah Cemâleddîn b. Yûsuf el-Ensârî, *Muğni’l-lebib ‘an kutubi’l-e‘ârîb*, (Thk.: Abdullatif Muhammed el-Hatîb), el-Mektebetu’l-‘Asriyye, Beyrut, 1991, II, 342.

¹⁷³ İbn Hişâm’ın bahsettiği *geniş zaman* kavramının Türkçedeki geniş zaman kavramı ile karıştırılmaması gerekir. İbn Hişâmın burada şimdiki zamanın sınırlarının dar olmasını, ancak gelecek zaman dendiğinde bitiş sınırının belli olmaması sebebiyle çok daha geniş bir zaman dilimini kapsamasını vurguladığı düşünülmektedir.

‘ فَسَّطُّوْنَ مَنْ أَصْحَابِ الصِّرَاطِ السَّوِيِّ وَمَنِ اهْتَدَى ’ ‘Yakında anlayacaksınız, doğru yolun yolcuları kimmiş ve hidayette olan kimmiş’¹⁷⁴ ayetinde bu kullanım görülmektedir.

ii. Gelecek zamana delâlet eden zarfları kullanmak. En sık kullanılmakta olan (عَدَاً) edatını Yüce Allah’ın,

‘ وَمَا تَكْرِي فَهَسَّ مَا ذَا تَكْسِبُ عَدَاً ’ ‘Hiç kimse yarın ne kazanacağını bilemez’¹⁷⁵ mealindeki ayeti ile örneklendirmek mümkündür.

Yine bu babda incelenecek edatlardan bir diğeri, (إِذَا) edatıdır.¹⁷⁶

‘ أَزُورُكَ إِذَا تَوُرُّنِي ’ ‘Beni ziyaret edersen seni ziyaret edeceğim’ cümlesinde (إِذَا) edatından sonra gelen fiilde bir şart söz konusudur ve bu şart henüz gerçekleşmediğinden, cevabı gelecek zaman ifade etmektedir.¹⁷⁷

iii. *Nûnu’t-tevkîd es-sakîle* ile *nûnu’t-tevkîd el-hafîfe* şeklinde isimlendirilen tevkîd nûnlarını kullanmak. İbn Ya‘îş, nûnu’t-tevkîd ile gelecek zaman arasındaki bağlantıyı şu ifadelerle açıklamıştır:¹⁷⁸

‘Bu nûn, yapılması istenilen gelecek zamanı ifade etmektedir. Çünkü müstakbel fiil, henüz meydana gelmemiş fiildir. Ve yapılması istendiğinde, nûn ile te’kîd edilir.’

İbn Cinnî de nûnu’t-tevkîd’in, gelecekteki muzâri fiile ait olduğunu, şimdiki zamana delâlet etmediğini belirtmiştir.¹⁷⁹ Nûnu’t-tevkîd’in kullanımına

‘ فَأَمَّا تَرِيَنَّ مِنَ الْبَشَرِ أَحَدًا ’ ‘Eğer insanlardan birini göreceksen..’¹⁸⁰ ayeti güzel bir örnek teşkil etmektedir. Ayette bahsi geçen görme eymeli henüz meydana gelmemiş ve gelecekte meydana gelmesi ile bağlantılı bir şarttan bahsedilmiştir.

¹⁷⁴ Tâhâ, 20/135.

¹⁷⁵ Lokmân, 31/34.

¹⁷⁶ İbn Hişâm, *Muğni’l-lebib*, I, 112.

¹⁷⁷ es-Suyûtî, *Hem’u’l-hevâmi*, I, 8.

¹⁷⁸ İbn Ya‘îş, *Şerhu’l-Mufasssal*, IX,39.

¹⁷⁹ İbn Cinnî, Ebu’l-Feth Osmân, *el-Hasâis*, (Thk.: Muhammed Ali en-Neccâr), el-Mektebetu’l-‘İlmiyye, Kahire, ts., III, 83.

2. Mânevî Karîne İle:

Merfû‘ muzâri fiil, mânevî karîneler ile de gelecek zamana delâlet edebilmektedir. Mânevî karînelerle gelecek zamana delâleti genellikle, talep ifade eden emir, nehy, dua, teşvik, temennî, ve teraccî kalıplarının kullanımında açığa çıkmaktadır. Bu kalıpları sırası ile örneklendirmek, konunun daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

Muzâri fiilin:

i. Emir ifade etmesi durumuna örnek olarak

‘ وَالطَّلَقَاتُ يَدٌ ’ ‘Boşanmış kadınlar, bizzat kendileri, üç aybaşı müddeti beklerler’¹⁸¹ ayeti gösterilebilir. Nitekim burada kastedilen anlamın ‘beklesinler’ olduğu açıkça görülmektedir. Zira Zemahşerî de (يَدٌ صَنَ) lafzı için ‘emir anlamında haberdir’¹⁸², demiştir.

ii. Nehiy ifade etmesi ‘ يَا أَحْمَدُ، لَا تَضْرِبِ الْوَلَدَ ’ ‘Ahmet! Çocuğa vurma!’ cümlesinde görülmektedir. Zira Suyûtî’nin de belirttiği gibi¹⁸³ muzâri fiilin nehy eden (لَا) edatı ile birlikte kullanılması, gelecek zamana delâlet ettiği göstermektedir.

iii. Dua ifade ettiği durumlar, Arap dilinde oldukça fazladır. ‘ يَحُكُّكَ اللهُ ’ ‘Allah sana merhamet etsin’, cümlesinde görüldüğü üzere, muzâri fiil, dua anlamı ihtiva ettiği için gelecek zamana delâlet etmiştir. Zira duada, henüz meydana gelmemiş bir eylemin, gelecekte meydana gelmesi istenmektedir.

iv. Teşvik ifade etmesi durumu ile Kur’ân’da sıkça karşılaşılmaktadır. Söz gelimi:

‘ أَلَا تُقَاتِلُونَ قَوْمًا نَكَدُوا أَيْمَانَهُمْ ’ ‘Verdikleri sözü bozan bir kavme karşı savaşmayacak mısınız?’¹⁸⁴ ayetinde muzâri fiil, ayetin muhataplarını savaşmaya teşvik etmektedir. Teşvik

¹⁸⁰ Meryem, 19/26.

¹⁸¹ el-Bakara, 2/228.

¹⁸² ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 440.

¹⁸³ es-Suyûtî, *Hem ‘u’l-hevâmi*, I, 8.

ifadesi ise, henüz meydana gelmemiş olup, faaliyete geçirilmesi beklenmekte, dolayısıyla gelecek zamana delâlet etmektedir. İbn Hişâm da yukarıdaki ayeti incelerken, gelecek zamana delâlet ettiğine dikkat çekmiştir.¹⁸⁵

- v. Temennî ifade etmesi hali Ebu'l-'Atâhiye'nin (v. 213/826)

فَا لَيْتَ الشَّبَابَ يَرُدُّونَا

'Keşke gençlik günün birinde geri dönse'¹⁸⁶

mısrasında görülmektedir. Şiirde, henüz gerçekleşmemiş bir eylemin, gelecekte gerçekleşmesi arzulanmaktadır.

vi. Teraccî ifade etmesi ise, muzâri fiilin, (لَيْتَ) ve (لَعَلَّ) edatları ile kullanılması durumunda ortaya çıkmaktadır. Bu iki edattan sonra mâzî fiil ya da muzâri fiil gelebilir. Burada, çalışmanın konusu gereği, muzâri fiil ile kullanılıp gelecek zamana delâlet etmesi durumu örneklendirilecektir. (لَيْتَ) edatının kullanımı, yukarıda incelemiş olduğundan, burada sadece (لَعَلَّ) edatına örnek vermekle yetinilecektir:

فَا قُصِّصَ الْقِصَصَ لَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ 'Kıssayı anlat, umulur ki düşünür ibret alırlar'¹⁸⁷ ayetinde

(لَعَلَّ) nin haberi konumundaki *düşünüp ibret alma* eylemi henüz gerçekleşmemiş olup, gelecekte gerçekleşmesi temennî edilmekte ve dolayısıyla muzâri fiil, gelecek zamana delâlet etmektedir.

¹⁸⁴ et-Tevbe, 9/13.

¹⁸⁵ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, I, 448.

¹⁸⁶ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, III, 511.

¹⁸⁷ el-A'râf, 7/176.

C. Geçmiş Zamana Delâleti

Merfû‘ muzâri fiil, lafzî karîneler kullanmak yolu ile geçmiş zamana şu şekillerde delâlet edebilir:

i. (مِنْ قَلْبٍ) zarfı ile merfû‘ muzâri fiil geçmiş zaman ifade edebilir. Bu duruma Bakara Sûresi’ndeki

‘ فَلَمْ تَقْتُلُونِ أَنْبِيَاءَ اللَّهِ مِنْ قَلْبٍ إِنَّ كُفْرَكُمْ مُؤْمِنِينَ ’ ‘Onlara ‘Şayet siz gerçekten inanıyor idiyerseniz daha önce Allah’ın peygamberlerini neden öldürüyordunuz’ de,¹⁸⁸ ayeti güzel bir örnektir. Ayetin açıklamasını yaparken Ebû Hayyân el-Endulûsî şu ifadelere yer vermiştir:¹⁸⁹

‘‘ fiili, muzâri sîgası ile gelmiştir, ancak kastedilen, geçmiş zaman anlamıdır. Zira peygamberlerin öldürülmesi eylemi, Hz. Peygamber yaşadığı sırada gerçekleşmemiştir. (مِنْ قَلْبٍ) ifadesinin kullanılması da, öldürme eyleminin önceden gerçekleştiğine delâlet etmektedir.’’

el-Ferra ve İbn Kesîr, söz konusu ayetlerin ele alındığı bölümlerde benzer açıklamalara yer vermişlerdir.¹⁹⁰

ii. Nahiv kitaplarında (لَوْ الشَّرْطِيَّةِ) şeklinde ifade edilen¹⁹¹ (لَوْ) zarfının muzâri fiilden önce gelmesi durumunda da geçmiş zamana işaret söz konusudur. Nahl Sûresi’ndeki

‘ وَلَوْ يَدُّوا يَأْخُذُ اللَّهُ النَّاسَ بِظُلْمِهِمْ ’ ‘Eğer Allah, insanları zulümleri sebebiyle cezalandırmış olsa idi...’¹⁹² ayetinde geçen (لَوْ) zarfı, Suyûtî’nin ve İbn Hişâm’ın dikkat çektiği gibi¹⁹³ muzâri fiilin mânâsını geçmiş zamana dönüştürmüştür. Ayetin Türkçe meâline bakıldığında da ‘cezalandırmış olsa idi’ ifadesinde geçmiş zamana işaret açıkça görülmektedir.

¹⁸⁸ el-Bakara, 2/91.

¹⁸⁹ el-Endulûsî, Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf, *el-Bahru’l-muhît*, Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, Beyrut, 1993, I, 475.

¹⁹⁰ Bkz.: el-Ferrâ, Ebû Zekeriyya Yahya b. Ziyad, *Ma’âni’l-Kur’ân*, ‘Âlemu’l-Kutub, Beyrut, 1983, I, 60-62; ed-Dimaşkî, ‘İmâdu’d-Dîn Ebu’l-Fidâ İsmail b. Kesîr, *Muhtasar Tefsîr İbn Kesîr*, (Thk.: Sâmi b. Muhammed es-Selâme), Dâr Taybeh, yrs., ts., I, 328.

¹⁹¹ Bkz.: İbn Hişâm, *Muğni’l-lebîb*, III, 367.

¹⁹² en-Nahl, 16/61.

¹⁹³ es-Suyûtî, *Hem’u’l-hevâmi*, I, 8; İbn Hişâm, *Muğni’l-lebîb*, III, 367.

iii. Muzâri fiil cümlesinin, mâzîye delâlet eden ism-i zaman zarfı (ذِ) den sonra bulunması durumu, geçmiş zamana delâletin bir diğer örneğidir. Nitekim İbn Hişâm, (ذِ) den sonra gelen cümlelerin, muzâri fiil ile kullanılması halinde ‘lafzen muzâri ama mânen mâzî fiil cümlesi’ olduğunu belirtmiştir.¹⁹⁴ Yüce Allah’ın

‘وَإِذْ تَقُولُ لِلَّذِي أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِ وَأَنْعَمْتَ عَلَيْهِ أَمْسِكْ عَلَيْكَ زَوْجَكَ’ ‘Hani sen, Allah’ın kendisinde nimet

verdiği senin de iyilikte bulunduğun kimseye: ‘Eşini nikahında tut,’ diyordun’¹⁹⁵ ayetinde yer alan ve (ذِ) den sonra gelen muzâri fiil, ‘diyordun’ anlamında geçmiş zaman ifade etmektedir.

iv. Muzâri fiil, mâzî bir fiile tâbi olması durumunda geçmiş zamana delâlet eder.

‘وَجَاءَ أَهْلَ الْمَدِينَةِ يَسْتَبْرُونَ’ ‘Şehir halkı sevinerek geldiler’¹⁹⁶ ayetinde, muzâri fiil cümlesi

(يَسْتَبْرُونَ), hâl konumundadır ve mâzî fiil cümlesine tâbi olmuştur. Hâlin eşliğe delâlet ettiği ve buradaki hâl cümlesinin mâzî fiil cümlesine eşlik ettiği düşünüldüğünde, ayetteki hâl cümlesinin artık geçmiş zamana delâlet etmesi kaçınılmaz olmuştur.

v. Muzâri fiil, (كَانَ) nâkıs fiiline tâbi olması durumunda da geçmiş zamana delâlet etmektedir. Söz konusu durum,

‘إِنَّهُمْ كَانُوا يُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ’ ‘Onlar, hayır işlerinde yarışıyorlar idi’¹⁹⁷ ayetinde

karşımıza çıkmaktadır ve gerek Kur’ân ayetlerinde gerekse sair şâhitlerde sıkça kullanılmaktadır. Yukarıda zikri geçen ayetteki (يُسَارِعُونَ) cümlesi, muzâri fiil ile gelmesine rağmen, (كَانَ) fiilinin haberi olması dolayısıyla geçmiş zamana delâlet etmektedir.

(كَانَ) nin benzerlerinden olan (مَا زَالَ), (مَا فَتَى), (مَا وَجَحَ) ve (مَا أَنْكَرَ) nâkıs fiilleri için durum aynıdır. Zira söz konusu fiillerden sonra gelen muzâri fiiller de geçmişte devamlılık arz eden hâle delâlet ederler.

¹⁹⁴Bkz.: İbn Hişâm, *Muğni’l-lebîb*, II, 5.

¹⁹⁵ el-Ahzâb, 33/37.

¹⁹⁶ el-Hicr, 15/67.

¹⁹⁷ el-Enbiyâ, 21/90.

(أَصْحَج) ‘sabah vaktine girdi’, (أَضْحَى) ‘kuşluk vaktine girdi’, (أَمْسَى) ‘akşam vaktine girdi’ ve (بَات) ‘geceledi’ filleri ise, her ne kadar (صَارَ) anlamında (كَانَ) ve benzerleri kategorisinde ele alınmış olsa da delâlet ettikleri zaman itibarıyla tam fiil olarak kullanılması durumunda mânâları merfû‘larıyla tamamlanır ve mansûblarına ihtiyaç kalmaz.¹⁹⁸

أَضْحَى مُحَمَّدٌ وَلَمْ يَم : Muhammed kuşluk vaktine kadar uyumadı.

أَمْسَى عَلِيٌّ وَلَمْ يَفَارِقْنَا : Ali akşamladı ve bizden ayrılmadı cümlelerinde yukarıda sözü edilen fiiller, tam fiil şekli ile kullanılmıştır ve mansûba ihtiyaç duymamıştır.

III. MANSÛB MUZÂRİ FİİLİN ZAMANA DELÂLETİ

Basra Ekolü’ne mensup nahiv âlimleri, nasb edatlarını yapmış oldukları eylemlere göre çeşitli şekillerde sınıflandırmışlardır. *el-Mukarrab* adlı eserde nasb edatları için aşağıdaki sınıflandırma mevcuttur.¹⁹⁹

i. Muzâri fiili direk olarak kendisi nasb eden edatlar: Bunlar (أَنَّ), (لَنْ), (نَحْيُ) ve (إِذَنْ) edatlarıdır.

ii. Gizli (أَنَّ) ile muzâri fiilini nasb eden edatlar: Bu edatlar için de iki durum söz konusudur:

a. (أَنَّ) edatının açığa çıkarılmasının caiz olduğu konular:

- (لَمْ يَغْلِبْ) ve (نَحْيُ) edatlarından sonra açığa çıkarılması caizdir: ‘جِئْتُ لِقَوْمٍ زِدٌ’ cümlesinin ‘لَأَنَّ قَوْمٌ’ şeklinde de okunması mümkündür.

¹⁹⁸ Bkz.: Uralgiray, Yûsuf, *Arabça İlk ve İleri Dilbilgisi*, Tebliğ Yayınları, İstanbul, 1986, s. 174-182.

¹⁹⁹ İbn ‘Uşfûr, ‘Ali b. Mu’min b. Muhammed, *el-Mukarrab*, (Thk: Ahmed Abdussettar el-Cevârî v.d.), yrs., 1972, I, 260-270.

- Zâhir bir isme (masdara) atfedilmesi durumunda açığa çıkarılması caizdir: **يُجَنَّبِي قَلِمٌ** ' cümlesinin **وَأَنْ يُخْرِجَ** ' şeklinde de okunması mümkündür.

b. 'أَنَّ' edatının açığa çıkarılmasının caiz olmadığı durumlar:

- (كَيْ) harfini (كَيْه) şeklinde okuyanların lehçesinde bu harften sonra (أَنَّ) açığa çıkarılamaz.

- (لَأَنَّ قِيَوْمٌ) cümlesinin 'مَا كَانَ زَيْدٌ لِقَوْمٍ' dan sonra (أَنَّ) edatı açığa çıkarılamaz: 'لَأَنَّ قِيَوْمٌ' şeklinde okunması mümkün değildir.

- Bunlardan başka, (أَوْ), (الْوَاوِ), (الْفَاءِ) ve (حَيْ) edatlarından sonra da (أَنَّ) harfinin açığa çıkarılması caiz değildir.

Görüldüğü üzere mansûb muzâri fiilin delâlet ettiği zaman ile merfû' muzâri fiilin delâlet ettiği zaman, birbirinden farklıdır. Zira nahiv âlimleri, bu farklılığa dikkat çekmişlerdir. İbn Ya'îş bu konuda şöyle demektedir:²⁰⁰

‘‘Şayet muzâri fiili mansûb olarak görürsen, bu ya müstakbeldir ya da müstakbel hükmündedir’’

İbnu'l-Enbârî'ye göre (أَنَّ) muzâriyi geleceğe has kılar, diğer nasb eden edatlar ise (أَنَّ) e hamledilmişlerdir.²⁰¹ Ancak mansûb muzâri fiilin geleceğe delâlet etmesine başka anlamlar da eşlik etmektedir. Bu farklı anlamları ya mansûb muzâri fiilin kendisi ya da fiilin içinde bulunduğu cümlenin genel yapısı ortaya çıkarır. Ve bu anlamlar, nasb edatlarının farklılığına göre ortaya çıkar.

Muzâri fiilin, nasb edatları yolu ile ortaya çıkardığı özel anlamları görebilmek için, öncelikle nasb edatlarını ve bu nasb edatlarından sonra muzâri fiilin durumunu; son olarak da mansûb muzâri fiil terkinin ifade ettiği anlamları incelemek yerinde olacaktır.

²⁰⁰ İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufasssal*, VII,30.

²⁰¹ İbnu'l-Enbârî, Ebu'l-Berakât Kemâluddîn Abdurrahman b. Muhammed b. Ubeydullah, *Esrâru'l-'Arabîyye*, (Thk.: Muhammed Hüseyin Şemsuddîn), Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut, 1997, s. 170; İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufasssal*, VII,15.

A. (لَنْ) Edatı İle Mansûb Muzâri Fiil

(لَنْ) edatının diğerlerinden önce zikredilmesinin sebebi, söz konusu edat ile birlikte kullanılan muzâri fiilinin, kendisinden önceki terkipten bağımsız olmasıdır. Yani (لَنْ) harfinin akabindeki cümle, kendinden önceki cümle ile bağlantılı değildir.

Ancak (ذَنْ) edatına bakıldığında, her ne kadar cümlenin başında gelse bile, ileride açıklanacağı üzere bu cümle, kendinden önceki cümle ile mutlaka bağlantılıdır.

Nahiv âlimleri, (لَنْ) edatının geleceği olumsuz yapmak üzere kullanıldığı, böylelikle (سَيُفَعْلُ) ve (سَوْفَ يَفْعَلُ) cümlelerinin aksi olduğu yönünde hemfikirdirler.²⁰² Zemahşerî, vermiş olduğu bir örnekte sözkonusu edatın olumsuzlukta ebediyet yani sonsuzluk ifade ettiğini belirtmiş, İbn Hişâm ise sonsuzluk ifade etmediğini, zira olumsuzluğun sınırlandırılabilirliğini belirterek, şöyle demiştir:²⁰³

‘Eğer ebediyet ifade etse idi فَلَنْ أَكَلَّ الْيَوْمَ إِنْسِيًّا’ ‘Artık bugün hiçbir insanla konuşmayacağım’²⁰⁴ ayetinde ‘bugün’ sınırlaması getirilemezdi. Yine وَلَنْ يَتَمَنَّوْهُ أَبًّا’ : ‘Onlar hiçbir zaman ölümü temennî etmeyeceklerdir’²⁰⁵ ayetinde, (لَنْ) edatı sonsuzluk ifade etse idi, (أَبًّا) lafzı zikredilmezdi.’

(لَنْ) den sonra gelen muzâri fiilin geleceğe delâlet etmesine irade ve kararlılık da eşlik eder. Bu durum, (لَنْ) in, geleceğin nefyini te’kîd için kullanılmasında ortaya çıkar. Büyük nahiv âlimi Zemahşerî, sözkonusu durum için şu açıklamayı yapmıştır:²⁰⁶

²⁰²Sîbeveyhi, Ebû Bişr ‘Amr b. Osman b. Kanber, *Kitâbu Sîbeveyhi*, (Thk.: Abdusselâm Muhammed Hârûn), Mektebetu’l-Hâncî, Kahire, 1988, III, 117; İbn Ya‘îş, *Şerhu’l-Mufasssal*, VII,15.

²⁰³ İbn Hişâm, *Muğni’l-lebîb*, III, 505.

²⁰⁴ Meryem, 19/26.

²⁰⁵ el-Bakara, 2/95.

²⁰⁶ İbn Ya‘îş, *Şerhu’l-Mufasssal*, VIII, 111.

‘لَا أُبِحُّ الْيَوْمَ (لَنْ)‘ nin verdiği anlamı gelecekte olumsuz kılmaktadır. Zira sen ‘لَا أُبِحُّ الْيَوْمَ مَكَانِي‘ ‘Bugün yerimden ayrılmıyorum’ dediğinde anlam olarak ‘Bugün bitene kadar yerimden ayrılmayacağım’ demektesin. Fakat cümleleri daha kuvvetli hale getirmek ve te’kid etmek istersen ‘لَنْ أُبِحُّ الْيَوْمَ مَكَانِي‘ dersin. Nitekim yüce Allah, Kur’ân’da bir ayette ‘لَا أُبِحُّ حَتَّىٰ أَلْبَغُ مَجْمَعَ الْجَبِينِ‘ : ‘İki denizin birleştiği yere varana kadar dinlenmeyeceğim’²⁰⁷ demiş iken başka bir ayette ‘فَلَنْ أُبِحُّ الْأَرْضَ حَتَّىٰ يُدْزَنَ لِي أَبِي‘ : ‘Babam bana izin verinceye kadar asla buradan ayrılmayacağım’²⁰⁸ demiştir.”

B. (إِذْنٌ) Edatı İle Mansûb Muzâri Fiil

(إِذْنٌ) den sonra gelen muzâri fiil cümlesi, kendisinden önceki cümle ile i’râb bakımından bağımsız; ancak söz konusu cümlelerin cevabı olduğu için anlam açısından bağlantılıdır. Ayrıca (إِذْنٌ) den sonra gelen muzâri fiil geleceğe delâlet etmektedir.

‘تَذَاكِرٌ دَوْمَكَ إِذْنٌ تَتَجَحَّ فِي الْأَمْتِحَانِ‘ : ‘Derslerine çalışıyorsun, o halde sınavda başarılı olacaksın’ cümlesinde yukarıda zikri geçen özelliklerin görülmesi mümkündür. Zira ikinci cümle, birinci cümle ile anlam bakımından bağlantılı, ancak i’râb bakımından bağımsızdır. Ve ikinci cümledeki ‘başarılı olma’ eylemi henüz gerçekleşmediği için geleceğe delâlet etmektedir.

Nahiv âlimleri, (إِذْنٌ) harfinin muzâriyi mansûb yapabilmesi için dört şart ortaya koymuşlardır.²⁰⁹

i. Cümlelerin başında gelmesi ve kendisinden sonraki cümlelerin, önceki cümleye atfedilmemesi. Bu şartın yerine gelmediği durum olarak Sîbeveyhi, ‘أَنَا إِذْنٌ آتِيكَ‘ ‘O halde ben sana geliyorum’ cümlesini örnek göstermiş ve (إِذْنٌ) den sonraki muzâri fiilin, öncesinde bulunan mübtedâyaya atfedilmesi dolayısıyla mansûb olmadığını belirtmiştir.²¹⁰

²⁰⁷ el-Kehf, 18/60.

²⁰⁸ Yûsuf, 12/80.

²⁰⁹ Bkz.: İbn Ya‘îş, Şerhu’l-Mufasssal, IX,14.

²¹⁰ Sîbeveyhi, el-Kitâb, III, 14.

ii. Kasem haricinde, edat ile muzâri fiil arasında herhangi bir şey bulunmaması. Sîbeveyhi, ikinci şartın yerine gelmemesi durumuna ‘إِذْنُ عَبْدِ اللَّهِ بِقَوْلِ ذَلِكَ’ ‘Öyleyse Abdullah bunu der’ cümlesini örnek vermiştir.²¹¹ Sîbeveyhi’nin verdiği örnek cümlede (إِذْنٌ) ile muzâri fiil arasında bir kelime bulunması sebebiyle (إِذْنٌ), muzâri fiili nasb etmemiştir. (إِذْنٌ) ile muzâri fiil arasında kasem lafzının bulunması halinde (إِذْنٌ) in muzâri fiili nasb etmesine ise Sîbeveyhi’nin şu ifadeleri delil gösterilebilir:²¹²

‘إِذْنُ وَاللَّهِ أَجِيكَ’ cümlesinde, nasb edatı ile muzâri fiil arasına kasem edatı gelmesine rağmen, muzâri fiil mansûb konumdadır.’

Burada belirtmeden geçilmemesi gereken bir husus ise: (إِذْنٌ), eğer atıf harflerinden (و) veya (ف) ile muzâri fiil arasında bulunursa, Sîbeveyhi’nin görüşüne göre²¹³ mansûb veya merfû‘ okumak da caizdir. Sîbeveyhi, mansûb olarak geldiği yerler için bazı Arap şiiirlerinden örnek verdikten sonra merfû‘ olarak gelmesini Kur’ân’dan ayetle delillendirmiştir: ‘وَلَا ذَا لَآئِيُونَ’²¹⁴ ayetinde nasb edatı atıf harfinden sonra gelmiştir ve muzâri fiil merfû‘ konumdadır. Sîbeveyhi’ye göre söz konusu ayeti merfû‘ veya mansûb okumak caizdir. Zira Ebû Hayyân, tefsirinde Abdullah b. Mes‘ûd’un bu ayeti ‘لَا لِيُؤُوا’ şeklinde, mansûb olarak okuduğunu bildirmiştir.²¹⁵

iii. Kendisinden sonra gelen fiilin müstakbel ifade etmesi. (إِذْنٌ) den sonra gelen cümle, üçüncü şartın aksine şimdiki zaman ifadesi içeriyorsa, artık muzâri fiili nasb eden edat

²¹¹ Sîbeveyhi, el-Kitâb, III, 15.

²¹² Sîbeveyhi, el-Kitâb, III, 12.

²¹³ Sîbeveyhi, el-Kitâb, III, 13.

²¹⁴ el-İsrâ, 17/76.

²¹⁵ El-Endulûsî, el-Bahru’l-muhîr, VI, 63.

olma konumundan çıkar ve muzâri fiil merfû‘ olarak gelir.²¹⁶ Sîbeveyhi, konuyu şu şekilde özetlemiştir:²¹⁷

‘Eğer sen konuşmanda *إِذْنُ أَظْنُهُ فَاعِلًا* diyorsan (yani (*إِذْنٌ*) den sonra gelen muzâri fiili nasb etmeyip merfû‘ olarak kullanıyorsan), bu durum göstermektedir ki; sen, o an için haber veriyorsun ve zannın, o saatte geçerlidir. Ancak *إِذْنُ أَظْنُكَ* dersin, zannının sadece o an için olmadığını ve devam edeceğini bildiriyorsun,’

Üçüncü şartın yerine gelmemesi durumu nahiv kitaplarında incelendiğinde genellikle (*أَظْنُ*) fiili ile verilmiş örneklere rastlanmaktadır.²¹⁸

iv. (*إِذْنٌ*) ile kurulan cümlenin, ilk cümlenin cevabı olması. Dördüncü şartın yerine gelmemesine İbn Hişâm, *إِذْنٌ تَصَلُّقٌ* , ‘Öyleyse doğru söylüyorsun’ cümlesini örnek vermiştir.²¹⁹ Zira bu cümle, kendisinden önce herhangi bir cümle bulunmaması sebebiyle cevap cümlesi değildir ve muzâri fiil merfû‘ konumdadır.

Bu açıklamaların akabinde denilebilir ki; (*إِذْنٌ*) edatı ile kullanılan muzâri fiilin geleceğe delâlet etmesi, kendisinden önce gelmiş olan cümledeki mânânın gücü altında kalması ile bağlantılıdır. Zira (*إِذْنٌ*) den önceki cümle, sonra gelen cümleden daha evvel mevcuttur ve (*إِذْنٌ*) in akabinde gelen cümle de ilk cümleye cevap olduğu için aralarında bağ vardır.

²¹⁶ Sîbeveyhi, el-Kitâb, III, 15-16; el-Fârisî, Ebû Ali el-Hasen b. Ahmed, *el-Îdah*, (Thk.: Dr. Kâzım Bahru’l-Mercân), ‘Alemu’l-Kutub, Beyrut, 1996, s. 242; İbn Ya‘îş, *Şerhu’l-Mufassal*, VII, 16; İbn ‘Akîl, Bahaddîn Abdullah, *Şerhu İbn ‘Akîl*, (Thk.: Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd), Dâru’t-Turâs, Kahire, 1980, IV, 6.

²¹⁷ Sîbeveyhi, el-Kitâb, III, 16.

²¹⁸ Bkz.: Sîbeveyhi, el-Kitâb, III,16; İbn Hişâm, *Muğni’l-lebib*, I, 111; İbn ‘Akîl, *Şerhu İbn ‘Akîl*, IV, 6.

²¹⁹ İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdullah Cemâleddîn b. Yusuf el-Ensârî, *Avdahu’l-mesâlik ilâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, (Thk.: Muhammed, Muhyiddîn Abdulhamîd), Dâru’l-Cîl, Beyrut, 1979, IV, 168.

C. (يُ) Edatı İle Mansûb Muzâri Fiil

(يُ) edatı, gayeye delâlet etmektedir. Nahiv âlimleri, nasb eden edatları incelerken bu hususa dikkat çekmişlerdir. Söz gelimi *Şerhu'l-Mufasssal*'da Lâmu't-Ta'lîl konusu işlenirken şu ifadeler yer verilmiştir:²²⁰

‘‘Buradaki Lâm, harf-i cerlerdendir. Mânâsı ‘amaç’tır. Kendisinden önceki fiil ise, kendisinden sonra yer alan fiilin bulunmasının sebebidir. Tıpkı (يُ) de olduğu gibi.’’

İbn Ya‘îş’in bu ifadesi bir örnek ile incelenecek olursa; *أَحْضُرْ إِلَى الْكَلْبِ لِيُتَلَّمَ اللُّغَةَ الْعَرَبِيَّةَ*; ‘Arapça öğrenmek için fakülteye gidiyorum’ cümlesinde ‘fakülteye gitme’ eylemi, ‘Arapça öğrenme’ eyleminin bulunması sebebiyledir. Yine *فَوَهَّأَهُ إِلَى أَبِي قَرْعَةَ* ‘Böylece annesinin gözü aydın olsun diye biz O’nu annesine geri döndürdük’²²¹ ayetinde (يُ) ile birbirine bağlanmış iki cümle olduğu görülmektedir. Nitekim ilk cümledeki ‘annesine geri döndürme’ eylemi, gayeye ve hedefe işaret eden ikinci cümledeki ‘annesinin gözünün aydın olması’ sebebiyledir.

(يُ) ile muzârinin nasb edilmesi örneğin (لَنْ) ile nasb edilmesi gibi tek başına mümkün olmamaktadır. Zira (يُ) yukarıdaki örnek cümlede de görüldüğü üzere iki cümleyi birbirine bağlar ve kendisinden önceki cümle, kendisinden sonra gelen cümle üzerinde mânevî bir etkiye sahiptir. Gayeye veya sebebe delâlet ise geleceğe işaret etmek demektir.

Nahiv âlimleri, (يُ) den sonra gelen fiilin mansûb olma gerekçesi hususunda iki görüş beyan etmişlerdir. İbnu'l-Enbârî'nin şu ifadesi, her iki görüşü de özetler mahiyettedir.²²²

‘‘(يُ) harfi, iki şekilde amel etmektedir. Birinci durumda (يُ) in kendisi amel eder ve muzâri fiili nasb eder. Yani (يُ) den dolayı muzâri fiil mansûb olur. Bu görüşü kabul edenlere göre, (يُ) ve kendinden sonra gelen muzâri fiil, tek bir isim gibi

²²⁰ İbn Ya‘îş, *Şerhu'l-Mufasssal*, VII, 21.

²²¹ el-Kasas, 28/13.

²²² İbnu'l-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabîyye*, s. 171; İbn Ya‘îş, *Şerhu'l-Mufasssal*, VII, 17.

değerlendirilir. ‘جئتُكَ لِكِي تَهْطِي حَتَّى’ cümlesinde olduğu gibi. İkinci durumda ise muzâri fiil, (يُ) den sonra mevcut olan gizli bir (أَنْ) ile mansûb olmaktadır. Zira bu görüşü savunanlar, (يُ) i harf-i cer olarak görürler. Dolayısıyla harf-i cerin, fiilin başında bulunup fiilde amel etmesi sözkonusu olamayacağı için (يُ) den sonra (أَنْ) varmış gibi takdir edilir.’’

İbnu'l-Enbârî'nin ifadelerinden çıkarılması gereken netice, (يُ) in başına (ج) harf-i ceri geldiğinde (يُ), kendisi nasb etmektedir. Dolayısıyla (يُ), muzâri fiil ile birlikte bir isim gibi düşünülecektir. Zira harf-i cer, isimlerde amel eder. (يُ), gizli bir (أَنْ) ile nasb ettiğinde ise (يُ) in kendisi harf-i cer gibi düşünülmektedir. Zira (أَنْ) in muzâri fiilin başına geldiğinde onu masdara dönüştürdüğü, masdarın da isim sınıfında olduğu göz önüne alındığında (يُ) harfinin, isimlerin öncesinde gelen harf-i cer gibi takdir edilmesi gerekmektedir.

(يُ) in kendisinin amel ederek muzâri fiili nasb ettiğini savunanlar, iddialarını güçlendirmek için şu açıklamayı yapmışlardır:²²³

‘‘(يُ) şeklindeki kullanım esnasında, şayet (يُ) den sonra gizli bir (أَنْ) gelmiş olsa idi, o zaman (يُ) de (ج) konumunda olacaktı. Ve sonuç olarak iki harf-i cer bir arada bulunmuş olacaktı ki bu da dil bilgisi kurallarına göre mümkün değildir.’’

Nahiv âlimlerinin bu açıklamaları, Basralılar ve Kûfelilerin (أَنْ) in takdiri, ortaya çıkıp çıkmaması ve (يُ) den sonra amel edip etmemesi konusunda ihtilafa düştüklerini göstermektedir.

(يُ) in ameli ile ilgili olarak Hasan AKDAĞ'ın şu görüşü de kayda değerdir:²²⁴

‘‘Bu harfin nasb ve cer edatı olarak iki çeşit kullanımı vardır:

i. Kendisinden önce cer harfi (ج) gelmiş ise nasb ve masdar edatı olarak görev yapar. Bu durumuyla (أَنْ) e benzer.

²²³ Bkz.: İbn Ya'îş, Şerhu'l-Mufassal, VII, 17.

²²⁴ Akdağ, Hasan, Arap Dili Dilbilgisi, Tekin Kitabevi, Konya, ts., s. 277.

ii. Kendisinden önce cer harfi (ج) yoksa, bu durumda kendisi, (ج) anlamında harf-i cerdir. Bu şekilde gelişinde, kendisi ile fiil arasında gizli (أَنْ) bulunur.’’

(كِي) yalnız kullanıldığında muzâri fiile kattığı anlam ortaya çıkmamaktadır. Yani (كِي) ile muzâri fiilin mansûb yapılması, esas itibarıyla (كِي) in ortaya çıkardığı mânâyı vermemektedir. Bu sebeptendir ki başına (ج) getirilmesi gerekmektedir. Her ne kadar elimize ulaşan delil ve şahitlerde olduğu kadar günlük kullanımda da aralarında bariz bir fark görülme de (كِي) in gerekçe için ikisi de mansûb muzâri fiil ile bağlantılı olan iki edat içermesi dolayısıyla, kasedilen mânâyâ delâlet etmesi açısından (كِي) den daha güçlü olması muhtemeldir.

D. (أَنْ) Edatı ile Mansûb Muzâri Fiil

(أَنْ) özü itibarıyla masdardır. (أَنْ) in harf veya isim olma konusu nahiv âlimlerine göre farklılık arz etmektedir. İsim olduğu görüşünü benimseyenlere göre: muhâtap zamirleri diye adlandırılan (أَنْ) zamirlerin (أَنْ) kısımları zamirdir, (ت) harfi tek başına hitap harfidir.²²⁵ Harf olduğu görüşünü benimseyenlere göre ise (أَنْ) masdar harfidir.

(أَنْ) harfinin hangi durumlarda nasb edeceği konusunda nahiv âlimleri farklı görüşler beyan etmişlerdir. Söz gelimi Suyûtî, (أَنْ) harfinin nasb edebilmesi için kesinlik ifade eden (عَلِمَ ، تَحَقَّقَ ، تَقَرَّنَ) gibi fiillerden sonra gelmemesi gerektiği şartını koşmuş ve 'عَلِمَ أَنْ سَيَكُونُ مِنْكُمْ' ayeti ile iddiasını delillendirmiş iken el-Ferrâ, Suyûtî'nin bu görüşüne katılmayarak sözü edilen fiillerden sonra bulunması durumunda da muzâri fiili nasb ettiğini savunmuştur.²²⁷

²²⁵ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, I, 159.

²²⁶ el-Müzzemmil, 73/20.

²²⁷ es-Suyûtî, *Hem 'u'l-hevâmi'*, II, 282.

Bu edat, mâzî, muzâri ve emir lafızlarının başında bulunabilir. Mâzî fiilin başında bulunması durumu ‘وَلَوْ لَا أَنْ ذُنُوبَكَ’ ‘Eğer biz sana sebat vermeseydik’²²⁸ ayetinde; emir fiilin başında bulunması durumu ise ‘فَأَوْحَيْنَا إِلَيْهِ أَنْ اصْنَعْ الْفُلْكَ’ ‘Bunun üzerine Nuh’a gemiyi yapmasını vahyettik’²²⁹ ayetinde görülmektedir. İkinci örnekte aynı zamanda (أَنَّ) ile masdara dönüşen muzâri fiilin artık harf-i cere gerek duymaması durumu da ortaya çıkmaktadır. Zira (أَوْحَى) fiili (ب) harf-i ceri ile kullanılmasına karşın (أَنَّ) harfi ile masdara dönüşmüş ve (ب) harf-i cerine gerek kalmamıştır. Fiilin masdarı kullanıldığında bu ifade ‘فَأَوْحَيْنَا إِلَيْهِ بِصَنْعِ الْفُلْكَ’ şeklinde takdir edilmektedir.²³⁰

İbn Mâlik, emrin başına geldiği ‘فَأَوْحَيْنَا إِلَيْهِ أَنْ اصْنَعْ الْفُلْكَ’ ve ‘وَأَنْطَلَقَ الْمَلَأُ مِنْهُمْ أَنْ أَمْشُوا’²³¹ ayetlerinde (أَنَّ) in masdarî değil, tefsirî olduğunu; zaman bildiren (لَمَّا) dan sonra geldiği ‘فَلَمَّا’²³² ayetinde ise (أَنَّ) in zâid harf olduğunu bildirmişse de²³³ söz konusu ayetlerin anlamlarına binaen her iki örnekte de (أَنَّ) harfinin sadece masdariyet ifade etmesi kuvvetle muhtemeldir.

Şüphesiz nahiv âlimleri, diğer edatlarda olduğu gibi, (أَنَّ) in de amel etmesi ve zamana delâleti konusunda çeşitli düşünceler ortaya koymuşlardır. Söz gelimi İbnu’l-Enbârî, konuyla ilgili şu açıklamayı yapmıştır:²³⁴

‘(أَنَّ ، لَنْ ، نَحْي ، إِنَّ) harflerinin neden nasb etmesi gerektiği sorulacak olursa; bu harfler, fiile mahsus oldukları için amel ederler. Amelinin ‘nasb’ olma sebebi ise (أَنَّ) nin (أَنَّ) nin (أَنَّ) ye benzemesidir. (أَنَّ) ismi nasb eder, dolayısıyla

²²⁸ el-İsrâ, 17/74.

²²⁹ el-Mü’minûn, 23/27.

²³⁰ İbn Hişâm, *Muğni’l-lebîb*, I, 192.

²³¹ Sâd, 38/6.

²³² Yûsuf, 12/96.

²³³ İbnu’n-Nâzım, Ebû Abdullah Bedruddîn Muhammed, *Şerhu Elfiyyeti İbn Mâlik libni’n-Nâzım*, (Thk.: Abdulhamîd es-Seyyid Muhammed), Dâru’l-Cîl, Beyrut, ts., s. 667.

²³⁴ İbnu’l-Enbârî, *Esrâru’l-‘Arabîyye*, s. 170.

(أَنَّ) in de fiilini nasb etmesi gerekir. (لَنْ ، مُي ، إِذَنْ) , nasb etme özelliği açısından (أَنَّ) e hamledilmiştir. Zira (لَنْ ، مُي ، إِذَنْ) harfleri de aynı (أَنَّ) gibi kendisinden sonra gelen muzâri fiili geleceğe mahsus kalmaktadırlar.”

İbnu'l-Enbârî'nin ifadelerinde dikkatlerden kaçmaması gereken iki husus söz konusudur:

(أَنَّ) ile (أَنَّ) nin birbirine benzediklerini iddia etmek, fiillerin i'râb âmillerini isimlerin i'râb âmillerine hamletme anlamına geleceğinden mümkün gözükmemektedir. Zira isimlerle fiiller, âmiller açısından birbirinden tamamen farklıdır.

(لَنْ ، مُي ، إِذَنْ) harflerinin nasb etme özelliği açısından (أَنَّ) e hamledilmesi hususu da çelişkilidir. Şöyle ki; (لَنْ ، مُي ، إِذَنْ) harflerinde asıl olan mânâ, zaten gelecek anlamıdır. (أَنَّ) ise mâzî, muzâri ve emir fiillerinin hepsinin başına gelebilmektedir. Dolayısıyla (أَنَّ) den sonra gelen muzâri fiilin müstakbel ifade etmesi, (أَنَّ) in tesiriyle değildir. Şayet gelecek anlamı, (أَنَّ) in tesiriyle olsaydı, (أَنَّ) , mâzî fiilin başına gelmezdi.

(أَنَّ) harfinden sonra gelen muzâri fiilin nasb etmesi, (أَنَّ) den dolayıdır. Bu sebeple, (أَنَّ) den sonra gelen cümle, önceki cümleye tâbîdir. Ancak diğer nasb edatlarında durum tam tersidir. Konuyu iki örnek cümle ile incelediğimizde fark daha iyi ortaya çıkacaktır:

‘إِذَا نَطَعْنَا أَنْ يَغْفِرَ لَنَا رَبُّنَا خَطَايَانَا’ ‘Şüphesiz biz, Rabbimizin hatalarımızı bağışlayacağını umuyoruz’²³⁵ ayetindeki anlam, ancak (أَنَّ) den sonra gelen cümle ile tamamlanmaktadır. Zira sadece ‘إِذَا نَطَعْنَا’ ‘biz umuyoruz’ kısmını söyleyerek (أَنَّ) den sonra gelen cümleyi söylemediğimizde cümle kâmil olmamaktadır. ‘جَاءْتُكَ مُي تَطِيحِي حَيِّ’ ‘Bana hakkımı vermen için sana geldim’ cümlesinde ise (مُي) den sonra gelen kısım atılsa bile ‘جَاءْتُكَ’ ‘sana geldim’ cümlesi, nahiv kuralları açısından tam ve anlamlı bir cümledir.

²³⁵ eş-Şuarâ, 26/51.

(أَنَّ) in zamana delâleti konusunda nahiv âlimleri arasında görüş birliği bulunmaktadır. Nahiv âlimleri, (أَنَّ) den sonra gelen muzâri fiilin geleceğe delâlet ettiği düşüncesindedirler. Örneğin İbnu'l-Enbârî: “(أَنَّ) den sonra gelen muzâri fiil, ancak müstakbel içindir”²³⁶ demiştir. İbn Hişâm da “(أَنَّ), muzâri fiili müstakbele mahsus kılar”²³⁷ ifadesi ile aynı görüşe katılmıştır.

(أَنَّ) in geleceğe delâlet etmesi hususu, (عَسَى) ve (كَادَ) nin haberlerine bakıldığında da ortaya çıkacaktır. Şöyle ki; (عَسَى) fiili, tama'/arzu ve işfâk/merhamet ifade etmektedir. Arzu ve merhamet mânâları da gelecek zamanı gerektirmektedir.²³⁸ (كَادَ) fiili ise olayın şimdiki zamanda meydana gelmek üzere olduğunu bildirir. Nitekim (كَادَ) fiilinde gelecek anlamı sözkonusu değildir. Bu sebeple Kur'ân'da (عَسَى) fiili, bütün ayetlerde (أَنَّ) ile birlikte kullanılmış iken²³⁹ (كَادَ) fiili, zikri geçen hiçbir ayette (أَنَّ) ile beraber gelmemiştir.²⁴⁰

Buraya kadar nasb edatlarından muzâri fiili bizzat kendisi nasb eden (أَنَّ، لَنْ، مُي، إِنَّ) harfleri incelenmiş oldu. Bundan sonra açıklanacak edatlar, konunun girişinde de belirtildiği üzere muzâri fiili bizzat kendisi nasb etmeyip, gizli bir (أَنَّ) aracılığıyla nasb görevini icra etmektedirler.

²³⁶ İbnu'l-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabîyye*, s. 171.

²³⁷ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, I, 171.

²³⁸ İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufassal*, VII, 121.

²³⁹ Bkz: Abdu'l-Bâkî, Muhammed Fuâd, *el-Mu'cemu'l-mufehres li elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dâru'd-Da'veh, İstanbul, 1987, s. 461-462.

²⁴⁰ Abdu'l-Bâkî, Muhammed Fuâd, *el-Mu'cemu'l-mufehres li elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, s. 622.

E. (لَامُ التَّعْلِيلِ / Lâmu't-Ta'fil) ile Mansûb Muzâri Fiil

(لَامُ التَّعْلِيلِ), anlam itibarıyla *sebepe bildiren lâm* demektir. 'يُطِيعُ الْمُؤْمِنُونَ رَبَّهُمْ لَيْلًا رِضَاءً' 'Mü'min, Rabbinin rızasını kazanmak için O'na itaat eder' cümlesinde (ج), sebep ifade eden muzâri fiilin başına gelerek onu nasb etmiştir.

(لَامُ التَّعْلِيلِ) konusunun hemen öncesinde belirtildiği üzere (ج), asıl itibarıyla nasb edatı değildir, muzâri fiilin başına geldiğinde ise, kendisinden sonra var sayılan gizli bir (أَنَّ) vasıtası ile muzâri fiili nasb ettiği, nahiv âlimlerinin ittifakla kabul ettiği bir husustur. Zira (ج), özünde harf-i cerdir ve harf-i cerin amel edebilmesi için ismin başında bulunması gerekmektedir. Nitekim (ج) harfinden sonra gelen muzâri fiil de gizli (أَنَّ) vasıtasıyla masdar müevvele dönüşerek isim hükmünde sayılmıştır.

Muzâri fiilin başında bulunan lâmin (لَامُ التَّعْلِيلِ) adını alabilmesi için nefy bildirmeyen yani olumlu bir cümleden sonra gelmesi gerekmektedir. 'وَأْمُرْنَا أَنْ نَسْلِمَ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ' 'Ve bize âlemlerin Rabbine teslim olmamız emrolundu'²⁴¹ ayetinde (لَامُ التَّعْلِيلِ) /teslim olmamız için) ibaresi sebep bildirmesinin yanı sıra olumlu cümleden sonra gelmiş ve buradaki (ج) nin (لَامُ التَّعْلِيلِ) olduğu nahiv âlimlerince kabul edilmiştir. (لَامُ التَّعْلِيلِ), (كَانَ) fiilin olumlu sîgasından sonra da gelebilmektedir.²⁴² 'وَأْمُرْتُ لِأَنْ أَكُونَ أَوَّلَ الْمُسْلِمِينَ' 'Müslümanların ilki olmakla emrolundum'²⁴³ ayetinde olduğu gibi. Bu ayette ayrıca (لَامُ التَّعْلِيلِ) den sonra gelen gizli (أَنَّ) in açığa çıkmasının caiz olduğu da görülmüştür.²⁴⁴

²⁴¹ el-En'âm, 6/71.

²⁴² Olumsuz sîgası ile ilgili husus, (لَامُ الْجُحُودِ) bahsinde ele alınacaktır.

²⁴³ ez-Zümer, 39/12.

²⁴⁴ İbn Hişâm, *Avdahu'l-mesâlik*, IV, 191.

F. (لَامُ الْجُودِ) /Lâmu'l-Cuhûd) ile Mansûb Muzâri Fiil

(لَامُ الْجُودِ), *inkar lâmu* anlamına gelmektedir. İbn Hişâm, (لَامُ الْجُودِ) için ‘nefyin/olumsuzluğun te’kidi’ tanımını yapmıştır.²⁴⁵ Buna göre (لَامُ الْجُودِ), (مَا كَانَ) ve (لَمْ يَكُنْ) sîgalarından sonra gelmektedir. ‘وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُطَّلِعَ عَلَى الْغَيْبِ’ ‘*Ve Allah size gaybı bildirecek değildir*’²⁴⁶ ve (لَامُ الْجُودِ) ‘لَمْ يَكُنِ اللَّهُ لِيُغَيِّرَهُمْ’ ‘*Allah onları bağışlayacak değildir*’²⁴⁷ ayetlerini (لَامُ الْجُودِ) un kullanımına örnek göstermek mümkündür.

(لَامُ الْجُودِ) un muzâri fiili nasb etmesi hususu, Basra ve Kûfe Ekolü arasındaki ihtilaflı konulardan biridir. Kûfeliler, (لَامُ الْجُودِ) un bizzat kendisinin nasb ettiğini ve kendisinden sonra te’kîd amacıyla getirilen gizli (أَنَّ) in açığa çıkarılmasının câiz olduğunu öne sürerken Basralılar ise muzâri fiilin (لَامُ الْجُودِ) dan sonra takdir edilen (أَنَّ) vasıtasıyla nasb edildiğini ve (أَنَّ) in açığa çıkarılmasının câiz olmadığını savunmaktadırlar.²⁴⁸ Yine Kûfelilere göre ‘مَا كَانَ’ cümlesinin aslı ‘مَا كَانَ يَقُولُ’ şeklindedir ve (لَامُ الْجُودِ), yani (لَامُ الْجُودِ), olumsuzluğu güçlendirmek için eklenen zâid bir harftir.²⁴⁹

Ne var ki Kûfe Ekolü’nün bu iddialarının doğruluğunu kabul etmek mümkün gözükmemektedir. Zira ‘مَا كَانَ يَقُولُ’ ‘*Yapmıyordu*’ cümlesinde (يَقُولُ) ibaresi, geçmişe delâlet eden (كَانَ) nin haberi olması nedeniyle geçmiş zamanın hâlidir. ‘مَا كَانَ لَيَقُولُ’ ‘*Yapacak değildi*’ cümlesi ise Sîbeveyhi’nin de işaret ettiği gibi müstakbele delâlet etmekte ve ‘كَانَ سَيَقُولُ’ cümlesini olumsuz kipe çevirmektedir.²⁵⁰ Muzâri fiilin başına gelen nasb edatları gelecek ifade

²⁴⁵ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, III, 164.

²⁴⁶ Âl-i İmrân, 3/179.

²⁴⁷ en-Nisâ, 4/137.

²⁴⁸ İbnu'l-Enbârî, Ebu'l-Bereket Kemâluddîn Abdurrahman b. Muhammed b. Ubeydullah, *el-İnsâf fi mesâili'l-hilaf beyne'l-basriyyin ve'l-kûfiyyin*, (Thk.: Cevdet Mebruk Muhammed Mebruk v.d.), Mektebetu'l-Hâncî, Kahire, ts, s. 474.

²⁴⁹ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, III, 165.

²⁵⁰ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, III, 7.

ettiğinden Sîbeveyhi'nin konuyla ilgili yaklaşımının, Kûfelilere nazaran daha sağlıklı olduğu aşikardır.

G. (ف / Fâu's-Sebebiyye) ile Mansûb Muzâri Fiil

(لَاءِ السَّبِيَّةِ) hakkında bilinmesi gereken en temel kural, *nefy* veya *talepten* sonra gelerek muzâri fiili nasb etmesidir.²⁵¹ Yani kendisinden önce gelen cümlede olumsuzluk veya istek mefhûmunun bulunması gerekmektedir. (فَاءِ السَّبِيَّةِ) nin atıf harfi olan (ف) ile karıştırılmaması açısından örnek cümlelerle incelenmesi yararlı olacaktır:

لَمْ يقرأَ فَيَلْمِ : *Okumadı ki bilsin* cümlesinde (لَاءِ السَّبِيَّةِ), *nefy* bildiren bir cümleden sonra gelmiştir.

اعْمَلِ الْخَيْرَ فَتَالَ الثَّوَابَ : *İyilik et sevap kazan* cümlesinde ise aynı harf, talep bildiren bir cümleden sonra yer almıştır.

İbn Hişâm, talep ve *nefy* ifadelerinin bir arada bulunmasına örnek olarak وَلَا تُطْرِدِ الدِّينَ ‘ Rablerine dua edenleri yanından kovma.....Eğer kovarsan zalimlerden olursun’²⁵² ayetini göstermiş ve (فَطْرِدْهُمْ) /eğer kovarsan) ibaresini *nefyin* cevabı, (فَتَكُونَ) /olursun) ibaresini ise *nehyin* cevabı olarak yorumlamıştır.²⁵³ Zira (لَا تُطْرِدِ) cümlesinde *nefy* ile birlikte talep sözkonusudur.

Sîbeveyhi, (ف) harfinin nasb etmesinin iki farklı anlam içerebileceğini şu ifadeleri ile açıklamıştır:²⁵⁴

²⁵¹ Maksudoğlu, Mehmet, *Arapça Dil Bilgisi*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yay., İstanbul, 1992, s. 300.

²⁵² el-En‘âm, 6/52.

²⁵³ İbn Hişâm, *Avdahu'l-mesâlik*, IV, 184.

²⁵⁴ Sîbeveyhi, el-Kitâb, III, 30.

‘ مَا تَأْتِينِي فَدَعْ حَتَّى ’ cümlesinin *nasb* olması iki anlama gelmektedir: Birincisi ‘bana gelmiyorsun ki, nasıl benimle konuşasın’ demektir. Diğer anlamı ise ‘bana geldiğinde asla benimle konuşmuyorsun’ şeklindedir.’

(ف) nin sebebiyye ve atıf harfi olması arasındaki farka gelince; atıf harfi olduğunda cümlede kendisinden sonra gelen ibarenin öncekine tertîb ve ta‘kîb ile birlikte atfedilmesi şeklinde bir düzen kurma amacı vardır. Sebep bildirdiğinde ise kendinden sonra gelen cümle, önce gelen cümlenin ma‘lûlu/sebebi olmaktadır.

(ف), vad‘î olarak/esas itibarıylacümlede atıf olarak kullanılmaktadır. Cümledeki mânânın gerektirmesi ile atıf harfi, fâu’s-sebebiyye ye dönüşmektedir.

(ف) nin esas anlamından sebep bildirmesi mânâsına dönüşmesi konusunda nahiv âlimleri ‘ وَلَا تَطْعُوا فِيهِ فِجْلًا عَلَيْكُمْ غَضَبِي ’ ‘Bu konuda aşırı da gitmeyin, yoksa üzerinize gazabım iner’²⁵⁶ vb. ayetleri delil olarak göstermişlerdir.²⁵⁷

(ف /fâu’s-sebebiyye) nin zamana delâletine gelince; talep ve nefyden sonra gelmesi sebebiyle geleceğe işaret etmektedir. Zira talep ifade eden fiilin geleceğe delâlet ettiği yukarıda zikredilmişti. Nefy ifadesinden sonra gelmesi durumunda da nefyin cevabı olduğu ve sonucun da henüz meydana gelmediği düşünüldüğünde gelecek zamana delâleti kaçınılmaz olacaktır.

H. (و /Vâvu’l-Ma‘iyye) ile Mansûb Muzâri Fiil

Dil bilginleri, (و /vâvu’l-ma‘iyye) nin ‘*musâhabe/beraberlik, eşlik*’ anlamına geldiği görüşündedirler.²⁵⁸

²⁵⁵ Fâtır, 35/36.

²⁵⁶ Tâhâ, 20/81.

²⁵⁷ İbn Hişâm, *Avdahu’l-mesâlik*, IV, 180-181.

Vâvu'l-ma'iyenin de muzâri fiili nasb edebilmesi için fâu's-sebebiyye gibi *nefy* veya *talep* bildiren cümleden sonra gelmesi gerekmektedir.²⁵⁹ 'قَالُوا يَا لَيْتَا نُرَدُّ وَلَا نَكْتَبُ بِآيَاتِ رَبِّنَا' 'Keşke dünyaya geri döndürülsek de Rabbimizin ayetlerini yalanlamasak dediler' ayetindeki (وَلَا نَكْتَبُ) ifadesi, (وَأُو الْعَجِيَّةِ) nin talep bildiren bir cümleden sonra gelmesine; şairi kesin belli olmayan, Sîbeveyhi ya da el-Ahtal'a nisbet edilen 'لَا تَه عَنْ خُلُقِي وَتَأْتِي مَعَهُ' 'Yaptığım şeyi başkalarına yasaklama' mısrasındaki²⁶⁰ (وَتَأْتِي) ifadesi de nefy bildiren bir cümleden sonra gelmesine örnek teşkil etmektedir.

Sîbeveyhi, ayetlerdeki (وَأُو الْعَجِيَّةِ) harfleri için değişik okuyuş rivayetleri olduğunu da bildirmiş ve (وَأُو الْعَجِيَّةِ ، فَأُ الْعَجِيَّةِ ، ثُمَّ ، أُو) harflerinden sonra gelen muzâri fiillerinin raf üzere okunmasının da caiz olduğuna dair misaller sunmuştur.²⁶¹ Örneğin yukarıda zikredilen ayeti İbn Âmir, (وَلَا نَكْتَبُ) şeklinde raf üzere okumuştur. Ebû Hayyân ise 'وَهُوَ لَوْ تَلَّهِنَّ فَيَهِنُونَ'²⁶² ayetinin bazı mushaflarda (فَيَهِنُونَ) şeklinde yazılı bulunduğunu belirtmiştir.²⁶³ Bununla birlikte gerek (وَأُو الْعَجِيَّةِ) , gerekse (فَأُ الْعَجِيَّةِ) ile ilgili örnekler ve ayetler incelendiğinde kendilerinden sonra gelen muzâri fiilin raf haliyle okunduğuna dair rivayetlerin sınırlı sayıda olması ve nahiv âlimlerinin kâhir ekseriyetinin nasb üzere okunacağına dair görüşleri dikkate alındığında her iki harften sonra gelen muzâri fiilin mansûb olarak okunması, görüşler arasında daha evlâ olanıdır.

(و /vâvu'l-ma'iyeye) nin musahabe/eşlik anlamı içerdiği bu vâvdan sonra gelen muzâri fiilde kendisinden önce gelen fiil ile aynı zaman dilimi kastedildiği dikkate alındığında, zaman

²⁵⁸ el-Eşmûnî, Ebu'l-Hasan Nûreddîn Ali b. Muhammed, *Hâşiyetu's-sıbân alâ şerhi'l-Eşmûnî ilâ elfiyyeti İbn Mâlik*, (Thk.: Tâhâ Abdurrauf Said), el-Mektebetü't-Tevfikîyye, Kahire, ts., III, 451; İbn 'Akîl, *Şerhu İbn 'Akîl*, IV, 14.

²⁵⁹ en-Neccâr, Muhammed 'Abdul'azîz, *Diyyâu's-sâlik ilâ avdahî'l-mesâlik*, Dâru'l-Furkân, yrs., ts., IV, 20.

²⁶⁰ ez-Zeccâcî, Ebu'l-Kâsım Abdurrahman b. İshak, *el-Cümel*, Hizânetü'l-Kutubi'l-'Arabiyye, Cezair, 1926, s. 198.

²⁶¹ Sîbeveyhi, el-Kitâb, III, 52.

²⁶² el-Kalem, 68/9.

²⁶³ El-Endulûsî, *el-Bahru'l-muhîr*, VIII, 304.

delâleti yönünden kendinden önceki fiilin zamanına delâlet etmesi doğru bir yaklaşım olacaktır.

İ. (حَتَّى) ile Mansûb Muzâri Fiil

(حَتَّى) harfinin muzâri fiili nasb edebilmesi için iki şart sözkonusudur:

- Sebep bildirmesi gerekmektedir
- Kendisinden sonra gelen muzâri fiil, gelecek zaman anlamında olmalıdır.

Sözü edilen şartları örnekler üzerinde incelemek gerekirse: 'فَقَاتِلُوا آلَ لُحْيَانَ الَّذِينَ تَبِعُوا نَبِيَّ أُولَئِكَ الْأَشْقَىٰ' ayetinde Allah'ın emrine dönme eylemi henüz meydana gelmemiştir ve meydana gelinceye kadar savaş emredilmiştir. Savaşın emredilme sebebi ise Allah'ın emrine dönmeleridir, buna göre dönme eylemi meydana geldiğinde sebep ortadan kalktığı için savaş sona erecektir.

(حَتَّى) ile nasb edilen muzâri fiil için üç farklı anlam söz konusudur:

- (إِلَى) anlamına gelmektedir: 'قَالُوا لَنْ نَبْرَحَ عَلَيْهِ عَاكِفِينَ حَتَّىٰ يَرْجِعَ إِلَيْكَ مُوسَىٰ' "Musa aramıza dönünceye kadar buna tapmaktan asla vazgeçmeyeceğiz" dediler²⁶⁵ ayetindeki (حَتَّى يَرْجِعَ) ibaresi, (إِلَى أَنْ يَرْجِعَ) mânâsındadır.

- (كَيْ) anlamında kullanılmaktadır: 'لَا تَتَّبِعُوا عَلَىٰ مَنْ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ حَتَّىٰ يَفْضُوا' "Allah'ın elçisinin yanında bulunanlar için hiçbir şey harcamayın ki dağılıp gitsinler"²⁶⁶ ayetindeki (حَتَّى يَفْضُوا) ifadesi (كَيْ يَفْضُوا) /dağılmaları için) anlamındadır.

²⁶⁴ el-Hucurât, 49/9.

²⁶⁵ Tâhâ, 20/91.

²⁶⁶ el-Münâfikûn, 63/7.

- (حَتَّى), son olarak (إِلَّا) anlamına da gelebilmektedir. ‘ *Vallâhi sen yapıncaya kadar yapmıyorum* ’ cümlesindeki (حَتَّى تَفْعَلَ) terkibi, (إِلَّا أَنْ تَفْعَلَ) /ancak sen yaparsan anlamına gelmiştir.

Mansûb muzâri fiilin zamana delâleti başlığı altında (أُو), (الْفَاء), (الْوَاو) ve (حَتَّى) harflerinin, kendilerinden sonra gelen gizli bir (أَنْ) vasıtası ile nasb edildiği belirtilmişti. Ne var ki İbn ‘Akîl, el-Kisâî’nin konuya ilişkin farklı bir görüşte olduğunu şu ifadesi ile bildirir:²⁶⁷

‘‘(حَتَّى) dan sonra gelen muzâri fiil, gizlenmesi gerekli olan (أَنْ) ile nasb edilir. Sîbeveyhi ve diğer Basralılar bu görüştedirler. el-Kisâî ve Kûfelilerden bazıları ise (حَتَّى) nin bizzat kendisinin nasb ettiğini bildirmektedirler.’’

Ancak Arap dili mantığına göre (حَتَّى) dan sonra gelen muzâri fiilinin masdar müevvel mânâsı taşıması nazarı itibara alındığında gizli (أَنْ) ile nasb edildiğine dair görüşün daha sağlıklı olduğu anlaşılmaktadır.

(حَتَّى) harfinin zamana delâletine gelince; nahiv âlimleri, (حَتَّى) harfinden sonra gelen mansûb muzâri fiilin gelecek zamana işaret ettiği noktasında hemfikirdirler. Zira (حَتَّى) nin muzâri fiili nasb edebilmesi için gerekli şartlardan birisi de fiilin henüz meydana gelmemiş olması yani gelecek zaman anlamı içermesidir.

J. (أُو) ile Mansûb Muzâri Fiil

Nahiv âlimlerinin büyük çoğunluğuna göre (أُو) harfî, (إِلَّا أَنْ) ya da (إِلَى أَنْ) anlamında kullanıldığı zaman muzâri fiili nasb etmektedir.²⁶⁸ Atıf olması durumunda ise, kendisinden

²⁶⁷ İbn ‘Akîl, Bahaddîn Abdullah, *el-Mesâ’id alâ teshîli’l-fevâid*, (Thk.: Muhammed Kamil Berakât), Dâru’l-Fikr, Şam, 1980, III, 79.

²⁶⁸ el-Fârisî, *el-Îdah*, s. 246; Sîbeveyhi, el-Kitâb, III, 46; İbn Ya‘îş, *Şerhu’l-Mufasssal*, VII, 21; İbn Hişâm, *Muğni’l-lebîb*, I, 427,432.

önceki fiilin i'râbını kendisinden sonraki fiile atfederek merfû', mansûb veya meczûm muzâri fiile bitişmektedir.

(أَوْ) harfi ile mansûb muzâri fiile Kur'ân'da nadir rastlanmaktadır. *وَمَا كَانَ لِنَبِيٍّ أَنْ يَكُلَّهُ اللَّهُ إِلَّا* ' *وَحَيًّا أَوْ مِنْ وَرَائِي حِجَابٍ أَوْ يَرْسَلُ رَسُولًا فَوَجِي* ' *Allah, bir insanla ancak vahiy yoluyla yahut perde arkasından konuşur. Ya da bir elçi gönderip ona vahyeder*²⁶⁹ ayetindeki (أَوْ يَرْسَلُ) ibaresinde (أَوْ) harfi, (إِلَّا أَنْ) anlamında muzâri fiili nasb etmiştir.

IV. MECZÛM MUZÂRİ FİİLİN ZAMANA DELÂLETİ

Muzâri fiili cezm eden âmillere cezm edatları denmektedir. Birgivî, söz konusu edatların sayısını on beş olarak bildirmiş ve iki kısma ayırmıştır:²⁷⁰

A. Bir Muzâri Fiili Cezmeden Edatlar: (لَمَّا), (لَمَّا), (لَمَّا) ve (لَا النَّاهِيَّة).

B. İki Muzâri Fiili Cezmeden Edatlar: (إِنْ), (حَيْثُهَا), (أَنَّ), (أَنَّ), (إِذَا مَا), (إِذَا مَا), (مَتَى), (مَهْمَا), (أَيُّ) ve (مَنْ).

Cezm edatlarından aynı veya benzer anlam ihtiva edenlerin aşağıdaki gibi gruplandırılarak ele alınması uygun görülmüştür:

A. Bir Muzâri Fiili Cezmeden Edatlar

1. (لَمَّا) ve (لَمَّا)

(لَمَّا), muzâri fiili olumsuz kipe çevirirken anlamını geçmiş zamana dönüştüren cezm edatıdır.²⁷¹ Buna göre 'قَامَ زَيْدٌ' 'Zeyd kalktı' cümlesinin olumsuz kipi 'لَمَّا قَامَ زَيْدٌ' veya 'لَمَّا قَامَ زَيْدٌ'

²⁶⁹ eş-Şûrâ, 42/51.

²⁷⁰ Birgivî, *İzhâr*, s. 67.

şeklinde gelmektedir. O halde bu iki ifade biçimi arasındaki farkın belirtilmeden geçilmemesi gereklidir. (لَمْ) ve (لَمَّا) edatları arasındaki bazı farklar şu şekilde özetlenebilir:²⁷²

- (لَمْ) in şart edatından sonra gelmesi mümkün iken (لَمَّا) için bu husus söz konusu değildir. 'وَإِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَمَا بَلَغْتَ رِسَالَتَهُ' cümlesinde (لَمْ) yerine (لَمَّا) getirilemez. 'إِنْ لَمْ تُرِنِّي أَعْتَبْ عَلَيْكَ' 'Eğer bunu yapmazsan peygamberlik görevini yerine getirmemiş olursun'²⁷³ ayetinde de (لَمْ) harfinin şart edatından sonra gelebildiği görülmektedir.

- (لَمْ) den sonraki meczûm muzârinin hazfedilmesi mümkün değil iken (لَمَّا) dan sonra gelen meczûm muzâri fiilin hazfedilmesi câizdir. 'قَارَيْتُ الْمَدِينَةَ وَلَمَّا' cümlesinde (لَمَّا) dan sonraki meczûm muzâri fiil hazfedilmiştir. Cümlenin aslı şöyledir: 'قَارَيْتُ الْشَّهْرَةَ وَلَمَّا أَصِلْ إِلَيْهَا' 'Şehre yaklaştım fakat ona varmadım.'

- (لَمَّا) nın delalet ettiği olumsuzluk hiçbir kesintiye uğramaksızın hâlâ devam etmekte iken (لَمْ) in ifade etmiş olduğu olumsuzluk sürekliliğe delalet edebileceği gibi kesintiye uğramış olması da ihtimal dahilindedir. Örneğin 'لَمْ يَقُمْ ثُمَّ قَامَ' cümlesi, doğru bir ifade olmasına karşın 'لَمَّا يَقُمْ ثُمَّ قَامَ' cümlesi, Arapça cümle yapısına aykırı düşmektedir.

(لَمْ) ve (لَمَّا) harfleri, muzâri fiilin başına geldiğinde anlamı mâzide olumsuz kıldıkları için geçmiş zamana delâlet etmektedirler.

Meczûm muzâri fiilin, merfû' ve mansûb muzari fiilden farklı olarak belâğat ilmindeki bazı cümle yapıları ile de bağlantısı vardır. Bu bağlantılara geçmeden önce bazı tanımların kısaca izahı uygun düşecektir.

²⁷¹ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, III, 467.

²⁷² ed-Dahdâh, Antoine, *Mu'cemu kavâ'idi'l-luğati'l-'Arabîyye*, Mektebetu Lubnân Nâşirûn, 1994, s. 144.

²⁷³ el-Mâide, 5/67.

Anlam bilimi olan Belâğat ilminde söz, anlamına binaen *Haber* ve *İnşâ* şeklinde sınıflandırılmakta²⁷⁴ ve haber, ‘doğru veya yanlış olma ihtimali barındıran söz’ şeklinde tanımlanmaktadır.²⁷⁵ ‘عمر خليفه عادل’ ‘Ömer, adil bir halifedir’ ve حُرِّقَتْ مَكَّةُ بِإِسْكَانِيَّةٍ قَبْلَ عَهْدِ ‘İskenderiye Kütüphanesi, Hz. Ömer devrinden önce yandı’ cümleleri, doğru veya yanlış olma ihtimallerini içermektedir.

İnşâ ise ‘doğru veya yanlış olma ihtimali bulunmayan söz’ anlamına gelmektedir.²⁷⁶ ‘اكتب الدرس’ ‘Dersi yaz’ ve ‘لا تفتح الباب’ ‘Kapıyı açma’ cümleleri için doğru veya yanlış olma ihtimali söz konusu değildir. İnşâ ifadesi de *talebî*/talep bildiren ve *gayr-ı talebî*/talep bildirmeyen şeklinde iki kısma ayrılıp muzâri fiili cezm eden edatlardan (لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ) ve (لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ)، cümleye *talebî inşâ* anlamı katmaktadırlar.²⁷⁷

2. (لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ)

Muzâri fiilin başına gelip talep bildiren lâmdir. ‘يَكْتُبُ الطَّالِبُ دَرْسَهُ’ ‘Öğrenci dersini yazsın’ cümlesindeki (ك), muzâriyi cezm etmiş ve talep bildirmiştir. Başına cezm edatı almadan talep bildiren emr-i hâzır sîgası ise ‘اكتب’ ‘اذهب’ şeklinde gelmektedir. Kûfe Ekolu’ne mensup bazı nahiv âlimleri, emr-i hâzır sîgası olan ‘اكتب’ ve ‘اذهب’ fiillerinin aslının ‘اكتب’ ve ‘اذهب’ olduğunu savunmuşlar ve iddialarını Hz. Peygamber’in ‘لَا تَأْخُذُوا صَافَكُمْ’ hadisi ile ispat etme cihetine gitmişlerdir.²⁷⁸

²⁷⁴ Bolelli, Nusrettin, *Belâğat Arap Edebiyatı Bilgi Ve Teorileri*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., İstanbul, 1993, s. 27.

²⁷⁵ el-Cârimî, Ali ve Emîn, Mustafa, *el-Belâğatu'l-vâdiha*, Dâru'l-Ma'ârif, yrs., 1999, s. 139.

²⁷⁶ Abbâs, Fadl Hasan, *el-Belâğatu funûnuha ve efnânuha*, Dâru'l-Furkân, Amman, 1997, I, 147.

²⁷⁷ el-Kazvîni, Celâleddîn Muhammed b. Abdurrahman, *et-Telhis fi 'ulûmi'l-belâğa*, (Thk.: Abdurrahman el-Berkûkî), Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, Beyrut, ts., s. 151.

²⁷⁸ İbnu'l-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabîyye*, s. 166.

(لَامُ الْأَمْرِ) in harekesi kesra olmasına karşın (و), (فَ) ve (م) harflerinden sonra sükûna dönüşür: ‘ فَلْيَتَّجِبُوا لِي وَلِيُؤْمِنُوا بِي ’ ‘O halde benim davetime uysunlar, bana iman etsinler’²⁷⁹ ve ‘ ثُمَّ لِيَقْضُوا تَهْتِمَهُمْ وَلِيُؤْفُوا نَذْرَهُمْ ’ ‘Sonra kirlerini gidersinler ve adaklarını yerine getirsinler’²⁸⁰ ayetlerinde olduğu gibi.

Zaman bakımından anlamına gelince, talep bildiren ifadelerin gelecek zamana delâlet etmesine daha önce değinilmişti. Dolayısıyla (لَامُ الْأَمْرِ) de talep bildirmesi sebebiyle gelecek zamana işaret etmektedir.

3. (لَا الذَّاهِيَةَ)

Olumsuz kipte talep bildirir. ‘ لَا تَفْتَحِ الْبَابَ ’ ‘Kapıyı açma!’ örneğinde olduğu gibi. el-Ezherî (v. 950/1782), (لَا الذَّاهِيَةَ) nin esas bir harf olmadığı ve aslının (لَامُ الْأَمْرِ) olup sonrasına ‘elif’ harfinin eklendiği görüşündedir.²⁸¹

(لَا الذَّاهِيَةَ) nin içerdiği anlamlar ve örneklerini kısaca özetlemek gerekirse:

1. Nehy bildirir. ‘ يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ لَا تَشْرِكُوا بِاللَّهِ ’ ‘Yavrum! Allah’a şirk koşma!’²⁸² ayetinde olduğu gibi.
2. Dua bildirir. ‘ رَبَّنَا لَا تُؤَاخِذْنَا ’ ‘Ey Rabbimiz! Bizi hesaba çekme!’²⁸³ ayetinde olduğu gibi.
3. İltimâs²⁸⁴ bildirir. el-Ezherî, iltimâsa örnek verirken ‘*Seninle aynı seviyede olan birine*’ ‘ لَا تَفْعَلْ ’ ‘Yapma!’ demen gibi’ ifadesini kullanmıştır.²⁸⁵

²⁷⁹ el-Bakara, 2/186.

²⁸⁰ el-Hacc, 22/29.

²⁸¹ el-Ezherî, Zeynuddîn Hâlid b. ‘Abdillâh b. Ebî Bekr, *Şerhu’t-tasrîh ‘ala’t-tevdîh*, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, 2000, II, 395.

²⁸² Lokman, 31/13.

²⁸³ el-Bakara, 2/286.

(لَا النَّاهِيَةَ) de talep bildirmesi sebebiyle gelecek zaman anlamı içermektedir.

B. İki Muzâri Fiili Cezmeden Edatlar

Bu edatlara ‘Şart Edatları’ da denmektedir ve muzâri fiilin başına geldiğinde şart üslûbu oluşturmaktadır. Şart üslûbu iki cümleden oluşur: şart edatından sonra gelen *şart cümlesi* ve şartın cevabı olan *ceza/cevap cümlesi*.

İbn Hişâm, iki muzâri fiili cezmeden edatları aşağıdaki gibi gruplandırmıştır.²⁸⁶

- i. Harf olduğu konusunda ittifak edilen (إِنْ)
- ii. Harf olması daha sağlıklı görüş olan (إِذَا مَا)
- iii. İsim olduğu konusunda ittifak edilen (مَنْ، مَا، مَتَى، أَيُّ، أَيْنَ، أَيَّ، أَنْ، أُنَى، حَيْثُ مَا)
- iv. İsim olması daha sağlıklı görüş olan (مَهْمَا)

Sîbeveyhi ise Ceza Bâbı başlığı altında

- i. İsim olanlar (مَنْ، مَا، أَيُّهُمْ)
- ii. Zarf olanlar (أَيُّ حِينٍ، مَتَى، أَيْنَ، أُنَى، حَيْثُ مَا)
- iii. İsim ya da zarf olmayanlar (إِنْ، إِذَا مَا) sınıflandırmasını yapmıştır.²⁸⁷

Dikkat edilirse Birgivî ile İbn Hişâm’ın iki muzâri fiili cezm eden edatlar konusunda ayrıştıkları nokta (إِذَا مَا) ve (إِنَّا) edatlarıdır. Birgivî, iki muzâri fiili cezm edenler arasında (إِذَا مَا) yı alıp (إِنَّا) yı almamış iken İbn Hişâm ise (إِنَّا) yı cezm eden edatlar arasında saymış ve (إِذَا مَا) ye yer vermemiştir. Sîbeveyhi’nin İbn Hişâm ve Birgivî’den tamamen ayrıştığı husus ise

²⁸⁴ İltimas: Aynı seviyedeki insanlardan birinin diğerinden bir işi yapmasını istemesidir.

²⁸⁵ el-Ezherî, *Şerhu’t-tasrîh ‘ala’t-tevdîh*, II, 393.

²⁸⁶ İbn Hişâm, *Avdahu’l-mesâlik*, IV, 204-205.

²⁸⁷ Sîbeveyhi, el-Kitâb, III, 56.

(مَهْمَا) dir. Sîbeveyhi, söz konusu edatı sınıflandırmaya dahil etmemiş ve sebebini şu ifadeleri ile açıklamıştır:²⁸⁸

“el-Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî (v. 170/786) ’ye (مَهْمَا) yı sordum. Bana şöyle dedi: ‘(مَهْمَا) kelimesi (مَا) ya yanlılıkla dahil ettiğin (مَا) nin birleşimidir. Şöyleki (مَتَى) ya (مَا) ekleyip (مَتَى مَا تَأْتِي أَتَكَ) demen ya da (لَا بِنِ) ye (مَا) ekleyip (أَيُّمَا تَكُونُوا يَدْرِكُكُمْ الْمَوْتُ) demen ile aynı konumdadır. Zira (مَا) ya tekrar (مَا) ekleyip (مَا مَا) şeklinde kullanmayı kerih gördükleri için ilk elif harfini hâ harfine dönüştürdüler ve (مَهْمَا) kelimesi oluşmuş oldu.’”

(مَهْمَا) hakkında bir diğer görüş ise ‘dur, yapma’ anlamına gelen (مَهْ) isim-fiili ile (مَا) şart edatının birleştiği şeklindedir.²⁸⁹

Nahiv âlimlerinin iki muzâri fiili cezm eden edatlar hakkındaki görüşlerinden sonra anlamları ve örnekleri şu şekilde yapılabilir:

1. (إِنْ):

Şayet, eğer anlamındadır. ‘وَإِنْ تَبُوءَا مَا فِي أَنْفُسِكُمْ أَوْ تَخَفُوهُ يَحْسِبُكُمْ بِهٖ اللّٰهُ’ ‘İçinizdekini açığa vursanız da gizleseniz de Allah sizi onunla hesaba çeker’²⁹⁰ ayetinde olduğu gibi.

İbnu’l-Enbârî, iki muzâri fiili cezmeden asıl âmilin (إِنْ) olduğunu ve diğer edatların da (إِنْ) konumunda cezm ettiğini bildirmiştir.²⁹¹ el-Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî ise (إِنْ) harfi için ‘ceza harflerinin esasıdır’ ifadesini kullanmış ve sebebini şu şekilde açıklamıştır:²⁹²

“Çünkü (إِنْ) dışındaki ceza harfleri (şart edatları), çekilebilirler ve soru edatı olarak da kullanılabilirler. Ancak (إِنْ) sadece ceza için gelmektedir.”

²⁸⁸ Sîbeveyhi, el-Kitâb, III, 59-60.

²⁸⁹ el-Ğalâyîni, Mustafa, Câmi ’u ’d-durûsi ’l-‘Arabîyye, (Thk.: ‘Abdulmun’im Hafâce), el-Mektebetu’l-‘Asriyye, Beyrut, 1993, II, 187.

²⁹⁰ el-Bakara, 2/284.

²⁹¹ İbnu’l-Enbârî, Esrâru ’l-‘Arabîyye, s. 173.

²⁹² Sîbeveyhi, el-Kitâb, III, 63.

Mustafa el-Ğalâyîni de (v. 1362/1944) cezm edatlarını incelerken (إِنْ) harfinin asıl şart edatı olduğu diğer şart edatlarının ise (إِنْ) anlamı içerdiği için cezm ettiği görüşüne katılmış ve konu ile ilgili oldukça açıklayıcı şu örneği sunmuştur:²⁹³

‘‘ مِنْ زِيَرَتِي أَكْرَمَهُ ‘ ‘ ‘Beni ziyaret edene ikramda bulunurum’ cümlesinin anlamı aslında اِنْ ‘Şayet birisi beni ziyaret ederse ben ona ikramda bulunurum’ şeklindedir.’’

el-Ğalâyîni, bu ifadesi ile cezm edatları içinde yer alan (مَنْ) isminin nasıl (إِنْ) anlamı içerdiğine dikkat çekmiştir.

2. (إِنَّمَا):

(إِنْ) harfi gibi *şayet, eğer* anlamına gelmektedir. ‘ اِذَا تَأْتِيَاكَ ‘ ‘Sen bana gelirsən ben de sana gelirim’²⁹⁴ örneğinde olduğu gibi.

(إِنَّمَا) nın cezm eden âmil olması nadirdir. Bazı nahiv âlimleri bu edatın ancak şiirdeki zaruretten dolayı cezm ettiğini belirtmişlerdir.²⁹⁵

3. (مَنْ):

Kim ki anlamında şart ifade eder. Mânâsından da anlaşılacağı üzere insanoğlu için kullanılmaktadır. ‘ مَنْ يَجْعَلْ سُوءَ يَدِ جَزَاءَهُ ‘ ‘Kim kötü bir iş yaparsa onunla cezalandırılır’²⁹⁶ ayetinde olduğu gibi.

²⁹³ el-Ğalâyîni, *Câmi ‘u ‘d-durûsi’l-‘Arabîyye*, II, 186.

²⁹⁴ Uralgıray, Yûsuf, *Arabça İlk ve İleri Dilbilgisi*, s.980.

²⁹⁵ İbn Hişâm, *Muğni ‘l-lebîb*, II, 47.

²⁹⁶ en-Nisâ, 4/123.

4. (مَا) ve (مَهْمَا):

Ne anlamında mübhem isimlerdir ve insanoğlu dışındaki varlıklar için kullanılmaktadır.

‘ وَمَا تَعْمَلُوا مِنْ خَيْرٍ يَعْلَمُهُ اللَّهُ ’ ‘Siz ne hayır yaparsanız Allah onu bilir’²⁹⁷ ayetinde ve

‘ مَهْمَا يَظُلُّ مِنْ جَهْدِ بَيْتِ حَظِّهِ فِي النَّهَائِيَةِ ’ ‘Ne kadar gayret sarfederse etsin sonuçta nasibini elde eder’ cümlesinde olduğu gibi.

5. (أَيُّ) ve (أَيُّ) :

Ne zaman ki anlamında şart ifade eden ism-i zamandır.

‘ مَتَى تَكْرَهْتَهُمْ هَذِهِ الْأُمُورَ أَكْثَرَ ’ ‘Ne zaman büyürsen bu işleri daha iyi anlarsın’

‘ أَيُّ أَنْ يَأْتِ الصَّيْفُ نَلْبَسُ مَلَابِسَ قَطَنِيَّةٍ ’ ‘Ne zaman yaz gelirse pamuk elbiseler giyeriz’ cümlelerinde olduğu gibi.

6. (أَيْنَ), (أَيْنَ) ve (أَيْنَ):

Nerede anlamında ism-i mekândır.

(أَيْنَ) ismi ‘ أَيْنَ تَوَلَّ أَنْتَ ’ ‘Nerede inersen (ben de orada) inirim’ şeklinde kullanılmasının yanında çoğunlukla (مَا) ile birlikte kullanılır. ‘ أَيْنَمَا تَكُونُوا يُلَاقِكُمُ الْمَوْتُ ’ ‘Nerede olursanız olun ölüm size ulaşacaktır’²⁹⁸ ayeti bu kullanıma örnek teşkil etmektedir.

(أَيْنَ) ismi (مَا) olmadan kullanılır. Büyük Arap şairi Lebîd’in (v. 40/661) şu mısralarında olduğu gibi.²⁹⁹

²⁹⁷ el-Bakara, 2/197.

²⁹⁸ en-Nisâ, 4/78.

²⁹⁹ Lebîd b. Rabîatu'l-Âmirî, *Dîvân*, Dâru Sâdır, Beyrut, ts. S. 65.

فَأَصَبَتْ أُنَى تَأْتِيهَا تَبَسُّ بِهَا

كَلَّا مَرَكَمًا تَحْتَ رَجَلِكِ شَاجِرٌ

*'Her nerede sıkıntıdan kurtulmaya kalkışsan, sorunlara daha da bulaşır oldun
Kurtulmak için yaptığın planın her basamağı ayakların altına dolanır.'*

(حَيْثُ مَا) isminin ise şart ifade edebilmesi için (مَا) olmadan kullanımı câiz değildir. Şairin şu beyitleri bu kullanıma örnektir:³⁰⁰

حَيْثُ مَا تَسْتَقِيمُ يُقَدِّدَكَ اللَّهُ

نَجَاحًا فِي غَابِرِ الْأَزْمَانِ

'Her nerede dürüst olursan Allah sana akıp giden zamanlarda bir başarı takdir eder.'

7. (أَيُّ):

*Hangi anlamına gelmektedir. Diğer harf ve isimlerden farklı olarak mu'râb bir isimdir.*³⁰¹ Merfû', mansûb ve mecrûr olarak gelebilir.

'Her kim halkına hizmet ederse halkı da ona hizmet eder' 'أَيُّ أَمْرٍ يَخْدُمُ اللَّهَ تَخْلُمُهُ'
'Hangi konuyu okursan anlarsın' 'أَيُّ مَوْضِعٍ تَقْرَأُ تَقْتَمُّهُمْ'
'Hangi araçla İstanbul'a gidersen git, oraya ulaşırsın' 'بِأَيِّ وَاسِطَةٍ تَذْهَبُ إِلَى إِسْطَنْبُولَ حَصِلَ إِلَيْهَا'

³⁰⁰ el-Ğalâyîni, *Câmi'u'd-durûsi'l-'Arabîyye*, II, 189.

³⁰¹ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, I, 510.

C. Şart Cümlesinde Âmil

Şart cümlesinde muzâri fiilin cezm olmasındaki âmilin şart edatı olduğu ortadadır ve nahiv âlimleri de bu konuda hemfikirdirler. Ancak ceza cümlesinin âmili konusunda nahiv âlimleri farklı görüşler beyan etmişlerdir. Nahiv âlimlerinden bazıları, âmilin şart edatı olduğunu; bazıları da şart edatı ve şart cümlesinin birlikte âmil olduğunu savunurken bir kısım nahiv âlimi ise şart edatının şart cümlesine amel ettirdiği ve şart cümlesinin de şartın cevabına yani cezaya amel ettirdiği düşüncesindedirler.³⁰²

Şart ve cezanın her ikisi de muzâri fiil olabildiği gibi, ikisi de mâzî fiil veya biri mâzî, diğeri muzâri fiil de olabilmekte, dahası ceza, isim cümlesi de olabilmektedir. Ancak çalışmanın konusu meczûm muzâri fiil olduğu için istisnâî durumların birer örnek cümle ile açıklanmasının yeterli olacağı düşünülmektedir:

Şart ve cevap cümleleri mâzî fiil olarak gelebilir: ‘وَإِنْ عُدْتُمْ عَنَّا’ ‘Eğer tekrar (fesada) dönerseniz biz de (sizi cezalandırmaya) döneriz’³⁰³ ayetinde olduğu gibi.

Şart cümlesi mâzî fiil ile ve cevap cümlesi muzâri fiil ile gelebilir: ‘مَنْ كَانَ يُرِيدُ حَرْثَ الْآخِرَةِ’ ‘Kim Ahiret ekimi dilerse onun ekinini artırırız’³⁰⁴ ayetinde olduğu gibi.

Nadiren şart cümlesi muzâri fiil ve cevap cümlesi mâzî fiil ile de gelebilir: ‘إِنْ تَشَاءُ نَزِّلُ’ ‘Eğer dilersek biz onların tepesine gökten bir ayet indiririz de ona boyunları eğilekalır’³⁰⁵ ayetinde olduğu gibi.

³⁰² İbnu'l-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, s. 173.

³⁰³ el-İsrâ, 17/8.

³⁰⁴ eş-Şûrâ, 42/20.

³⁰⁵ eş-Şuarâ', 26/4.

D. Cevabın Başına (ف) nin Gelmesi

Cevab-1 şart, isim cümlesi olursa başına (ف) veya (إِذَا الْفَجَائِيَّةُ) getirilmesi zorunludur³⁰⁶ :
 وَإِنْ تَصِبَّهُمْ سَيِّئًا قَلَّمْتُ أَيْدِيَهُمْ إِذَا ، ‘Doğru olursan başarı seninledir’ cümlesi ve ‘إِنْ تَسْتَقِمْ فَالْفَوْزُ لَكَ’
 ‘Kendi ellerinin öne sürdükleri günahlar yüzünden onlara bir fenalık isabet edince de hemen ümitlerini keserler’³⁰⁷ ayetinde görüldüğü gibi.

Bunlardan başka cevap cümlesinin başına şu durumlarda (ف) harfinin getirilmesi zorunludur. Cevab-1 şart:

- (بَيْسٌ ، نَعَمٌ ، عَسَى ، لَيْسَ) gibi câmid fiillerden biriyle başlarsa: ‘إِنْ تُوذِ الصَّالِحِينَ فَبَيْسَ الرَّفِيقِ’
 ‘Arkadaşa eziyet ediyorsan ne kötü arkadaşsın’ cümlesinde olduğu gibi.

- Emir ve nehiy ile başlarsa: ‘إِنْ تَرُدَّ الْحَجْدَ ، فَلَا تَقْصِي الْوَأَجَابِ’ ‘Eğer şan-ı şeref istiyorsan vazifelerde kusur etme’ cümlesinde olduğu gibi.

- Soru ile başlarsa: ‘مَنْ يَكْذُرُ مَرَّاحَةً فَهَلْ يَجِيحُ فِي عَمَلِهِ؟’ ‘Çok şaka yapan kimse işinde hiç başarılı olur mu?’ cümlesinde olduğu gibi.

- (مَا الذَّائِقَةُ) ile başlarsa: ‘إِنْ تَوْلَيْتُمْ فَمَا سَأَلْتُكُمْ مِنْ أَجْرٍ’ ‘Eğer (benim öğütlerimden) yüz çeviriyorsanız ben sizden (bu hususta zaten) hiçbir mükâfat istemedim’³⁰⁸ ayetinde görüldüğü gibi.

- (قَدْ) ile başlarsa: ‘إِنْ يَسْرِقَ ، فَقَدْ سَرَقَ أَخٌ لَهُ مِنْ قَبْلِي’ ‘Eğer o çalmış ise onun daha önce bir kardeşi de çalmıştı’³⁰⁹ ayetinde olduğu gibi.

- (لَنْ) ile başlarsa: ‘وَمَا يَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ فَلَنْ يَكْفُرُوهُ’ ‘Onlar ne hayır işlerlerse elbette (mükâfatından) mahrum bırakılmayacaklar’³¹⁰ ayetinde olduğu gibi.

³⁰⁶ Uralgiray, Yûsuf, *Arabça İlk ve İleri Dilbilgisi*, s. 961-963.

³⁰⁷ er-Rûm, 30/36.

³⁰⁸ Yunus, 10/72.

³⁰⁹ Yusuf, 12/77.

- (سَ) ve (سَوْفَ) ile başlarsa: 'مَنْ ظَلَمَ النَّاسَ فَسَوْفَ يَنْتَهَبُونَ' 'İnsanlara zulmeden kimse pişman olacaktır' cümlesinde olduğu gibi.

³¹⁰ Âl-i İmran, 3/115.

SONUÇ

Bu çalışmada Arap dilinde muzâri fiil konusu ele alınmış olup ulaşılan sonuçları şu şekilde özetlemek mümkündür:

Yüce Allah tarafından tabîî bir iletişim aracı olarak insanoğluna bahşedilen dilin kendine özgü kuralları bulunmaktadır. Arap diline has kurallar ise, nahiv ve sarf ilmi kapsamında değerlendirilmektedir. Muzari fiil, kelime yapısını inceleyen sarf ilmi kapsamında da değerlendirilmesi mümkün iken cümlede üstlendiği görev itibari ile nahiv ilmi çerçevesinde ele alınmıştır.

Arapça, Yüce Allah'ın son mesajı Kur'ân-ı Kerîm'in dili olması sebebiyle Müslümanlar tarafından oldukça rağbet gören, üzerinde ciddi çalışmalar yapılan bir alan haline gelmiştir.

Arapçada kelime, *isim*, *fiil* ve *harf* olmak üzere üçe ayrılmaktadır. Nahiv âlimleri arasında bu sayıyı dörde ve beşe çıkaranlar da bulunmakla birlikte kâhîr ekserisi üçe ayrıldığı konusunda ittifak etmişlerdir. İsim, üç zamandan (geçmiş, şimdiki veya gelecek zaman) herhangi birine bağlı olmadan tek başına bir anlama delâlet eden kelimedir. Harf, tek başına mânâsı bulunmayan, ancak diğer sözcüklerle birlikte kullanıldığında cümleye anlam katan kelimedir. Fiil ise belli bazı kalıplarla zaman ve şahıs göstererek eylem bildiren kelimenin adıdır. Fiiller, mâzî, muzâri ve emir olmak üzere üç çeşittir. Nahiv âlimleri fiilleri zaman, biçim, yapı, işlev, çatı ve çekim bakımından gruplandırmış ve konunun daha anlaşılır hale getirilmesini sağlamışlardır.

Fiil çeşitlerinden biri olan ve çalışmanın da özünü oluşturan muzâri kelimesi sözlükte bir nesnenin başka bir nesne ile benzerlik arz etmesi anlamına gelmektedir. Bir nahiv terimi olarak muzâri fiilin '*Muzâri*' adını alması ise *Basra ve Kûfe Ekolü* diye bilinen ilk dönem gramer bilginlerine göre farklı biçimde izah edilmektedir. Basra Ekolü'ne mensup nahiv âlimleri, muzâri terimini incelerken daha çok kelimenin lügat anlamı üzerinde yoğunlaşmış; Kûfe Ekolü mensubu âlimler ise tanım yaparken sözcük anlamından ziyade teknik terim olarak muzâri fiilin delâlet ettiği zaman mefhûmunu esas almışlardır.

Nahiv kaynakları incelendiğinde Kûfe Ekolü'nün muzâri fiil ile ism-i fâil arasındaki benzerlik hususuna yoğunlaştıkları, Basra Ekolü'nün ise sadece ism-i fâili değil ismi muzâri fiile benzetme konusunda çaba sarfettikleri mülâhaza edilmektedir. Basra Ekolü'ne mensup

âlimlerin genel isimler ile muzâri fiil arasındaki benzerlik hususuna ilişkin bu görüşleri, ism-i fâil noktasında da geçerli olduğu düşüncesi ile kabul edilebilir. Zira Basrahîlar, genel isimler ile muzâri fiil arasındaki benzerliği ortaya koyma gayretlerinde çoğunlukla ism-i fâil örnekleri kullanmışlardır.

Muzâri fiilde âmil, *semâi âmil* ve *manevî âmil* olmak üzere iki türdür. Muzâri fiili raf' eden âmil, mânevî âmil; nasb ve cezm eden âmiller ise semâi âmil kısmına girmektedir.

Merfû' muzâri fiilde asıl olan, şimdiki zamana delâlet etmesidir. Ancak lafzî ve manevî karîneler ile gelecek zamana ve geçmiş zamana da delâlet edebilmektedir.

Mansûb muzâri fiilde zaman delâleti ve nasb edatlarının ihtiva ettiği anlamlar, kısaca şu şekilde özetlenebilir:

(لَا النَّهْيُ / lâmu't-ta'îl), (لَا الْجُودُ / lâmu'l-cuhûd), (فَ / fâu's-sebebiyye), (وَ / vâvu'l-ma'yye), (أَيُّ) ve (أَنْ) edatları, muzâri fiili direk olarak kendisi nasb ederken (لَا النَّهْيُ / lâmu't-ta'îl), (لَا الْجُودُ / lâmu'l-cuhûd), (فَ / fâu's-sebebiyye), (وَ / vâvu'l-ma'yye), (أَيُّ) ve (أَنْ) harfleri, kendilerinden sonra takdir edilen gizli (أَنْ) ile nasb ederler.

Muzâri fiili cezm eden âmillere cezm edatları denmektedir ve iki kısma ayrılırlar:

a. Bir Muzâri Fiili Cezmeden Edatlar: (لَمَّا), (لَمَّا), (لَا النَّهْيُ) ve (لَا الْجُودُ).

b. İki Muzâri Fiili Cezmeden Edatlar: Şart edatları da denmektedir ve cezmettikleri ilk cümle şart cümlesi, ikinci cümle ise şartın cevabı, cevap cümlesi ya da ceza cümlesi adını almaktadır. Şart edatlarından esas olan (إِنْ) harfidir. Diğerleri ise (أَيْنَ), (أَيْنَ), (أَيْنَ), (إِذَا مَا), (إِذَا مَا), (أَيْنَ), (أَيْنَ), (أَيْنَ) ve (أَيْنَ) edatlarıdır.

KAYNAKÇA

- Abbâs**, Fadl Hasan, *el-Belâğatu funûnuha ve efnânuha*, Dâru'l-Furkân, Amman, 1997.
- Abdu'l-Bâkî**, Muhammed Fuâd, *el-Mu'cemu'l-mufehres li elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dâru'd-Da'veh, İstanbul, 1987.
- Akdağ**, Hasan, *Arap Dili Dilbilgisi*, Tekin Kitâbevi Yayınları, Konya, ts.
- Aydın**, Feriduddin, *el-Ezminetu fi'l-luğati'l-'Arabiyye*, Dâru'l-'İbar, İstanbul, 1997.
- Birgivi**, Muhammed b. Pîr Ali b. İskender, *İzhâru'l-esrâr fi'n-nahv*, Dâru'l-Minhâc, Cidde, 2009.
- BM** Türkiye Temsilciliği Enformasyon Merkezi, *Birleşmiş Milletler Hakkında Herşey*, Birleşmiş Milletler Yayını, New York, 2008.
- Bolelli**, Nusrettin, *Belâğat Arap Edebiyatı Bilgi Ve Teorileri*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., İstanbul, 1993.
- el-Cârimî**, Ali ve Emîn, Mustafa, *el-Belâğatu'l-vâdiha*, Dâru'l-Ma'ârif, yrs., 1999.
- el-Curcânî**, Ali b. Muhammed, *Kitabu't-ta'rîfât*, el-Matba'atu'l-Hayriyye, Mısır, 1306h.
- ed-Dahdâh**, Antoine, *Mu'cemu kavâ'idi'l-luğati'l-'Arabiyye*, Mektebetu Lubnân Nâşirûn, 1994.
- ed-Dahdâh**, Ebû Fâris, *Şerhu Elfiyyeti İbn Mâlik*, Mektebetu'l-'Ubeykân, Riyad, 2004.
- Demir**, Ramazan, *Arap Dilbilimcilerine Göre Dillerin Kaynağı Meselesi Hz. Adem'in Dili*, Hâcegân Akademi Kitaplığı, İstanbul, 2009.
- _____, *Birgivi'nin İzhâru'l-Esrâr Adlı Eserinde Âmil, Ma'mûl ve Amel (İ'râb) Terimleri*, Emin Yayınları, Bursa, 2012.
- ed-Dimaşkî**, 'Îmâdu'd-Dîn Ebu'l-Fidâ İsmail b. Kesîr, *Muhtasar Tefsîr İbn Kesîr*, (Thk.: Sâmi b. Muhammed es-Selâme), Dâr Taybeh, yrs., ts.

el-Endulûsî, Ebû Hayyân Muhammed b. Yusuf, *el-Bahru'l-muhît*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1993, I, 475.

el-Estrâbâzî, Muhammed b. el-Hasan er-Radiyy, *Şerhu'r-Radiyy 'ala'l-Kâfiye*, (Tsh.: Yusuf Hasan 'Umar), Karyanus Üniversitesi Yayınları, Bingazi, Libya, ts.

el-Eşmûnî, Ebu'l-Hasan Nüreddîn Ali b. Muhammed, *Hâşiyetu's-sıbân alâ şerhi'l-Eşmûnî ilâ elfiyyeti İbn Mâlik*, (Thk.: Tâhâ Abdurrauf Said), el-Mektebetu't-Tevfikîyye, Kahire, ts.

_____, *Menhecu's-sâlik ilâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, (Thk.: 'Abdunnasır 'Assaf), Damascus University 2010-2011 Eğitim Yılı Yükseköğretim Yayınları.

el-Ezherî, Zeynuddîn Hâlid b. 'Abdillah b. Ebî Bekr, *Şerhu't-tasrîh 'ala't-tevdîh*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2000.

el-Fâkihî, Abdullah b. Ahmed, *Hudûdu'n-nahv*, Kalkuta, 1849.

el-Fârisî, Ebû Ali el-Hasen b. Ahmed, *el-İdâh*, (Thk.: Kâzım Bahru'l-Mercân), 'Aleml-Kutub, Beyrut, 1996.

el-Ferrâ, Ebû Zekerîyya Yahya b. Ziyad, *Ma'ânî'l-Kur'ân*, 'Aleml-Kutub, Beyrut, 1983.

el-Ėalâyîni, Mustafa, *Câmi'u'd-durûsi'l-'Arabîyye*, (Thk.: 'Abdulmun'im Hafâce), el-Mektebetu'l-'Asriyye, Beyrut, 1993.

el-Hamed, Muhammed b. İbrahim, *Fikhu'l-luğah*, Dâru İbn Huzeyme, Riyad, 2005.

el-Hamevî, Şihâbuddîn Ebû Abdullah Yâkût b. 'Abdillah, *Mu'cemu'l-buldân*, Dâru Sâdır, Beyrut, 1977.

el-Hudarî, Muhammed, *Hâşiyetu'l-Hudarî' alâ şerh İbn 'Akil 'alâ elfiyyeti İbn Mâlik*, Dâru'l-Fikr, ts.

İbn 'Akîl, Bahaddîn Abdullah, *el-Mesâ'id alâ teshîli'l-fevâid*, (Thk.: Muhammed Kamil Berakât), Dâru'l-Fikr, Şam, 1980.

_____, *Şerhu İbn 'Akîl*, (Thk.: Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd), Dâru't-Turâs, Kahire, 1980.

İbn 'Uşfûr, 'Ali b. Mu'min b. Muhammed, *el-Mukarrab*, (Thk: Ahmed Abdussettar el-Cevârî v.d.), yrs., 1972.

_____, *el-Mukarrab*, (Thk.: Ahmed Abdussettar el-Cevârî v.d.) yrs.

İbn Cinnî, Ebu'l-Feth Osman, *el-Hasâis*, (Thk.: Muhammed Ali en-Neccâr), el-Mektebetu'l-İlmiyye, Kahire, ts.

İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdullah Cemâleddîn b. Yusuf el-Ensârî, *Avdahu'l-mesâlik ilâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, (Thk.: Muhammed, Muhyiddîn Abdulhamîd), Dâru'l-Cîl, Beyrut, 1979.

_____, *Muğni'l-lebîb 'an kutubi'l-e'ârîb*, (Thk.: Abdullatif Muhammed el-Hatîb), es-Silsiletu't-Turâsiyye, Kuveyt, 2000.

İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemâleddîn Muhammed b. Mukerrem, *Lisânu'l-'Arab*, Dâru Sâdır, Beyrut, ts.

İbn Ya'îş, Muvaffakuddîn Ebu'l-Bekâ Ya'îş b. Ali, *Şerhu'l-Mufassal li'z-Zemahşerî*, (Tsh.: Muhammed Munîr 'Abduh Ağa v.d.) İdâratu't-Tibâ'ati'l-Munîriyye, Kahire, ts.

İbnu'l-Enbârî, Ebu'l-Berakât Kemâluddîn Abdurrahman b. Muhammed b. Ubeydullah, *Esrâru'l-'Arabiyye*, (Thk.: Muhammed Hüseyin Şemsuddîn), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1997.

_____, *el-İnsaf fî mesâili'l-hilaf beyne'l-basriyyin ve'l-kûfiyyin*, (Thk.: Cevdet Mebruk Muhammed Mebruk v.d.), Mektebetu'l-Hâncî, Kahire, ts.

İbnu'n-Nâzım, Ebû Abdullah Bedruddîn Muhammed, *Şerhu Elfiyyeti İbn Mâlik libni'n-Nâzım*, (Thk.: Abdulhamîd es-Seyyid Muhammed), Dâru'l-Cîl, Beyrut, ts.

el-İsnevî, Cemâleddîn Abdurrahman b. el-Hasan, *Nihâyetu's-sûl fî şerhi minhâci'l-usûl li'l-Kâdî Nâsiruddîn Abdullah b. 'Umar el-Beydâvî*, 'Âlemu'l-Kutub, Beyrut, ts.

İşler, Emrullah ve **Yıldız**, Musa, *Arapça Çeviri Kılavuzu*, Elif Yayınları, İstanbul, 2010.

Karaarslan, Nasuhi Ünal ve **Çelebi**, Muharrem, *Yabancı Dil (Arapça) I*, Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları, 1999.

el-Kazvîni, Celâleddîn Muhammed b. Abdurrahman, *et-Telhis fi 'ulûmi'l-belâğa*, (Thk.: Abdurrahman el-Berkûkî), Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, Beyrut, ts.

Kılıç, Hulûsi, *Arapça Dil Bilgisi Sarf*, Esra Fakülte Kitâbevi, Bursa, ts.

Koçak, İnci, *Arapça Dilbilgisi (Sözdizimi)*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara, 1992.

el-Kurtubî, İbn-i Mada', *el-Raddu' alâ'n-nuhhât*, (Thk.: Muhammed İbrahim el-Bennâ), Dâru'l-İ'tisam, Kahire, 1979.

Küçükcalay, Hüseyin, *Kur'an Dili Arapça*, Mânevî Değerleri Koruma ve İlim Yayma Cemiyeti Neşriyatı, Konya, 1969.

Lebîd b. Rabîatu'l-Âmirî, *Dîvân*, Dâru Sâdır, Beyrut, ts.

el-Lubedî, Muhammed Necîb, *Mu'cemu'l-mustalahâti'n-nahviyye ve's-sarfiyye*, Dâru'l-Furkân, Amman, 1985.

Maksudoğlu, Mehmet, *Arapça Dil Bilgisi*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yay., İstanbul, 1992.

Mollâ Câmî, Nûruddîn Abdurrahman, *Mollâ Câmî Şerhu Kâfiyeti İbni'l-Hâcib*, Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, İstanbul, ts.

Muhammed, Muhammed eş-Şâtır Ahmed, *el-Mûcez fi neş'eti'n-nahv*, Mektebetu Kulliyâtî'l-Ezheriyye, 1983.

Mutçalı, Serdar, *el-Mu'cemu'l-'Arabiyyu'l-hadîs*, Dağarcık Yayınları, İstanbul, 1995.

_____, *İngilizce-Türkçe-Arapça Sözlük*, Dağarcık Yayınları, İstanbul, 2001.

el-Neccâr, Muhammed 'Abdul'azîz, *Diyâu's-sâlik ilâ avdahi'l-mesâlik*, Dâru'l-Furkân, yrs., ts.

el-Râcihî, 'Abduh, *Durûs fi'l-mezâhibi'n-nahviyye*, Dâru'n-Nahdati'l-'Arabiyye, Beyrut, 1980.

_____, *Fi't-tatbîki'n-nahvî ve's-sarfî*, Dâru'l-Ma'rifeti'l-Câmi'iyye, İskenderiye, 1992.

Sarmış İbrahim, *Arapça Dil Bilgisi*, Kültür Bakanlığı Yayıncılık, Konya, 2011.

Sîbeveyhi, Ebû Bişr 'Amr b. Osman b. Kanber, *Kitâbu Sîbeveyhi*, (Thk.: Abdusselâm Muhammed Hârûn), Mektebetu'l-Hâncî, Kahire, 1988.

es-Suyûtî, Celâleddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr, *el-Eşbâh ve'n-nazâir fi'n-nahv*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, ts.

_____, *Hem'u'l-hevâmi' fi şerhi cem'i'l-cevâmi'*, (Thk.: Ahmed Şemseddîn), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1998.

Şimşek, Mehmet Ali, *Arap Dilinde Kelime Grupları ve Cümle Öğeleri*, Vizyon Yayıncılık, Sivas, 2006.

Uralgiray, Yusuf, *Arabça İlk ve İleri Dilbilgisi*, Tebliğ Yayınları, İstanbul, 1986.

Ya'kûb, İmîl Bedî' ve Âsî, Mişel, *el-Mu'cemu'l-mufassal fi'l-luğati ve'l-edeb*, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut, 1987.

Yâkut, Ahmed Süleyman, *el-Ef'âlu ğayru'l-mutasarrıfa ve şibhi'l-mutasarrıfa*, Dâru'l-Ma'rifeti'l-Câmi'iyye, İskenderiye, 1989.

ez-Zeccâcî, Ebu'l-Kâsım Abdurrahman b. İshak, *el-Cümel*, Hizânetü'l-Kutubi'l-'Arabiyye, Cezair, 1926.

_____, *el-İdâh fi 'ileli'n-nahv*, Dâru'n-Nefâis, Beyrut, 1979.

_____, *Mecâlisu'l-'ulemâ*, (Thk.: Abdusselâm Muhammed Hârûn), Mektebetu'l-Hâncî, Kahire, 1999.

ez-Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmud b. 'Umar, *el-Keşşâf an hakâiki ğavâmidi't-tenzîli ve 'uyûni'l-akâvîli fi vucûhi't-te'vil*, Mektebetu'l-'Ubeykân, Riyad, 1998.

_____, *el-Mufassal fi 'ilmi'l-'Arabiyye*, Dâru'l-Cîl, Beyrut, ts.